

DET TEOLOGISKE
MENIGHETSAKULTET

Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteerfaringer forstått i lys av teaterteori

Hvordan oppleves det å delta i gudstjenesten i Den norske kirke? Kan teaterteori benyttes som et redskap for å belyse publikums opplevelse av gudstjenesten?

Solveig Kristin Leikvoll

Veileder

Professor Heid Leganger-Krogstad og førsteamanuensis 2 Torgeir Sørensen

Masteroppgaven er gjennomført som ledd i utdanningen ved

Det teologiske Menighetsfakultet og er godkjent som del av denne utdanningen

Det teologiske menighetsfakultet, 2016 høst

AVH5040: Masteravhandling (30 ECTS)

Studieprogram Master i kirkelig undervisning

Antall ord: 34391

1. Forord

Jeg lå og hørte på radioen i kveld i halvsøvne, hvor programmet tok for seg teater begrepet «den fjerde veggen». Det slo meg plutselig at begrepet lot seg lett overføre til en av «mine scener»: nemlig gudstjenesten. Gudstjeneste og teater er i slekt, og teaterteori burde kunne være et nyttig redskap i arbeidet med å lage bedre gudstjenester! Som kateket har jeg arbeidet pedagogisk med gudstjenester i 24 år, noe som har resultert i mange «regiplaner». Dette er en oversikt hvor jeg fyller systematisk inn: handling, aktører, og innhold. Dette gjør at alle som deltar vet når de skal «inn på scenen», hva de skal gjøre, rekvisitter som skal benyttes, hvor handlingen skjer, samt oversikt over tidsbruk. Planen fungerer både som et planleggingsredskap, som en samlende oversikt og et manus deltagerne får på forhånd. Som pedagog legger jeg stor vekt på at alle som deltar skal øve på forhånd. Det skal legges til rette for at alle deltagere skal være trygg i rommet. Dette gjelder særlig arbeidet mitt med barn og unge i skolegudstjenester. Jeg legger opp til en omfattende elevdeltagelse, og har alltid en øvelse med elevene i kirken på forhånd. Jeg er opptatt av at både barna/ungdommene og gudstjenesten skal bli tatt på alvor. Jeg øver også for meg selv, går gjennom liturgien, synger: «syng for Herren pris hans navn», leser gjennom prekenmanuset høyt. Prekenen må kjennes «ut i fingertuppene» skal den sitte! Teateret har prøvetid, hvor øvingen er en prosess i å bli kjent med rollen sin, hvor alle skuespillerne, rekvisittene, lys og lyd, bevegelser, intonering osv., alt skal fungere sammen som en helhet. Regien er til for å få frem et ønsket budskap! Jeg tenker at arbeid med gudstjenesten ville hatt stor nytte av det samme, for: prøvetid er øvetid, og øving er en prosess fører til bedre gudstjenester!

Videre har jeg reflektert over: hvordan oppleves det egentlig å være tilstede i en vanlig norsk Gudstjeneste? Personlig har jeg noe jeg kaller «en relativt dårlig utviklet møtekondis». Jeg kjeder meg lett og irriterer meg over dårlig og mangelfull forberedelse. Så jeg lurer litt på: hvordan trives egentlig folk, hva synes de er viktig, har de noe å meddele? I et regiarbeid er jo kritikk også en viktig faktor. Teater har prøveforestillinger og generalprøve, med tilbakemeldinger fra publikum. For å finne noen svar på dette har jeg laget et spørreskjema, og for å få nok svar har jeg brukt nettverket mitt. Jeg har møtt mye velvillighet og god hjelp med å innhente respondenter. Noe som gjør at jeg har fått såpass mange svar. Men hovedvekten i oppgaven ligger likevel på det teoretiske. Det er i teaterteorien jeg har funnet hovedvekten av kunnskap og ideer som jeg har tatt med videre inn i drøftingen av oppgavens tema.

Arbeidet med teorien, og med å lese spørreskjemaet har vært lærerikt og spennende. Min bevissthet når det gjelder egen og andres rolle i gudstjenesten har blitt skjerpet. Og jeg er blitt mer og mer

overbevist at arbeidet med gudstjenesten har mye å lære av teateret. Til syvende og sist har teater og kirke samme målgruppe: FOLK!

2. Sammendrag

Denne oppgaven er en avhandling i faget: kirkelig undervisning. Oppgavens tittel er: Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteerfaringer forstått i lys av teaterteori.

Underspørsmålene er: Hvordan oppleves det å delta i gudstjenesten i Den norske kirke? Kan teaterteori benyttes som et redskap for å belyse publikums opplevelse av gudstjenesten? Jeg bruker teaterteori som hovedredskap i belysningen av temaet. Men også teori om gudstjenesten. Jeg vil presisere at oppgavens tyngdepunkt ligger i teoribehandlingen av stoffet. Som kateket og pedagog er jeg interessert å arbeide med å lage bedre gudstjenester. Ved å føre sammen teaterteori med gudstjenesteteori, vil jeg kunne vise at kunnskap om teater kan være et nyttig redskap. Videre presenterer jeg en spørreundersøkelse hvor jeg har spurt til sammen 379 personer om deres forhold til gudstjenesten og dens ulike deler. For å få bedre oversikt over variablene har jeg satt disse inn i ulike kategorier. Disse kategoriene har jeg videreført inn i oppgavens diskusjon. Her forsøker jeg å koble sammen en del av teorien til noen av undersøkelsens resultater. Som en konklusjon mener jeg å finne at i teaterteori er et godt redskap arbeidet med å utvikle gudstjenesten. Teaterteorien bidrar med å stille spørsmål som: skal alle delta i en gudstjeneste, hvordan drive godt regiarbeid, hvordan tenker man om produksjonssiden av gudstjenesten? Jeg vil også løfte fram gudstjenestekritikk, målgruppetenkning og dermed også kommunikasjonen med publikum/forsamlingen. Måten gudstjenesten feires på forteller også om troen. Derfor er det viktig å hele tiden arbeide med å utvikle gudstjenesten, slik at flest mulig både forstår språket og kjenner seg velkommen og inkludert.

3. Innholdsfortegnelse

1. Forord	3
2. Sammendrag	5
3. Innholdsfortegnelse	6
4. Innledning	8
4.1. Tematikk.....	8
4.2. Personlig interesse	10
4.3. Forskningsoversikt	10
4.4. Empirisk forskning.....	11
4.5. Analyseenhet og problemstilling.....	12
4.6. Sentrale begreper.....	12
4.7. Avgrensning	13
4.8. Forskningsdesign.....	13
4.9. Faglig sammenheng.....	14
4.10. Oppbygning og struktur	14
5. TEATERTEORI	16
5.1. HISTORISK RISS	17
1.1.1 DET RELIGIØSE TEATER	18
1.1.2 KIRKESPILL ETTER REFORMASJONEN.....	18
5.2. SCENE OG ROLLEFORDELING	19
1.1.3 TEATERET– KIRKEBYGGET	20
1.1.4 SCENEN - KIRKEROMMET	21
1.1.5 AKTØRENE: LITURGEN OG ALLE DE ANDRE	22
5.3. PUBLIKUM – MENIGHETEN	28
1.1.6 TILSKUER OG DELTAGER	30
1.1.7 BRECHT OG BOAL.....	30
1.1.8 TILSKUERPLASS	31
1.1.9 NÅDEN I ROMMET	33
5.4. MANUS – LITURGIEN	34
1.1.10 DELTAGERKOMPETANSE	35
5.5. GUDSTJENESTE – EN FORESTILLING?	36
1.1.11 GUDSTJENESTEKRIK.....	37
1.1.12 SAMMEN FOR GUDS ANSIKT?	38
1.1.13 GUD HAR HOVEDROLLEN	39
1.1.14 MENS VI VENTER	41
5.6. LITURGI OG RITUALER	44
1.1.15 DET RITUELLE TEATER	46
5.7. DEN FJERDE VEGGEN	47
1.1.16 FILM – TITTESKAP	49
1.1.17 KIRKEN OG DEN 4.VEGGEN	49
1.1.18 BERØRINGSPUNKT.....	51
1.2 FIKSJON- ILLUSJON	52
6. METODER	54

6.1.	Materiale	54
6.2.	VARIABLER.....	55
6.3.	KVALITATIVE KOMMENTARER	59
6.4.	PAPIR/DIGITALT SKJEMA	59
6.5.	ETIKK	59
7.	RESULTATER	61
7.1.	KJØNN, ALDER OG HYPPIGHET	71
7.2.	PLASSERING OG DELTAGELSE	71
7.3.	TRIVSEL OG FORSTÅELSE	71
7.4.	LITURGI OG SAKRAMENTER	72
7.5.	MUSIKK OG LYD	72
7.6.	ROMMETS VIRKNING	72
7.7.	LITURG OG PREKEN	72
7.8.	KOMMENTARER FRA RESPONENTENE	73
1.2.1	DE ANSATTE OG MEDVIRKENDE.....	73
1.2.2	FORKYNNELSEN	74
1.2.3	MUSIKK	74
1.2.4	BARN OG UNGE	74
1.2.5	ROM.....	74
1.2.6	INKLUDERING.....	74
1.2.7	GUDSTJENESTENS HELHET.....	74
1.2.8	DIVERSE KOMMENTARER	74
8.	DISKUSJON AV FUNN KOBLET TIL TEORI.....	75
8.1.	KJØNN, ALDER OG HYPPIGHET	75
8.2.	PLASSERING OG DELTAGELSE	76
8.3.	TRIVSEL OG FORSTÅELSE	79
8.4.	LITURGI OG SAKRAMENTER	80
8.5.	MUSIKK OG LYD	82
8.6.	ROMMETS VIRKNING	83
8.1.	LITURG OG PREKEN	85
9.	KONKLUSJON.....	86
10.	VEDLEGG	90
10.1.	SPØRREUNDERSØKELSEN	91
10.2.	RESULTATER FRA SPØRREUNDERSØKELSEN	98
10.3.	KOMMENTARER I SPØRREUNDERSØKELSE	108
10.4.	FØLGEBREV TIL SPØRREUNDERSØKELSE	117
10.5.	HISTORISK OVERSIKT	118
10.6.	PÅ BAKESTE BENK	123
11.	KILDER.....	124

4. Innledning

4.1. Tematikk

Den norske kirkes gudstjenester er i endring, og i 2011 ble revisjonen av gudstjenester i Den norske kirke sluttført. Liturgihåndboken (heretter forkortet til LH 2011) åpner med setningen: «I gudstjenesten kommer mennesker sammen for å søke Gud.» (LH 2011, 1,1) En påstand som får meg til å tenke: gjør alle det, søker hele forsamlingen Gud? Hvordan opplever forsamlingen å være tilstede i en gudstjeneste? Hvor har kirken sitt fokus: på gudstjenestelederne eller på forsamlingen? Er svaret på samhandling mellom scene og sal, kun involvering? Kan kunnskap om teater teori og skuespillerkunst gjøre at man kan lage bedre gudstjenester?

«Det er ingen som står utenfor kampen mellom lys og mørke, den kamp som også klart avspilles i vår Gudstjenestelige ordning» (Jor 1977, s 8).

«Det er dei enskilde deltakarane som gir meining til det som skjer: For nokre kan det være ritual og for andre underhaldning» (Veiteberg 2006, s 62).

Beskriver sitatene ovenfor et ideal eller en virkelighet? Er det opp til den enkelte publikummer hvilken opplevelse en sitter igjen med? Hvem er aktørene i en gudstjeneste? Kan aktørene påvirke publikums opplevelse? Kan man i det hele tatt kalle gudstjenesteforsamlingen for et «publikum» og en gudstjeneste for en «forestilling»?

Jeg er ikke liturgen med totalansvaret for hele gudstjenesten. Mitt fagfelt er kirkelig undervisning, og mitt fokus er rettet mot forsamlingen og deres opplevelser. Jeg er opptatt av hvordan gudstjenesten kommuniserer med folk, og at forsamlingen i en gudstjeneste er mennesker i ulike alder. Som kateket og menighetenes undervisningsleder skal jeg tilrettelegge undervisningen. I paragraf 2 i tjenesteordningen for kateketer står det: «Kirkens undervisningstjeneste har som formål å fremme dåpsopplæringen i menigheten, styrke troen hos alle døpte, gi hjelp til livsmestring og kalle til etterfølgelse. Kateketen leder menighetens undervisningstjeneste og har medansvar for å rekruttere, utruste og veilede frivillige medarbeidere» (Lovdata: [LOV-1996-06-07-31-§24](#), [FOR-1990-10-26-880](#), [LOV-1814-05-17-§16](#)). Dette gjelder også det pedagogiske arbeidet med gudstjenesten. I liturgihåndboken står det: «ellers understreker tjenesteordningen at kateketen bør delta i forberedelse og gjennomføring, og at han/hun kan medvirke som predikant i gudstjenester hvor undervisningsoppdraget er i fokus» (LH 2011, 7,25) I forberedelse og gjennomføring av gudstjenester, i undervisning og trosopplæring ligger regiarbeidet. Det er i dette landskapet denne oppgaven beveger seg.

I grunnlaget for gudstjenesterevisjonen er det et utall av utredninger, høringer, og prøveordninger. Århundrelange liturgiske tradisjoner endres ikke kjapt ved opinionsundersøkelser, men ved grundig gjennomgang og studier. Men jeg mener at det ikke alltid er endringer i teksten som er utfordringen, men *måten* teksten blir fremført på. Ved døpefonten sier presten: «vil dere at NN skal døpes til Faderens og Sønnens og Den hellige ånds navn og oppdras til et liv i den kristne forsakelse og tro?»(LH 2011, 3.9) Her kan intoneringen av ordene legge inn ulik tolkning i den samme setningen: **VIL** dere at NN skal ? Eller: vil **DERE** av NN skal ? Og: oppdras til et **LIV** i den kristne forsakelse eller: oppdras til et liv i den kristne **FORSAKELSE** og... Ved å legge vekt på ordet: **vil**, kan man indirekte tolke: vil dere virkelig dette? Er dette et brennende ønske dere har? Og vekt på ordet **dere**, kan tolkes som om det er kun de som står rundt barnet som ønsker dåpen, eller at ansvaret blir poengtert ekstra tydelig. På samme måten blir innholdet av setningen ulik med å legge tyngdepunktet på ordene: **liv** og **forsakelse**. Det er her teaterteorien er et nyttig redskap. Jeg mener at kunnskap fra et fagfelt vil kunne belyse og reise viktige spørsmål om et annet fagfelt. Derfor vil jeg i denne oppgaven ha et hovedfokus på å benytte teaterbegrep og teaterteori for å belyse gudstjenesten. Ved å bruke teaterbegrep på gudstjenesten, vil en kunne se det kjente på en annen måte, kunne stille andre spørsmål. Når man stiller andre spørsmål vil en kunne finne nye svar. Nye svar kan bety ny viten. Jeg mener at teaterteori er en relevant vitenskap å benytte seg av når man vil se gudstjenesten fra salen, fra publikum og forsamlingen sin synsvinkel. Jeg kommer til å fokusere mye på teoridelen av denne oppgaven. Teaterteori er et nyttig redskap for videreutvikle gudstjenesten, bevisstgjøre rollenehaverne, forbedre produksjonssiden og sist men ikke minst kommunisere med forsamlingen! Regiarbeid i gudstjenesten er også en side av den pedagogiske tilretteleggingen.

I arbeidet med oppgaven anser det som nyttig også å få et lite innblikk i hvordan noen gudstjenestedeltagere opplever gudstjenesten. Hvilke meninger og tanker har de om gudstjenesten, hvor ønsker de å sitte, forstår de innholdet, hvordan oppfatter de liturgen osv. Dette er regispørsmål, og som jeg som pedagog ser stor nytte i å stille. Derfor har jeg foretatt en spørreundersøkelse. Jeg har en samlet populasjon på 379 deltagere. Respondentene er i alder fra 15 til over 75 år, men majoriteten er i aldersgruppen 15-25 år. Resultatene av denne empirien fører jeg inn i en drøfting, hvor jeg forsøker å trekke tråder fra teaterteorien til det gudstjenestedeltagerne faktisk opplever og mener. Men det er viktig å merke seg at tyngdepunktet i denne oppgaven **ikke** ligger i empirien, men i teorien rundt fagfeltet.

4.2. Personlig interesse

Hvis man ønsker å vise respekt for en forsamling, mener jeg at man må arbeide med kvalitetssikring av innhold, framføring, produksjon, rolletolkning og regi. Det er i dette landskapet denne oppgaven kretser om. Jeg ønsker å se på slektskapet mellom teaterforestillingen og gudstjenesten. Og derfor spør jeg: Kan teater teori brukes som et redskap i arbeidet med gudstjenesten? Finnes det krysningspunkter mellom gudstjenesteaktører og skuespillere? Til syvende og sist er det jo målgruppen: forsamlingen, som skal ha utbytte av gudstjenesten. Har arbeidet med gudstjenesten et deltagende publikum i fokus, eller er forsamlingen bare en mer eller mindre nødvendig rekvisitt? I denne typen diskusjon, mener jeg at teater teori og teaterkunnskap har mye å bidra med. Jeg skriver denne oppgaven med interesse for både teater teori og gudstjenestearbeid. Og i bunnen ligger det et ønske om å være med på å utvikle fagområdet videre, for at forsamlingen skal få positive opplevelser av å være en gudstjenestedeltager.

4.3. Forskningsoversikt

Det finnes mye litteratur og forskning innen teater teori. Jeg har valgt ut noen emner som jeg mener er interessant for mitt prosjekt. Jeg begynner med å trekke de historiske linjene, fra antikken og teaterets vugge, til kirkespill i middelalderen, reformasjonens konsekvenser for kirketeater og fram til i dag. Dette er for å synliggjøre at kirken og teateret både deler en historie, ideer. Selv om det greske teateret er et ledd i en hedensk kultus, og kirkespillene vokste ut av gudstjenesten. Så mener jeg at de historiske trådene er interessante. Både for å vise de historiske lange linjene og krysningspunktene mellom kirken og det verdslige. Kirken har vært påvirket av greske filosofer som Platon og Aristoteles. Teaterets opphav kommer også fra den greske antikken, med dramatikere som Homer og Sofokles. Gudstjenesten og kirkelivet er altså påvirket av konteksten og de historiske linjene. Dette mener jeg er viktig å være klar over, både for å forstå hvorfor kirken og teateret fungerte sammen, og hvorfor de skilte lag. Gudstjenesten og teateret har i middelalderen og frem til reformasjonen en 500 års felles historie. Etter reformasjonen ble teateret sett på som verdslig og usømmelig, noe som førte til 500 år hvor teateret og kirken levde hver for seg. Inntil kirkespillbevegelsen så dagens lys på 1950 tallet. Og det er igjen blitt mulig å spille teater i kirkene. I tiden etter reformasjonen fram til nå har både teateret, verden og kirken utviklet seg. Jeg har valgt emner fra teater teorien fra slutten av 1800 tallet og fremover. Dette er en periode hvor industrialiseringen, naturvitenskapen og sekulariseringen preger den europeiske samfunnet. Og dermed også norske forhold. De europeiske strømmingene nådde også Norge. Samtidig drev teaterfolk med mye eksprimering og utvikling av det moderne teater. Noe som igjen gav grunnlag for at den norske dramatikeren Henrik Ibsen ble en viktig, og fremdeles er en viktig forfatter av dramatik. Den norske

konventikkelplakaten ble opphevet 1842, det ble forsamlingsfrihet i Norge og kirken mistet en del av sin makt. Samtidig har gudstjenesten blir revidert flere ganger, senest i 2011. Samlet sett mener jeg at den historiske utviklingen har lagt grunnlaget for hva dagens gudstjenestedeltagere opplever gudstjenesten.

Av teaterteori har jeg valgt ut følgende emner: skuespillerteori, om regiarbeid, frigjøringssteater, det absurde teater, om ritualer, ideen om den fjerde veggen i det realistiske teater og fiksjon/illusjon. I dette materialet er dramatikere som: Berthold Brecht, Konstantin Stanislavskij, Augusto Boal, Henrik Ibsen, Antoin Artaud viktige bidragsytere.

I teori om gudstjenesten bruker jeg først og fremst liturgihåndboken fra 2011. Heretter i denne oppgaven omtalt som LH 2011. Denne inneholder foruten ulike liturgier og valgmuligheter innenfor disse, også føringer for de ulike liturgiene og med liturgene i gudstjenesten. Den tar videre opp emner som universell utforming, målformer, kunstneriske uttrykk, sang og musikk og annet. Jeg trekker også inn noe stoff om selve kirkebygget og kirkerommet, her har arkitekten Arne Sæther gitt viktige bidrag. Jeg har også tatt med noe stoff om liturgikk og de ulike rollene i gudstjenesten.

4.4. Empirisk forskning

Jeg funnet noe teori, som behandler begge fagfeltene samtidig, og vil særlig framheve Kari Veiteberg sin avhandling: «Kunsten å fremføre gudstjenester- dåp i den norske kyrkja» (Veiteberg 2006). Veiteberg konsentrerer seg mest om selve dåpshandlingen, men trekker nettopp inn teaterteori i sin belysning. Marianne Gaarden sin bok: «Prædikenen som det tredje rum» (Gaarden 2015) reiser blant annet viktige spørsmål om prestens rolle i gudstjenesten, og hvordan forsamlingen opplever vedkommende. Både Veiteberg og Gaarden har drevet empirisk forskning i sine avhandlinger. Veiteberg har hatt med seg teaterfolk i gudstjenester, og intervjuet dem, med et særlig blikk på selve dåpshandlingen. Gaarden konsentrerer seg om prestens rolle, og har intervjuet gudstjenestedeltagere. Viktige funn hos Veiteberg for mitt prosjekt er særlig det som teaterfolket uttrykker om selve produksjonssiden av gudstjenesten. Dette handler om hvordan rommet er tilrettelagt, i alt fra lyssetting til hvordan liturgen opptrer i rollen sin. Gaarden mener å ha funnet at gudstjenestedeltagerne ikke skiller selve gudstjenesten og prekenen fra hvordan de opplever presten. Presten eller liturgens personlighet setter stor preg på hvordan forsamlingens totalopplevelse av gudstjenesten er. Siden jeg er opptatt av forsamlingens vinkel, har Veiteberg og Gaarden gitt viktige bidrag til min oppgave.

4.5. Analyseenhet og problemstilling

Mitt fagfelt er kirkelig undervisning. Jeg har vært kateket i 24 år, og har arbeidet mye med gudstjenester. Min kompetanse og interesse innenfor pedagogikk og formidling har ført til at jeg mener at teaterteori kan være et nyttig redskap i forskning på gudstjenesten. Skal det være noen mening i at kirken skal arrangere gudstjenester må det være deltagere tilstede. Derfor er det denne gruppen jeg er spesielt interessert i. Hvordan oppfatter de å være på en gudstjeneste i Den norske kirke? Problemstillingen blir da følgende:

Gudstjenestens deltagere og teaterets publikum. Gudstjenesteerfaringer forstått i lys av teaterteori.

Jeg ønsker også å stille følgende spørsmål:

Hvordan oppleves det å delta i gudstjenesten i Den norske kirke?

Kan teaterteori benyttes som et redskap for å belyse publikums opplevelse av gudstjenesten?

4.6. Sentrale begreper

For å nærme meg gudstjenesten begynner jeg utenfra, med det ytre. Da starter jeg med bygget og rommet. Ordet teater kommer fra latin: Thea-se/utsikt og tron- stol/sitteplass. Teater betyr med andre ord en tilskuerplass. På samme måten inneholder en kirke mange sitteplasser. Scenen er den delen av teateret hvor skuespillet fremføres. I en kirke kan man plassere scenen i front til koret/korpartiet. Det er her fokuset til forsamlingen rettes. Der framme vil en se en rekke aktører. Aktør kommer fra latin og betyr å handle. Det er en person som opptrer eller deltar. En liturg er en person som er handlende i en form for aktivitet fremme i korpartiet. Og om det er en eller flere personer har de et manuskript, i kirken heter dette liturgi. Manuskript kommer fra latin og betyr skrevet med hånden. Et manuskript er en nedskrevet tekst som skal trykkes eller brukes til grunnlag for tale, foredrag el. Liturgien er en tekst som følges etter gitte regler. Både teaterets og gudstjenestens forsamling består av både deltagere og tilskuere. Ordet publikum kommer fra latin: *Publicus*, offentlig. Publikum er allmennheten, en mengde folk. Verken teateret eller gudstjenesten får særlig mening hvis den foregår for en «tom sal». Forsamlingens rolle har også variert gjennom tidene. Den har vekslet mellom å være aktivt deltagende, til å være passive tilhørere til et gudstjenestespråk de færreste forsto noe av. Selve ordet publikum forteller ikke noe om man er passiv eller aktiv, samtidig er det ikke vanlig å kalle en gudstjenesteforsamling for publikum. Fordi den allmenne tolkningen av ordet publikum gjerne uttrykker en passivitet, samtidig tolker man gudstjenesteforsamlingen som en gruppe aktive deltagere. Dette fører igjen til å fokusere på forsamlingens rolle

Jeg kommer også inn på begrepene liturgi og ritual. Begge begrepene uttrykker handlinger av symbolsk betydning som utføres av folk. Mens liturgi er et system som er knyttet til gudstjenesten, er ritual et begrep som er av allmenn betydning. Samtidig kan begrepet ritual benyttes i liturgiforskningen.

Innen teater teorien har jeg tatt med begrepene: det usynlige teater, det absurde teater, det realistiske teater og den fjerde veggen.

4.7. Avgrensning

I et oppgaveformat som dette har jeg selvsagt måttet sette opp begrensninger, da særlig på litteratursiden. Jeg har plukket ut noen få teaterbegreper som jeg mener er interessante og samtidig utfordrende med henblikk på gudstjenesten. Jeg har også måttet avgrense meg igjen innenfor utvalget mitt av teaterbegrep, jeg kan selvsagt ikke her ta med alle aspektene ved dem.

Spørreundersøkelsen har et utvalgt på 379 personer. De er fra ulike deler av landet, og representerer kun seg selv, og ikke en enhetlig gruppe. Jeg kunne valgt å måle en gudstjeneste, eller utvidet antallet respondenter. Samtidig måtte jeg være realistisk i henhold til bruk av tiden og ressursene jeg har til rådighet. Selve spørreskjemaet kunne heller ikke inneholde for mange spørsmål. Jeg har avgrenset meg til 28 spørsmål.

4.8. Forskningsdesign

Oppgavens problemstilling tar for seg gudstjenestens deltagere og teaterets publikum sett i lys av teater teori. Jeg ønsker å studere koblingen mellom gudstjenesten og teater teori. Det er her hovedtyngden av oppgaven ligger. Men samtidig ønsket jeg å tilføre oppgaven empiri. Derfor har jeg spurt en gruppe gudstjenestedeltagere om deres opplevelse av gudstjenesten. Til dette har jeg valgt kvantitativ forskningsmetode, ved å benytte en anonym spørreundersøkelse. I spørreundersøkelsen har jeg lagt opp til et breddeperspektiv, ved å forsøke å nå så mange informanter som mulig innen en tilmålt tid. Dette kalles en slumpmessig utvelging. I et slikt utvalg er det viktig å være klar over at: «det er ikke tilfeldig hvem som deltar på slike møter. Generelt vil de som er særlig interessert i møtetemaet, være overrepresentert sammenlignet med andre personer.» (Grønmo 2004, s 101) Dette gjelder særlig den gruppen respondenter som har svart etter en gudstjeneste. Andre respondenter er valgt ut ved selvseleksjon. Grønmo skriver at: «utvalget etableres på grunnlag av de aktørene som selv melder seg og sier seg villig til å være med» (Grønmo 2004, s 101). Denne metoden har rekruttert informanter, samtidig har jeg ikke hatt oversikt på hvem som ikke har valgt å delta i studien. På en annen side skriver Grønmo at det gjerne er utadvendte personer som responderer og at: «fordi de mest interesserte og mest utadvendte aktørene som regel har mye

interessant informasjon å bidra med og stor evne til å formidle denne informasjonen» (Grønmo 2004,s 102). Dette ser jeg igjen i undersøkelsen ved at 27 % av respondentene valgte å føre inn egne kommentarer.

Informantene har fått et gitt antall variabler å svare på ved hjelp av avkrysning. Samtidig var det gitt anledning til å kommentere med egne ord. Dette er en deskriptiv forskningsdesign, med dette forstår jeg at ved å kartlegge variablene, beskriver jeg et av forsknings-spørsmålene: hvordan opplever respondentene å delta i en gudstjeneste. Dette innebærer at jeg har konsentrert meg om to enheter. Teori og spørreundersøkelse. Det vil igjen si at jeg tar i bruk en deduktiv metode. Jeg kobler sammen empiri med teori. Ved å benytte teaterteori som redskap i diskusjonen av resultatene av spørreundersøkelsen, vil jeg prøve å vise sammenhenger mellom teori og empiri.

4.9. Faglig sammenheng

Mitt fagfelt er: kirkelig undervisning. Gudstjenestearbeid er en del av den kirkelige undervisningstjenesteste. I denne oppgaven er fagdisiplinene: gudstjenesteteori, teaterteori og empiri ført sammen. I gudstjenesteteorien forholder jeg meg først og fremst til det som liturgihåndboken definerer er innholdet, grunntanken og ordningen med gudstjenesten. Grunnverdien i gudstjenesten hevder liturgihåndboken er: «sammen for Guds ansikt» (LH 2011, 1,1). Videre benytter jeg meg av Kari Veiteberg sin avhandling: «Kunsten å fremføre gudstjenester- dåp i den norske kyrkja»(Veiteberg 2006). Denne er særlig verdifull, fordi hun kombinerer gudstjenestearbeid med teaterteori. Og Marianne Gaarden sin bok: « prædikenen som det tredje rum» (Gaarden 2015). Gaarden fokuserer særlig på liturgens rolle i gudstjenesten. Jeg har valgt ut teaterteori som jeg mener er relevant for forskningsspørsmålene, om hvordan det oppleves for publikum eller deltagerne å overvære en gudstjeneste i Den norske kirke. Den tar for seg temaer som historisk bakgrunn, involvering, fiksjon, kommunikasjon, kritikk og ritualer. Videre har jeg valgt en kvantitativ spørreundersøkelse for å innhente meninger og opplevelser som gudstjenestedeltagere faktisk har. Her benytter jeg meg særlig av Sigmund Grønmo sin bok: «Samfunnsvitenskapelige metoder» (Grønmo 2004). Så forsøker jeg å se om det finnes sammenhenger mellom teorien jeg har valgt, og resultatene fra spørreundersøkelsen.

4.10. Oppbygning og struktur

Oppgaven består av seks deler.

Del en er innledningskapittelet, hvor jeg presenterer oppgavens tema, forskningsoversikt, problemstilling, design og den faglige sammenhengen.

I del to presenterer jeg den utvalgte teorien. Jeg starter med en kort historisk oversikt. En mer utfyllende oversikt finnes bak i oppgaven som vedlegg. Hensikten med denne oversikten er å se at teater og kirke har stått, og står i en kontekst med samfunnet rundt og med hverandre. Ideene fra antikken preger både teateret og kirken. I ulike perioder har teater og kirke levd tett sammen og adskilt. Denne historiske konteksten mener jeg er viktig som bakgrunnsinformasjon for å forstå samtiden. Videre i teoridelen fletter jeg inn på samme måten teaterteori med gudstjenesteteori. Dette er for å trekke trådene mellom fagfeltene, for å finne annet språk, begreper og nye vinkler på gudstjenesten og dens aktører.

Del tre av oppgaven er metodekapittelet. Her presenterer jeg og beskriver oppgavens spørreundersøkelse. Spørreundersøkelsen har 379 respondenter som har svart på ulike spørsmål om hvordan de opplever gudstjenesten, hva som er viktig for dem, hyppighet og annet. Hensikten med spørreundersøkelsen er å tilføre oppgaven empiri, slik at jeg kan sette teorien inn i en kontekst og trekke tråder mellom teori og empiri.

I del fire presenterer jeg resultatene av spørreundersøkelsen. Jeg har satt sammen de variablene jeg mener henger sammen i kategorier. Dette er også for å systematisere tolkningen. Det er følgende kategorier: 1: Kjønn, alder og hyppighet. 2: Plassering og deltagelse. 3: Trivsel og forståelse. 4: Liturgi og sakramenter. 5: Musikk og lyd. 6: Rommets virkning. 7: Liturg og preken. Jeg presenterer og kommenterer de ulike variablene. Det samme har jeg gjort med respondentens egne kommentarer. Disse har jeg delt opp i følgende kategorier: 1: De ansatte og medvirkende. 2: Forkynnelsen. 3: Musikk. 4: Barn og unge. 5: Rom. 6: inkludering. 7: Gudstjenestens helhet. 8: diverse kommentarer. Videre presenterer jeg hvilke analyseredskaper jeg har benyttet. Jeg avslutter dette kapittelet med noen etiske kommentarer.

Del fem er oppgavens drøftingskapittel. Her fører jeg sammen teater og gudstjeneste teori med resultatene av spørreundersøkelsen. For å systematisere dette bruker jeg de samme kategoriene som jeg satte spørsmålene for spørreundersøkelsen inn i, i del fire. Jeg fletter også inn noen av respondentenes kommentarer inn i drøftingen.

Opgavens del seks er konklusjonen. Her prøver jeg å samle trådene både i spørreundersøkelsen og teorien. For å se hvor oppgaven har ført meg, og hvilken spørsmål jeg har funnet svar på. Som et resultat av arbeidet har det kommet nye spørsmål og nye problemstillinger til. Som et ledd i arbeidet med å lage bedre gudstjenester mener jeg at denne oppgaven kan gi et bidrag til samtalen.

5. TEATERTEORI

«Teateret er blitt kalt destillert virkelighet. Teateruttrykket viser oss kjernen (essensen) av en følelse, i en konflikt, i en holdning. På den måten skal det fortelle oss noe vesentlig om relasjoner mellom mennesker» (Heraldstveit/Hovig/Ilsaas 1995, s 127).

Hvis jeg snur på dette sitatet, og bytter ut ordet: teater med ordet: gudstjeneste osv. Da kan det for eksempel bli slik: «Gudstjenesten er destillert virkelighet. Liturgien viser oss kjernen/essensen av en følelse, en konflikt en holdning. På den måten skal den fortelle oss noe vesentlig om relasjonene mellom mennesker og mellom Gud og mennesker».

Jeg ønsker i denne oppgaven og benytte teater teori som redskap på å belyse gudstjenesten i Den norske kirke. Det er selvsagt mye stoff å ta av, og en masteroppgave har sin begrensning, så jeg har måtte gjort et utvalg. Fokuset mitt er rettet inn på publikum sin opplevelse av gudstjenesten.

Videre vil jeg søke å klargjøre scenen, rollene og regien i gudstjenesten. Hvem gjør hva og hvor foregår det? Hvilken rolle har forsamlingen? Er det deltagere eller tilskuere? I teateret brukes begreper som: scene, sal, aktører, regi. Hvordan kan disse begrepene gi en annen synsvinkel inn i gudstjenesten? Har aktørene fokus på publikum? Kan man se på gudstjenesten som en forestilling og dermed også gi den kritikk?

Gudstjenestereformen 2011 sammenfatter gudstjenesten som: sammen for Guds ansikt. Sett utenfra er «Gud» en påstand, hvordan kan begrepet om «det absurde» teater brukes til å forstå publikums opplevelse av gudstjenesten?

Så vil jeg ta opp begrepene ritual og liturgi. Begrepene er to sider av samme sak, samtidig som de blir brukt forskjellig. Ved å bruke ritual om liturgi vil en kunne se inn i liturgien fra en annen vinkel, med andre briller. Teateret var i utgangspunktet rituellet og gudstjenesten ER rituell. Hva er publikums sin rolle i dette?

For å se på kommunikasjonen mellom scene og sal, mellom liturg og menighet vil jeg benytte teorien om «Den fjerde veggen». Teorien om «Den fjerde veggen» har fokus på om publikum ser forestillingen som inn i et titteskap, eller om de er inkludert i det som foregår.

Til slutt vil jeg se på begrepene fiksjon og illusjon. Hvilken avtale ligger det mellom scene og sal? Forstår publikum hva de er med på?

5.1. HISTORISK RISS

Dagens gudstjeneste deler røtter og ideer med teateret. For å forstå vår egen samtid med både motstand og samkvem, og publikums sin rolle er det viktig å dra noen historiske linjer. Teaterets historie er ikke oppstått i et vakuum, det er en del av den hele historien. Teateret har fungert i sin samtid og kontekst, og har hatt ulike funksjoner. På samme måten står kirke-historien i sin kontekst, bundet av sine konvensjoner, liturgi syn, dogmer osv. Publikum sin rolle har også endret seg i takt med utviklingen, vekselvis ved å være passive tilskuere til aktive deltagere. Ved å sammenstille teater og kirke historie, vil en se at de følger hverandre, går inn i hverandre og skiller lag. For å synliggjøre dette har jeg forsøkt å lage en enkel oversikt. (Kilder: Gronemeyer: Teater, 1996 og Rønneberg Rygg: All verden er en scene 1 og 2, 1995 og 1996)

TID	TEATERET	KIRKEN
1000-700 tallet f.kr	Iliaden og Odysseen blir skrevet, mye gresk dramatik henter stoff fra disse eposene	Før kristen tid
700 f.kr- 500 e.kr	Det bygges teatre overalt i det greske og siden det romerske riket. Disse blir brukt til: tragedier, komedier, pantomimer, mimer, gladiator kamper, kappkjøringer, henrettelser, sex show, osv.	Jesus fødes og henrettes. De første kristne menigheter etableres. Kristendommen blir statsreligion og tar avstand til teateret
500- 1000 e.kr	Omreisende gjøglere blir bortvist fra kongelige hoff, teater ansees som syndig	Kirkemøte forsøker å stoppe teaterforestillinger i Bysants
1000-1500 e.kr	Omreisende gjøglere, fortellere og sjonglører. Religiøse dramaer, historiske spill, romantiske kjærlighetsspill, farser fremføres.	Corpus Christi prosesjonene flytter fra kirken og ut på torvet. Pasjonsspill, mysteriespill og Maria spill utvikles. Eselspill, karneval og høstfesten blir forbudt.

1500-1800 e.kr	Teateret utvikles til å bli offentlig, renessansen gjenoppdager antikkens dramatikk	Etter reformasjonen blir det brudd mellom teateret og kirken. Pietismen ser på teateret som umoral og syndig.
1800- 2000 e.kr	Teateret eksperimenterer og utvikler seg.	Norsk kirkespillgruppe etableres i 1958, teateret er igjen på vei inn i kirken

Det greske teateret var i utgangspunktet var rituert, og publikum deltok aktivt i forestillingen. Middelalder-teateret var også rituert og foregikk i kirken og ut ifra kirken i omtrent 500 år før reformasjonen. Martin Luther så også teateret som et nyttig redskap i dannelsen. Det har vært to store reaksjoner fra kirken mot teateret: i perioden etter kristendomsforfølgelsene, hvor teatrene ble brukt som henrettelsesplasser, og hvor det ble framført obskøne live-show. Og i perioden etter reformasjonen, hvor pietismen fikk fotfeste og kirken tok avstand fra det verdslige. Det er verd å merke seg av oversikten at det var en tidsepoke på 500 år at teater og kirke levde tett sammen, og utviklet seg. Før det vokste fram et skille mellom det verdslige og det åndelige.

1.1.1 DET RELIGIØSE TEATER

Maja Lise Rønneberg Rygg skriver at: «Vi er bundet av våre konvensjoner, vårt teatersyn, vi sitter fast i en realistisk tradisjon. Tidligere så teateret det aldri som sin oppgave å føre virkeligheten inn på scenen» (Rygg 1995, s 7). Det tidlige teater var på mange måter et «religiøst» teater. Forstillingene hentet stoff fra den greske gudeverdenen, senere brukte kirken den samme teatersynet. Bibelfortellinger i middelalderen kunne bli formidlet ved hjelp av mysterie og pasjonsspill. Det hele begynte med en forsiktig dramatisering av de tre kvinnene og engelen ved den tomme graven. I en bok fra omtrent 970 skriver biskopen av Winchester det første sporet av «sceneanvisning». Turid Fosby Elsness skriver i sin bok om pedagogisk drama at: «Vi kan naturligvis ikke med sikkerhet si hvorfor middelalderkirken innførte elementer av dramatisering i gudstjenesten. Imidlertid er det nærliggende å betrakte dramatiseringen som et slags Bibliia pauperum, dvs som de fattiges bibel» (Elsness 1992, s 46). Med andre ord så var kirken oppmerksom på at folk som kom til messe også skulle forstå innholdet. Siden messen foregikk på latin som de færreste behersket, ble det behov for forkynnelse på et forståelig språk. Den samme tankegangen finner vi igjen i kirkekunstens billedfortellinger. Både kirkespill, billedkunst og musikk utviklet seg parallelt i middelalderen.

1.1.2 KIRKESPILL ETTER REFORMASJONEN

Martin Luther skriver dette i en av sine bordtaler:

[...] å spille comedie skal man for skoleguttene egen del ingenting forby, men tvert imot tillate og oppmuntre, for det første slik at de kan øve sig i det latinske språk, for det annet fordi det i comediene gives en kunstnerisk fin skildring og skildring av slike personer som kan ha en oppdragende virkning på mennesket, minne det om hvilke forpliktelser dets stand pålegger det, og formane det om hva som sømmer seg for dreng, herre samt unge så vell som gamle geseller, hva som anstår seg; ja i slike skuespill blir man foreholdt og stilt til syne som i et speil alle Dignitates grad, embeder, samt plikt og skyldighet, og hvordan alle og enhver i sin stand skal forholde og oppføre seg (Gronemeyer 1996, s 59).

I Martin Luthers samtid var teaterforestillingerne vokst ut av kirkene, og utartet til ville folkefester, opptog og verdslig forlystelse. Luther avviser ikke teateret, men ønsker å stramme det inn ved å bruke det pedagogisk i dannelsen for læring av språk, god moral og bibelkunnskap. Han ønsket å ta bort ytre staffasje, rekvisitter og det som kom i veien for budskapet, slik som i gudstjenesten og kirkerommene: ordet alene. Fra slutten av 1600 tallet ble den reformerte kirkens trosliv preget av pietismen. Pietismen hadde fokus på gudsfrykt og moral, og var kritisk mot det de oppfattet som usedelig liv, fokus på sanselighet og hedenskap i skuespillerkunsten og i teatrene. Dette førte igjen til skepsis mot kirkespillene. Publikum måtte ikke ledes ut i fortapelse og usømmelighet. Etter hvert som reformasjonen får fotfeste og den Lutherske kirke utvikler seg følger så det endelige bruddet mellom teater og kirke. Tove Ilsaas skriver i sin teaterhistorie:

«Fordi teateret etter kvart fekk preg av å vere underhaldning for folket endra kyrkja den positive haldninga til teateret som ho hadde hatt i mellomalderen. Teologer over heile Europa viste til den greske filosofen Platon (427–347 f.kr) som hevda at sceniske framstillingar av destruktive krefter ville trekkje menneska mot den vonde og forderva karakteren. «Den ein speglar blir ein lik» hevda han. I 1617 kom det ein kyrkjeleg forordning som setter forbod mot skuleteaterverksemd» (Ilsaas 1996, s 108)

I Norge skal det gå ca 300 år før kirkespillene dukker opp på nytt, blant annet ved etableringen av Norsk kirkespillgruppe i 1958. Dette kommer jeg tilbake til i avsnittet « hellig teater». Denne gjennomgangen av teater/ kirke historien viser at synet på publikum og publikums sin rolle har endret seg gjennom tidene.

5.2. SCENE OG ROLLEFORDELING

«Det står nokre folk og tar på seg klær som er annleis enn dei dei gjer bruk av til vanleg. Dei førebur seg til å seie noko som dei ikkje har skrive sjølve. Samtidig i eit større rom, ein sal

kanskje, like ved sit fleire menneske med blikket vendt same vegen. [...] er det ei gudstjeneste som skal til? Eller ei teaterforestilling? Det kan sjølvsagt vere begge delar» (Jakobsen 2008, s 94).

Jeg kommer til å bruke teaterterminologi for å beskrive rom og rollefordeling i gudstjenesten. Dette gjør jeg selvsagt på grunn av oppgavens emne. Og ikke minst fordi jeg mener at bruk av andre begrep er en metode for med å se det kjente fra en annen vinkel. Jeg har valgt å beskrive følgende:

Teateret – om kirken. Ordet teater kommer fra latin: Thea-se/utsikt og tron- stol/sitteplass. Teater betyr med andre ord tilskuerplass. Det betyr at ordet teater sees i fra publikums sin vinkel. Da blir spørsmålet: hvilken vinkel sees gudstjenesten fra?

Scene – om kirkerommet. Scene er den delen av teateret hvor skuespillet fremføres. I en kirke kan man plassere scenen i front til koret/ korpartiet. Kirkerommene er ulike, og her er det et bevegelsesrom, plasseringen av: alteret, prekestol, lesepult, døpefont, trapper, midtgang. Alt dette er en del av scenebildet. Hva ser publikum?

Publikum – om menigheten. Ordet publikum kommer fra latin: *Publicus*, offentlig. Publikum er allmennheten, menigmann, en leser, tilhørere, tilskuerkrets, en mengde folk. Noe som passer godt på menigheten, fordi det ikke er en ensartet forsamling, men sammensatt. Så hvem er publikum?

Aktører – om liturgen og de andre. Aktør kommer fra latin og betyr å handle. Det er en person som opptrer, deltar. Det å se på aktørene som noe som opptrer i en rolle mener jeg er en interessant vinkel. Hva innebærer det å være i en rolle? Hvilke roller finner vi i gudstjenesten? Hva er rolleforståelse og hvordan virker rolletolkningen inn på publikum? Hva vil aktørene at publikum skal oppleve?

Manus – om liturgien. Manuskript kommer fra latin og betyr skrevet med hånden. Et manuskript er en nedskrevet tekst som skal trykkes eller brukes til grunnlag for tale, foredrag el. I en gudstjeneste er stort sett all tekst ferdig skrevet på forhånd av andre enn aktørene. Liturgien skal følges, selv om det finnes valgmuligheter er teksten stort sett gitt. Det gis muligheter for egen formulerte bønner, og prekenen er det selvsagt opptil den som preker å formulere. Men *hvordan* manuset blir fremført er et annet spørsmål. Stemmebruk, betoning, dialekt, pauser- alt dette er med å farge sette en tekst. Men når manuset publikum? Forstår de språket og begrepene?

1.1.3 TEATERET– KIRKEBYGGET

Den danske presten Per Ramsdal skriver dette om kirkerommet: «kirkerummet er et sted mellom himmel og jord. Når vi går ind i kirken, går vi på en måde uf af vår egen verden. [...] en mer religiøs og åndelig verden, hvor allting foregår i et andet tempo eller et annet gir» (Ramsdal 2005, s 78).

Kirkerommet er et symbol på en annen verden. Middelaldermennesket gikk fra byens stinkende gater, fra sykdom og fattigdom inn i kirkene. Der møtte de levende musikk, gull og malerier på vegger og tak, farget glass og røkelse. Kirkene skulle gjenspeile himmelen på jorden. De kunne også være et tilfluktsted for folk i nød. Kirkearkitekturen har utviklet seg i takt med arkitekturen ellers i samfunnet. Mange kirker er signalbygg fra sin samtid og forteller mye om menneskesyn, økonomi, bosetningsmønster osv. Det er langkirker, sentralkirker og korskirker, store og små, i tre og stein, noen kirker er blitt overtallige, samtidig så bygges det stadig nye. Der det kommer nybygg, endring av eldre kirker, eller rivning, engasjeres det alltid samfunnet rundt. I min lokalmenighet skjedde det et arbeidsuhell for 6 år siden, noe som førte til brann i kirken fra 1861, skadene ble så omfattende at den måtte rives. Det har vært interessant å følge lokalmiljøets oppmerksomhet i etterkant. Det var noen som ønsket å bygge opp en kopi av den gamle kirken, men det ble ingen konflikt. Debatten ble tatt i flere åpne folkemøter, hvor alle meninger ble møtt saklig og ryddig. Man ble enige om å selge menighetshuset og bygge et kirkesenter. Arkitektfirmaet «Lille Frøen» vant med prosjektet «skipet», med tydelig inspirasjon fra en middelalderkirke. Dette ble svært positivt mottatt av publikum som følger ivrig med i byggeprosessen. Jeg møter også barnehagebarn som ikke var født da kirken brant, men har kunnskap om kirken og at den brant, selv om de altså aldri har sett den. Kirkehuset er en historiebærer og har betydning for forsamling og publikum, uavhengig av hvor ofte de går inn i den!

1.1.4 SCENEN - KIRKEROMMET

Kirkerommet er gudstjenestens scene. Alle rom har sitt språk. Hvilke historier forteller kirkerommet? Hva ser publikum? Når man kommer inn i en kirke vil en fornemme rommet. Rommet taler til en. Det er visuelle inntrykk av: kunst, lys, farger, møbler, tekstur. Lukter: støv, treverk, stearinlys, gammelt, blomster og fysiske inntrykk: sittekomfort, romstørrelse, lyd. I tillegg oppfatter man rommet psykisk: mennesketetthet, sinnsstemning, trygghet, stress. Kirkekunsten har en tusen år lang tradisjon i Norge. I kulturmeldingen: kunsten å være kirke, står det i forbindelse med nybygning av kirker at: «bør utsmykningen både forholde seg til kirkens tradisjon og være et aktuelt og autentisk uttrykk i samtiden. Kunsten bør kunne være aktuell gjennom gudstjenestens liturgi, kirkeåret og alle typer kirkelige handlinger» (Kunsten å være kirke 2005, s 137). Kulturmeldingen nevner også at siden brukerne av kirken har «varierende kunstkompetanse», er kirkekunsten en utfordring med sin kommunikasjon. Jeg besøkte Brorsons kirke i København i 2014. Kirken er fra 1901, og ble omgjort til barne- og ungdomskirke i 1998. I prosessen ble den opprinnelige altertavlen fra 1903 flyttet opp til galleriet og erstattet med et triptykon malt av den amerikanske Street art kunstneren Brandon Lewis. Teksten på tavlen er skrevet på dansk, arabisk og engelsk. Presten i Brorsons kirke fortalte at kirken ikke lenger hadde problemer med tagging, fordi taggerne var klar over at det var Brandon Lewis hadde et verk inne i kirken. Han hadde de respekt for. Dette forteller noe om at kirken og kunsten

kan kommunisere med publikum på ulike måter. Arkitekten Arne Sæther er opptatt av kirkebyggets «kropp og språk» (Sæther 2001) Han beskriver bla hva man oppfatter i forhold til distanse: lukt av hud, hår og tøy på omtrent én meters hold, høre samtaler opptil omtrent syv meters avstand, høre en foredragsholder omtrent 35 meter, se ansiktsuttrykk og frisyre fra 30 meters hold. Dess lengre avstand, dess færre nyanser oppfatter man. Forskning viser at mennesker oppfatter ca. 14 % smak, lukt og berøring, 14 %hørsel, 9 % tekst og 63 % syn (Sæther 2001, s 85,87). Derfor har kirkerommet og dermed også scenen en betydning. Sæther er opptatt av at publikum skal kommunisere, både med hverandre og liturgen: « det *kroppsspråket* vi gir våre kirker skal samsvare med den teologi og menneskesyn kirken lærer (Sæther 2001, s 87). Han iverer for sentralkirken, at publikum sitter i halvsirkel eller vifteform. Han hevder at: «Den tradisjonelle langkirken er sterkt sosiofugal, man vender ryggen til hverandre» (Sæther 200, s 88). Sæther oppfatter langkirken som selvopptatt, og lite kommunikativ. Særlig fordi mange setter seg fra midten og langt bak, avstanden fra kor til publikum blir stor. Og med avstand mister man kontakt.

1.1.5 AKTØRENE: LITURGEN OG ALLE DE ANDRE

Er liturgens rolle viktigere enn publikums sin rolle? Er publikum bare en slags rekvisitt som de ansatte egentlig ikke har bruk for? Hvilken rollefordeling og rolleliste har en gudstjeneste? Hvem er de synlige og de usynlige aktørene? I kapittelet: «hvem gjør hva i gudstjenesten» i liturghåndboken står det: «liturgen har det overordnede ansvaret for forberedelsen og gjennomføringen av hovedgudstjenesten» (LH 2011, 7,23). I Alminnelige bestemmelser settes rammen for Ordning for hovedgudstjeneste og bestemmelser som gjelder for den» defineres liturg som: «menes en ordinert prest eller en annen person so har fått fullmakt fra biskopen til å forrette gudstjenester (LH 2011, 5,4). Håndboken definer at liturgen vanligvis skal være en ordinert prest. Den understreker at det er viktig at vedkommende er trygg i sin ledelse, binder gudstjenesten sammen og tar ansvar for helheten. Presten har sitt særlige ansvar i gudstjenesten: nådetilsagn, tilgivelse, prekenansvar også når den delegeres til andre, forvalte sakramentene, og lyse velsignelsen. Man kan si at presten har både regi og hovedrolle i gudstjenesten. Noe som også er en vanlig oppfatning hos folk. Marianne Gaarden bekrefter dette i sin bok «prædikenen som det tredje rum»: «Selv om det ikke indgik i undersøkelsesdesignet, så talte kirkegjængere spontant om deres indtryk af præsten, når det blev bedt om at forholde sig til gudstjenesten og prædikenen» (Gaarden 2015, s 69). Hun oppsummerer også i sin undersøkelse med at: Det er markant, hvor lidt kirkegjængerne forstår prædikenen i overenstemmelse med prædikantens intensjon, men samtidig har prædikantens person stor indflydelse på kirkegjængerens inteaksjon med prædikenen. Forkyndelsen er alt annet enn person-uafhængig- nærmere tvertimod (Gaarden 2015, s 119).

Mange sier fremdeles at de skal «til preik» og ikke at de skal gå på gudstjeneste. Noe som forteller at publikum ofte setter likhetstegn mellom gudstjenestene og prestens preken. Dette gir liturgen makt og autoritet, liturgen er svært synlig på scenen og har den ledende hovedrolle. Dette underbygges også av liturgihåndboken hvor liturgen er plassert: «Liturgen sitter på en stol i korpartiet, på et sted ha/hun er synlig for menigheten og medliturgene. Liturgen sitter her når han/hun ikke utfører liturgiske handlinger» (LH 2011, 7,31). Med andre ord: liturgen er alltid i spill!

1.1.5.1 KANTOR – MUSIKEREN

Selv om presten har et hovedansvar, er hun/han ikke alene! Det er både andre ansatte, profesjonelle og amatør aktører på scenen. Jeg skal videre presentere de andre rollene. Kirkemusikeren og kantoren er gudstjenestens orkesterleder og dirigent. Kirkemusikeren kan også være komponist og fremføre egne stykker. Han/hun skal samarbeide med liturgen og med liturger om forberedelsen og gjennomføringen av gudstjenesten. Vedkommende leder også amatørmusikere, kor eller solister. Men har et selvstendig ansvar for det musikalske innholdet. Liturgen har regien på ordene, og kirkemusikeren regien på musikken. Og selv om det er et uttalt mål at disse to er enige om valgene, må de ikke det. I liturgens ansvar for ordets del kan vedkommende ha musikk i prekenen som kirkemusikeren ikke kan si nei til, fordi det defineres under «ordet». Både salmer, preludium, korsang og liturgisk musikk følger kirkeårets tekster og temaer. Musikken er med på å fargelegge og tonesette gudstjenesten ved å fylle ut og underbygge ordene. Veiteberg tar frem den amerikanske salmedikteren og liturgiforskeren: Ruth Duck. Duck mener at det er i samlesangen det er rom for liturgisk deltagelse., det er da menigheten kommer til orde. Veiteberg skriver at: «Salmesongen har utifra dette synspunktet ein viktig funksjon. Salmesongen fungerer som heile kyrkjelydens replikk» (Veiteberg 2006, S 140). Hva da hvis publikum ikke kan melodiene, ikke ønsker å synge, eller ikke liker salmevalget? Fratas da publikum sin stemme? Kirkemusikeren kan på selvstendig grunnlag tillate eller si nei til musikalske ønsker og former. Hva om kirkemusikernes smak/ oppfattelse av kvalitet går på tvers av det publikum ønsker at musikk? Er det fora for at publikum blir hørt? Brorsons kirke i København ble en barne- og ungdomskirke i 1998 og har siden den gangen arbeidet med nye former for gudstjenester, de skriver på sine nettsider at: «Når vi går i kirke, skal vi være trygge og føle os godt tilpas. Derfor har vi utviklet en række nye måder at gå i kirke på. Du kan komme til gudstjenester med rock, freestylrap, elektronisk musikk, jazz, gospel og meget mere. Vi tror på, at det er lettere at lytte til det kristne budskab i et rum, som man kender og føler sig hjemme i» (www.brorsons.dk).

1.1.5.2 MEDLITURG – MEDAKTØR

For å gjøre bildet ytterligere komplisert er det to profesjoner til som har tittelen «medliturg». Dette er kateketen og diakonen. Disse to rollene er vigslet, har tjenesteordning, og skal delta i

gudstjenester med fokus på trosopplæring, undervisning og omsorgstjeneste. Det vil si at de leder deler av liturgien, kan ha preken, har ansvaret for de frivillige og annet. I alminnelige bestemmelser defineres medliturg som: «alle personer som i tillegg til liturgen utfører liturgiske oppgaver i gudstjenesten» (LH 2011, 5,4). Det vil si at det er både profesjonsstillinger og frivillige som kan fungere som medliturg. Det kan være faste frivillige klokkere og tekstlesere. Disse plasserer liturghåndboken: «på stoler fremme i kor-partiet, eventuelt nede i kirkerommet, i nærheten av der de skal utføre sine oppgaver» (LH 2011, 7,31). Videre deltar kanskje noen fra dåpsfølget, barn og ungdom fra et trosopplæringstiltak, konfirmanter osv. Gudstjenesten kan også ha såkalte «leke gudstjenesteledere», det er liturger som ikke er prester, men som er godkjent av biskopen til å ha ansvaret for hele gudstjenester, hvor det ikke er en prest tilstede. Dette er de synlige rollenehaverne, men både i en kirke og i et teater er det usynlige rollenehavere, som ikke er mindre viktige.

1.1.5.3 DE USYNLIGE

I et teater må noen legge frem rekvisitter, rigge scenebildet, hjelpe til med klesskift og sminke, sørge for lyssetting og lyd. Hvis noe av dette svikter vil hele skuespillet gå i oppløsning fordi artefaktene er en del av spillet. Forestillingen begynner lenge før spillet begynner! Det er på samme måten i gudstjenesten: hvis det mangler nattverdsbrød i skrinet, hvis ingen har slått på varmen, de 9 slagene i kirkeklokken uteblir. Så er det noe ved produksjonen som ikke fungerer. Funksjonen som skal både sørge for at artefaktene ligger klare der de skal, og for at publikums ulike behov stilles. I teateret er det scenearbeider, inspisient, påkledere og sminkører. I kirken har kirketjeneren hovedansvar for produksjonssiden. Kirketjeneren er en av de usynlige, men likevel svært synlige rollen. I kirkeloven står det i § 15 under kommunens ansvar: «utgifter til stillinger for kirketjener, klokker og organist/kantor ved hver kirke, og til daglig leder av kirkelig fellesråd» (Kirkeloven §15 punkt c). Her er kirketjener- funksjonen altså lovbestemt og nevnt særskilt. Det er verd å legge merke til at liturghåndboken ikke plasserer eller kommenterer denne rollen. Den står nevnt under oppgaver som en medliturg kan gjøre: " Ha kirketjenerfunksjoner, som å gjøre i stand kirkerommet og ringe med klokkene» (LH 2011, 7,27). Det definerer ikke hva kirketjenerfunksjon innebærer, det er liturgen og de synlige rollene som har fokus. Dette mener jeg er undervurdering av en svært viktig funksjon i gudstjenesten: kirketjeneren som ansvarlig for produksjonssiden. Det er som vitsen hvor noen håndverkere diskuterte om hvem som var først ute med sitt fag, og elektrikerens konkluderte med at: «Når Gud sa: BLI LYS, hadde vi allerede vært der og lagt opp anlegget!» Noen må legge til rette det praktiske og det tekniske for at forestillingen/ gudstjenesten skal kunne gjennomføres etter planen. For å illustrere dette vil jeg beskrive to nøkkelscener hvor en viktig rekvisitt mangler.

Først fra Ibsens skuespill dukkehjem, hvor Helmer får brevet fra Krogstad som forteller at Nora har forfalsket underskriften til faren sin på et lånebrev, og Noras korthus faller sammen, skriften i kursiv er sitat:

Scene anvisninger: «Hun vil styrte ud igennem forstuen; i det samme river Helmer sin dør op og står der med et åbent brev i hånden» (Ibsen 1879, tredje akt).

Her tenker jeg meg at scenearbeideren har glemt å legge frem den viktige rekvisitten: breve på avtalt sted! Da kan for eksempel følgende scene utfolde seg slik: Helmer vifter med tomme hender og udbryter: hvor er brevene? Hvem har forlagt dem? Kan nogen finne mine brever? Hansen giv mig seddelen nuh! (Etter en kort pause kommer scenearbeider Hansen ut på scenen med et papir, gir til Helmer, går så raskt og skyldbetyngt ut igjen så Helmer kan fortsette scenen)

»HELMER

Nora!

NORA *skriger højt*

Ah –!

HELMER

Hvad er det? Ved du, hvad der står i dette brev?

NORA

Ja, jeg ved det. Lad mig gå! Lad mig komme ud!

HELMER *holder hende tilbage*

Hvor vil du hen?

NORA *prøver at rive sig løs*

Du skal ikke redde mig, Torvald!

HELMER *tumler tilbage*

Sandt! Er det sandt, hvad han skriver? Forfærdeligt! Nej, nej; det er jo umuligt, at dette kan være sandt. (Ibsen 1879, tredje akt)

Mangelen på brevet vil gjøre hele scenen komisk, og selve klimakset i skuespillet blir forstyrret. Det manglet et papirark, men det er det papiret hele stykket kretser rundt: den forfalskede vekselen, løggen, og konsekvensene.

Så kan jeg se for meg følgende scene i dåpshandlingen: vi går inn umiddelbart etter trosbekjennelsen, publikum har bekjent sin Hellige tro, deretter blir dåpsfølget kalt fram. I manuset står overskriften: Bønn ved døpefonten. Og sceneanvisningen: Vannet helles i døpefonten, «Liturgen: Herre Jesus Kristus, takk for dåpens vann, som ved ditt ord er nådens kilde» (LH 2011, 3,8).

Her kan jeg tenke meg at presten løfter opp dåpskannen, oppdager at den er tom, stopper, løfter blikket og sier: Hansen, du har glemt vannet! Kan du hente dåpsvannet! Etter en kort pause kommer kirketjener Hansen løpende opp midtgangen med en saftmugge med i vann hendene som han tømmer raskt i døpefonten, for så å forsvinne hurtig ned midtgangen igjen. Presten kan så fortsette: «I dåpen frir du oss fra syndens og dødens lov» (LH 2011, 3,8) Her blir det igjen tydelig: scenen rundt vannet, ordene mens presten skal helle vannet over i døpefonten blir meningsløse uten vann. Selve dåpen mister sin mening uten vann, ordene og handlingen er avhengige av et artefakt, en rekvisitt: vann. Dåpsseremonien får et brudd og et komisk skjær over seg. Det er grunn til å tro at det som dåpsfølget og publikum husker best etterpå er: det var ikke vann! Veiteberg skriver at hun tar med seg teaterfolk til en gudstjeneste. En av dem sier: «Eg legg automatisk merke til kva scenebiletet det er duka for. I denne kyrkja var det mykje slurv. Lyssettinga er så forferdeleg. I vår tid finnes det bra løysninger for slikt- lys skaper fokus. Kuplar som heng ned, men manglar lamper er slurv» (Veiteberg 2006, s 124). Veiteberg skriver at det virker som om at produksjonssiden i kirkene mangler kunnskap og bevissthet om at lyd og lys også er en del av kommunikasjonen. Med andre ord, scenen, rekvisitter, lyd og lys – alt har stor betydning på hvordan publikum opplever gudstjenesten. Derfor må produksjonssiden av gudstjenesten være like profesjonell som formidlingssiden.

Rollene i gudstjenesten er delt ut på forhånd, noen følger profesjonen, andre er frivillige. Det kan kanskje sammenlignes med institusjonsteater skuespillere og amatørskuespillere? Likheten mellom teateret og gudstjenesten er at alle rollene må samarbeide godt, og scenen må fungere som et godt spillerom for at resultatet skal bli godt. Det blir svært synlig for publikum når noe svikter.

1.1.5.4 ROLLEFORSTÅELSE OG REGI

Jeg ble tidlig klar over at når jeg kledde meg i alba og deltok i gudstjenester opphørte min «person» på en måte og gikk over i en «funksjon». Dette ble særlig tydelig i en situasjon hvor jeg delte ut nattverd til en person jeg hadde et svært krevende og konfliktfullt forhold til. Jeg kunne gå inn i rollen «kateket» og utføre oppgaven min, uten å gå på akkord med meg selv. Denne opplevelsen har vært med å forme mine tanker om «funksjonen: liturg». På en måte kan jeg spille min rolle, gå hjem og være «meg selv-helt privat». Veiteberg beskriver en situasjon hvor presten prater med klokkeren under salmesangen, og skriver: «Sansynligvis gløymde ho at presten er i fokus når ho sit der framme, ho er den einaste kyrkjelyden har å sjå på» (Veiteberg 2006, s 132). Liturgihåndboken plasserer

liturgen: «Liturgen sitter på en stol i korpartiet, på et sted hvor han/hun er synlig for menigheten og medliturgene. Liturgen sitter her når han/hun ikke utfører liturgiske handlinger» (LH 2011, 7,31). Liturgen skal altså være synlig under hele gudstjenesten om hun/han er i spill eller ikke. I teaterstykker er det scener hvor flere skuespillere er på scenen, men går i «frys» posisjon. Blant annet for å rette fokus dit handlingen foregår. Når en skuespiller går i «frys» og blir en del av scenebildet ser vi likevel vedkommende. De fanger bare ikke oppmerksomheten vår, fordi de er ubevegelige. Men hvis de hadde begynt en hviskende samtale med hverandre, ville de blitt oppmerksom på dem. I et skuespill kan det være et regigrep, fordi regissøren vet at aktører i bakgrunnen også tiltrekker seg vår oppmerksomhet. Når kirkelige aktører beveger seg på scenen uten å være i spill, vil de også fange publikummets oppmerksomhet. Veiteberg opplevde at samtalen mellom prest og klokkeforstyrret og gjorde at folk falt av i salmesangen. En kirkelig aktør er med andre ord alltid i spill, han/hun er alltid på scenen! Dette utfordrer rolleforståelsen til kirkelige aktører.

1.1.5.5 DU ER I SPILL

Finn Jor skriver i sin artikkel om kirkespill: «Men skuespillere er ikke nødt til å utlevere seg selv når han spiller. Han blir ikke med ett kristen når han spiller biskop, han blir heller ikke brutal av å spille pøbel» (Jor 1977, s 6) Men man må være rollen sin bevisst. Stanly Cavell skriver følgende om skuespilleren: «En skuespiller (actor) arbeider seg inn i rollen for scenen: for lerretet er det en utøver (preformer) som tar rollen på seg. Scenskuespilleren utforsker sine evner og rollens muligheter samtidig i fremførelsen møtes de ved et punkt i det åndelige rommet- jo bedre fremførelsen er, jo dypere er punktet» (Cavell/ Fossum 1999, s 136). Konstantin Stanislavskij utformet sitt «system» for hvordan skuespillere skulle lære faget og forberede seg. «Systemet» har laget grunnlag for teaterskoler og tenkning om skuespill. Han mener at: «skuespilleren skal identifisere seg med roller, forsvare den, leve den. Intet i rollen skal være han fremmed» (Rønneberg Rygg 1996, s 29). Eller jeg kan bytte ut ordet "skuespiller" med ordet "liturg", da lyder det slik: Liturgen skal identifisere seg med rollen, forsvare den, leve den, intet i rollen skal være han fremmed. Marianne Gaarden har studert forholdet mellom prest og publikum. Hun har i sitt materiale funnet at folks opplevelse av presten er vesentlig, hun skriver: «Præstens funktion og denne person smeltede sammen i den samlede gudstjenesteopplevelse. Hvis der skulle sondres mellom præstens person og dennes funksjon, var tendensen, at oplevelsen af præstens person overordnet det semantiske innhold af prædikenen» (Gaarden 2015, s 70). Hun hevder at i den danske kirkes prekenstradisjon har ikke prestens personlige tro vært noe tema for debatt. Hun forteller om et menighetsråd som averterte etter en «troende prest», noe som reiste i diskusjon i Den danske kirke. Et av argumentene var: «Prædikanten skal bedømmes på sin forkyndelse og ikke sin tro» (Gaarden 2015, s 71). Man skiller

tro og person, man skal forkynne evangeliet klart og rent, men det er ikke satt krav om å tro på det man sier. I ytterste forstand: en liturg tar på seg en rolle, og når vedkommende inntar den rollen bør Hun/han spille den godt og overbevisende! Man må ha en profesjonell tro på budskapet, men ikke nødvendigvis en personlig tro. Man blir ikke kristen av å spille en biskop, men man kan gjøre det troverdig for forsamlingen. Gaarden siterer også en kirkegjenger som sier: «jeg kan godt lide at høre præster, som siger noget, som jeg kan mærke selv tror på det» (Gaarden 2015, s 71). Rolletolkningen er med andre ord vesentlig, i kirken er det forventninger som går utover en ren rolletolkning. Den personlige overbevisningen skal også komme til uttrykk. Rollen *liturg* skal ha en ekthet over seg. En gudstjeneste-aktør/liturg lever bokstavelig talt av å formidle tro, og står i dilemmaet: hvor personlig/privat skal jeg være? Hvor mye av meg selv skal jeg utlevere? Hvis jeg er overbevisende nok, vil folk tro på budskapet? En skuespillers mål er også få publikum til å tro på budskapet, en dårlig skuespiller får få roller, et dårlig skuespill får få besøkende. Som tidligere sitat fra Aftenposten etter at instruktør Stein Winge tok over Stiklestadspelet. Verken publikum eller kritikere var fornøyd med hans grep og konsekvensen ble publikumssvikt. Burde kirkelige aktører lytte oftere på sitt publikum og spørre seg selv: er våre gudstjenester gode nok, nok forberedt, kommuniserer de med publikum? Ser man på publikum som veiledere eller passive mottakere?

5.3. PUBLIKUM – MENIGHETEN

I «om kirkespill, en grundbok» skriver Finn Jor:

«Alle inklusive presten hører til menigheten. Og menigheten er ikke en samling passive tilskuere som et teaterpublikum. Det finnes ingen tilskuerplasser i kirken. Det er ingen som står utenfor kampen mellom lys og mørke, den kamp som også klart avspeiles i vår gudstjenestelige ordning» (Jor 1977, s 8).

Hvem er publikum i en gudstjeneste? I følge Statistisk sentralbyrå sine nøkkeltall var det 61908 gudstjenester i 2015. Totalt 5770032 personer deltok på disse, som utgjør et snitt på 93, 2 personer pr gudstjeneste (SSB.no/kultur og fritid/statistikk/kirke kost) En undersøkelse fra Pew Research Senter i USA har forsket på om religiøse ulikheter mellom kvinner og menn. I følge artikkelen «Kvinner er mer religiøse enn menn» - avisen Vårt Land er: «Basert på tallgrunlaget på 192 land estimerer forskerne at 83,4 % av verdens kvinner identifiserer seg med en religiøs gruppe. Det samme gjør 79,9 % av den mannlige populasjonen» (Michelsen, Vårt land 2016, 22.03.16). Religionsforsker Ida Marie Høeg har skrevet artikkelen: Kjønn og folkelig dåpsteologi. Hun skriver at: «Religionsforskning fra Norden og resten av Europa viser at flere kvinner enn menn går i kirken, er medlem at et kirkesamfunn, har et aktivt bønneliv» (Høeg 2011, s 67). Borg bispedømme har hatt en undersøkelse blant sine innbyggere. Her er funnene at: «Det er flere kvinner (44 %) enn menn (36 %)

som har deltatt i gudstjenester det siste året. De viktigste signifikante forskjellene viser at: av de som deltar er det flere deltakere over 40 år, det er flere som deltar som bor på landsbygd (51 %) enn i by og tettsteder (34-41 %). Dette kjenner vi igjen fra våre statistikker på gudstjenestedeltagelse.» (Borg bispedømme.no). Ida Marie Høeg konkluderer i sin artikkel om kjønn og folkelig dåpsteologi med at: «Karakteristisk for mødrenes religiøse dåpsteologi er at den er basert på erfaringene med og refleksjonene rundt det å døpe et barn; den er relasjonell, emosjonell og kontekstuell» (Høeg 2011, s 76). Mens fedrene til barna er ikke opptatt av den religiøse erfaringen og tryggheten rundt dåpen. Høeg skriver at: «for fedrene er distansen til handlingene større» (Høeg 2011, s 76). Av annen kjønnsforskning kan jeg nevne Norsk kulturråd sin artikkelsamling som tar opp musikk og kjønn. Arild Danielsen har skrevet artikkelen: Kjønn og musikkpublikum. Han skriver at: «Publikum er ofte *kjønn*. Dette gjelder ikke bare musikkpublikum, men publikum for kunst og kultur generelt. At publikum er kjønn betyr at kjønn er relevant for å beskrive sammensetningen av publikum» (Danielsen 2008, s 187). Han mener også at atmosfæren og mottagelsen påvirkes av kjønn. Danielsen skriver at sett under ett er det små forskjeller når det gjelder deltagelse etter kjønn. Det er først når man ser på de ulike stilartene kjønnsforskjellene kommer til uttrykk. Menn er overrepresentert i musikkformer som: rock, pop, country og avantgardistiske former for musikk. Mens kvinner er overrepresentert innenfor klassiske kulturformer. Samtidig ser han tendenser til at kjønnsskillet mellom publikumsgruppene er i ferd med å svekkes. Slik sett kan gudstjeneste kanskje sees på som en stilart som har et «klassisk kulturuttrykk», og dermed appellerer mer til kvinner.

Ida Marie Høeg har forsket på religion og alder. Hun skriver at man ikke nødvendigvis blir mer religiøs med alderen men at: «Det kulturelle klimaet for mennesker født innenfor en bestemt tidsepoke preger derimot aldersgruppens holdninger og verdier gjennom ulike faser» (Høeg 2010, s 331) I sin studie hvor hun sammenligner ulikheter mellom aldersgrupper innen religiøs praksis, religiøs selvbetegnelse og trosholdninger i 1991 og i 2008 fant hun bla at: «unge voksne har hatt en tydelig nedgang i praktisering av bønn og en tydelig nedgang i troen på Gud eller en høyere makt» (Høeg 2010, s 332). Men samtidig finner hun at hyppig kirkegang blant de unge voksne holder seg stabilt i løpet av de 17 årene undersøkelsen spenner over.

Det alle disse har felles må være at de har *en eller flere grunner* til å være i kirken, man har: de som går regelmessig, følger konfirmanten sin, med i dåpsfølget, turister, besteforeldre til barnekor medlemmer, folk på leit etter et trossamfunn, en som trengte å være i et varmt rom osv. Med andre ord er publikum en svært sammensatt gruppe, med sammensatte forventninger.

1.1.6 TILSKUER OG DELTAGER

Kirkerom er ulike, men uansett form har de sitteplasser. Det kan være benker og stoler i mange ulike utgaver, og ulike plasseringer i rommet. I langkirken sitter alle å se i nakken på hverandre, i sentralkirken er sitteplassene vendt mot hverandre. Noen kirker har en eller flere har gallerier. I teatrene har man også faste begreper på sitteplassene/ sitte områdene: balkong/galleri/losje, parkett og orkester. Videre er det anvisninger om man skal sitte på høyre eller venstre side i forhold til scenen, og normalt er det nummererte plasser. Arkitekturen på de store teatrene er lagt opp til at publikum skal sitte og se og høre det som foregår på scenen. Samtidig er de dyreste billettene langt framme, i parkett og orkester. Man betaler mest for å se og høre godt. Bakerst på balkongen kan man til og med betale for ståplass! Hvis man sammenligner et teater salkart og et kirkerom, vil en se at de har endel likhetstrekk. Det er lagt opp til at publikum skal sitte, og noen skal formidle et budskap på en scene.

Men finnes det tilskuerplasser i kirken? Kan du komme i kirken som publikummer uten å måtte yte, bli sett eller delta? Gudstjenesteliturgien har vært og er i endring. Den norske kirke har nylig vært gjennom en stor reform, noe som har resultert i både ny liturgi, endring i liturgisk tenkning, ny musikk osv. (reform 2011). Veiteberg skriver at den liturgiske bevegelsen har vært opptatt å legge til rette for at folk skal delta mer aktivt i Gudstjenesten, også de som ikke kjenner seg som deltagere. Den liturgiske prosessen styres mot: medansvar, engasjement og felleskap hevder hun. Hun konkluderer videre med: «Det har liturgisk teologi synt oss: måten vi feirar gudstjeneste på fortel korleis og kva vi trur. Gudstjeneste produserer teologi» (Veiteberg 2006, s 16). Hvis en skal tolke den liturgiske utviklingen er det et mål at «alle skal med, alle skal delta», er det ikke egentlig rom for tilskuere. Noe som understøttes av Liturghåndboken som spør: «Hvordan kan vi komme dem i møte som sjelden eller aldri går i kirken? Hvordan kan de involveres og oppleve det meningsfylt dersom de kommer?» (LH 2011,7,9). Det kan virke at det er et mål at «alle» skal inkluderes og aktiviseres: «Forberedelse og gjennomføring av hovedgudstjenesten bør skje ved bred delaktighet fra menighetens medlemmer» (LH 2011, 5,4). Når Veiteberg skriver at gudstjenesten produserer teologi kan det virke som om mantraet «alle skal med/ inkluderes» at det er den aktive delen av publikum som foretrekkes. De som av ulike grunner ønsker å forholde seg passive eller tilbaketrukket blir en målgruppe *for* å inkluderes. Man blir bare inkludert ved å delta.

1.1.7 BRECHT OG BOAL

Jeg kan ta et par eksemplet med samme tankegods i teateret-historien. Teatermannen Bertolt Brecht sin kunstneriske form var ofte lignelsen fordi den viser at verden kan forandres. Brecht mente at

publikum skulle leve med, men ikke bli revet med. For hvis følelsene tar over, stenger de for oppfattelsen. Publikum skal ta stilling til handlingen, og delta i fortolkningen.

En annen som følger den samme tankegangen og drar den enda lenger, er den brasilianske dramapedagogen og teatermannen Augusto Boal. Han hevder, ifølge Engelstad at:

«i de undertrykte teater blir tilskueren aktiv, subjekt. Ingen skuespillere handler på deres vegne. Det er en teaterform for alle som ikke er tilfredse med tingenes tilstand, alle de som er underveis. Det tradisjonelle teater derimot er en form som passer for de etablerte. De er fornøyde med å være passive tilskuere, for det er som regel deres verdensbilde og deres egne verdinormer som presenteres fra scenen» (Engelstad om Boal, 1989, s 7).

Boal mener at publikum i tradisjonelt teater er undertrykt, men teateret skal være et middel til å forandre samfunnet. Derfor må publikum kunne påvirke spillet og delta. Hvis jeg skal følge Boals tankegang å benytte den på gudstjenesten kan jeg med mine ord vri litt på sitatet å si det på denne måten: «i gudstjenesten er forsamlingen de aktive, et subjekt. Ingen prest handler på deres vegne. Den nye gudstjenesten er for alle som ikke er tilfredse med den gamle ordningen, de som er underveis. Den tradisjonelle gudstjenesten passer for de etablerte kristne, de som er fornøyde med å gå hver søndag og være passive mottagere, for det er som regel deres verdensbilde og deres verdier som prekes.»

Tenkningen er at teaterets budskap først blir virkelig og tydelig ved at publikums deltagelse er tydelig. Men er dette egentlig inkluderende? Hva med dem som av ulike grunner kun ønsker tilskuerrollen og helst vil sitte i fred og observere? Når jeg går i teater eller på konsert passer jeg på at jeg aldri sitter på de 2-3 første radene, fordi jeg ikke vil risikere at bli tatt opp på scenen, eller snakket til. Jeg er der for å være i fred, observere eller underholdes! Jeg vil oppleve teaterforestillingen, ikke delta i den selv og ville kjent det ubehagelig å bli utfordret til noe annet. På en annen side er det nettopp det Brecht og Boal ønsker, deltagelse er nøkkelen til endring. Teateret gis mening når det oppfordrer publikum til å endre samfunnet. På samme måten som at gudstjenestedeltagelse skal skaper tro og livsendring hos forsamlingen.

1.1.8 TILSKUERPLASS

Det finnes ingen tilskuerplass. Eller gjør det? Er det et mål at alle skal aktiviseres? Norvald Tveit har gitt ut en anekdotet bok om vestlandshumor med bla en beskrivelse av emissærenes glanstid i mellomkrigsårene. Han skriver at: «folk flest likte nok emissærene langt bedre enn prestene. Dei var langt meir folklege. Du kom dei nærara inn på livet. Det følgde liv og intensitet med ein svovelpredikant» (Tveit 1990, s 28) Han beskriver videre skuespillet i bedehusene hvor: «tvilare og

spottare sat i ein samla flokk, anten nede ved døra eller på galleriet.....Motsetningane mellom dei religiøse og dei meir frilynde spissa seg til og toppa seg ofte under desse møtene på bedehuset. Det blei ein slags konfrontasjon mellom den fanatiske, mørke, gledeslause kristendommen og den burleske, infame, registrerande humoren» (Tveit 1990,s 32). Motivene for å gå på møtene var ulike, noen ønsket forkynnelsen og noen får å få underholdning i en tid da det var få tilbud og adspredelser. I artikkelen: «Galleriet som vart vekke», drøfter Olaf Agedal bedehusgalleriets funksjon. Galleriene hadde både en tilskuer og rekrutterings- funksjon. Agedal skriver at: «Galleriet var ein plass der det var mogeleg å vere for den «verdslege», ikkje berre på dei meir sosiale samkomer, men også dei reint «kristelege» som t.d. på vekkelsesmøte» (Agedal 1987, s 201). Han skriver at galleriene var samlingsplass for ungdommer og andre som hadde en utkikkspost hvor de kunne observere møtene på avstand uten å være en av bedehusfolket. Agedal skriver at: «Her var det vanleg og til ein viss grad akseptert med ein del uro, her kunne det skje at nokon hadde med seg ein på lomma. Og her kunne det vere ein lystig omgangstone som sto i sterk kontrast med alvorlet nede i salen.» (Agedal 1987, s 201). Da galleriene ble fjernet, fysisk eller ved at gallerifunksjonen gikk tapt, mistet bedehusene også en viktig funksjon. Agedal skriver: «Men sjølv om tapet av galleriet blir lite påakta, eller omdefinert som framsteg, påfører dette tapet bedehuset både eit rekrutterings og legitimeringsproblem» (Agedal 1986, s 206). Siden vekkelse er vesentlig for bedehusene, så er det en forutsetning at u-omvendte er tilstede og hører forkynnelsen. Når tilskuerplassene er fjernet, tørker mye av rekrutteringsmassen inn. Det blir omvendelsesforkynnelse for de omvendte. Resultatet ble ifølge Agedal: «I mangel på dette blir resultatet i staden ofte ei ritualisering og mytologisering av eins eiga fortid» (Agedal 1986, s 206) Det er lett å tenke seg det Agedal og Tveit beskriver er å finne både det greske teateret, middelalder- teateret. Rønneberg Rygg skriver dette: «I antikken og middelalderen regnet tilskuerne og aktørene forestillingen som et ledd i den religiøse tjenesten, det gav en felleskapsopplevelse..... Middelalderen og mysteriespill-aktører delte fisk, vin og vann med tilskuerne under spillet. De kunne også snakke med hverandre. Shakespeare risikerte å få tomater i hodet fra porterre, men også glade tilrop og kommentarer» (Rønneberg Rygg 1995, s 241). Folk da som nå kommer til «forestillingen» med ulike forventninger, både i gravalvor, til et ritual, i tro og som et underholdende brudd i hverdagen.

I kirkene finnes det også bakerste benk og gallerier. Og hvis du setter deg der er det kanskje nettopp fordi du ønsker en tilskuerplass? Bjørn Eidsvåg sin sang: *bakerste benk* beskriver nettopp dette: «Hva gjør en slik som meg her på dette sted? Jeg smyger meg ned på bakerste benk» (Eidsvåg, 1978). Njå sin kritikk av gudstjenestereformen setter fingeren på nettopp dette: i idealet om deltagelse, hvor blir nåden av? Nåden gjør du deg ikke fortjent til, den er en gave du får del i. Nåden du omsluttet av, nåden i rommet. Skal det bli mening i å forkynne nåde, må det også en erkjennelse av motpolen- av

synd. I min menighets lokale grunnordning er syndsbejennelsen lagt til etter salmen etter prekenen. På mitt spørsmål om hvorfor den ikke kommer tidligere i gudstjenesten er svaret: vi ønsker ikke å fokusere på det negative i starten av gudstjenesten. En kan kanskje velge å se det som en slags motreaksjon til pietismens fokus på det syndige, ufullkomne menneske? Boal vil på samme måte bort fra et teater som bekrefter et undertrykkende samfunn, til gjøre mennesket fritt. Gi folk redskap til å forandre. Men at alle skal «aktiviseres» kan også ha en motsatt virkning! Det er ikke alle som vil eller kan delta aktivt, eller involveres. Noen vil kjenne det som klamt eller påtrengende. I min lokalmenighet sluttet vi med å ønske folk «Guds fred» og ta hverandre i hendene, fordi folk nettopp opplevde det som invaderende. Jeg kan videre illustrere med et annet eksempel: For en tid tilbake hadde min lokalmenighet en konfirmant som bodde på ungdomshjem. Han ønsket å bli konfirmert og valgte aleneundervisning. Konfirmanten hadde adferds-utfordringer som gjorde at han alltid ble fulgt av to ansatte. Undervisningen foregikk stort sett i kirkerommet, vi gjennomførte vår faste «knelekurs», en generalprøve på hva som skjer på konfirmasjonsdagen. Der kom det fram at konfirmanten ikke ønsket å knele, men stå foran alterringen. På dagen ble konfirmanten kledd i kappe, og gikk å satt seg på stolen sin og var klar. Men det oppsto et problem: viktige gjester ble forsinket. De ansatte ble bekymret, for at konfirmanten skulle bli urolig eller sint over at tiden trakk ut. Det som skjedde var at han satt helt stille. Endelig kom gjestene og vi gjennomførte en kort gudstjeneste, konfirmanten deltok ikke aktivt i sang eller bønn, satt rolig gjennom hele liturgien, men kom fram og til forbønn og fikk håndspåleggelse på skuldrene. Jeg har i ettertid tenkt at vi gjorde rett i og ikke gi ekstra tegn til han skulle delta aktivt. Konfirmanten hadde funnet roen og jeg tenker at han ble omsluttet av *nåden i rommet*. Dette var en ungdom som hele sitt liv hadde fått negativ tilbakemeldinger på sin adferd, så han var svært klar over sine feil og mangler. I gudstjenesten fokuserte vi på: du er elsket- du er sett, altså nåden. Liturgi er folket i arbeid, men noen ganger skal «folk få være i fred» fordi det er nåden i rommet som skal bære dem. Nåden er nok.

1.1.9 NÅDEN I ROMMET

I sin artikkel: Messen som Guds nåde og kirkens takksigelse problematiserer Ådne Njå liturgireformene i kirken. Han skriver: «for Luther er messen grunnleggende sett nåde, og troen er grunnleggende sett mottagelse av denne nåden og innlemmet i Jesu Kristi død og oppstandelse. Troslivet er den daglige dødsen av det gamle menneske og oppreisningen av det nye» (Njå 2013, s 196). I følge Liturghåndboken har Gudstjenesten følgende mål: «Her tjener Gud oss, og vi tjener Gud, fordi Gud vil ha felleskap med oss. Jesus Kristus bekrefter dette når han sier at «hvor to eller tre er samlet i mitt navn, er jeg midt i blant dem» og videre står det: «hva Gudstjeneste er, kan sammenfattes i de fire ordene sammen for Guds ansikt» (LH 2011,1,1). Njå hevder derimot at når Luther forstår messen som «preken og hørrelse» forstår gudstjenestereformen Gudstjenesten som

handlinger som forsamlingen skal *gjøre*. Han mener at: «nådebegrepet er praktisk talt fraværende, og ikke et eneste sted formidles at trosrettferdigheten er «fremmed og passiv», at noen er «mottaker» av nåden, og at aktiviteten som følger av troen, må forstås som takksigelse» (Njå 2015, s 197) Han mener tvert imot at trosidentiteten styres opp mot at man er aktiv og handlende. Slik som Boal hevder at teateret må være: publikum skal være aktive! I Boals «forumteater» kan den enkelte publikummer gripe inn, bytte plass med en skuespiller for å forsøke å snu spillet fra undertrykkende situasjon til en løsning. Njå skriver at: «Luther var kritisk til det han forsto som pompøse ritualer som dvelte ved unødvendige ting og som endog formidlet en falsk kristendom» (Njå 2015, s 190) og var videre skeptisk til: messeklær, vaser, lys, kleder, orgler, musikk og bilder. All den ytre staffasjen forteller om en kirke som er mer opptatt av det ytre, av eiendom og business, enn av budskapet om nåden, nestekjærligheten og tilgivelsen. På samme måte tenker Boal at teateret skal fungere- det skal stripes for ytre staffasje, kunne spilles hvor som helst og brukes for å fremme frihet og nestekjærlighet for et undertrykket folk.

5.4. MANUS – LITURGIEN

Prest og forfatter Eivind Skeie skriver:

«Forskjellen på kirke og teater ligger i at man i teateret har en helt annen profesjonell tenkning rundt hvordan denne tilmålte tid skal fylles med ulike former for kraft og spenning. Alterboken er egentlig et dramatisk manuskript, den er et regidokument som prest og organist sammen utfyller og setter opp faktisk hver gang det holdes en gudstjeneste eller messe» (Kunsten å være kirke/ Skeie 2005 s 100).

Liturgihåndboken sier «Søndagens gudstjeneste er en ukentlig påskedagsbegivenhet på grunnlag av Kristi forsoning. Her er pulsslaget i menighetens liv å finne, hos oss og over hele verden: Hver søndag er en påskedag» (LH 2011, 6,3). Når man blar i liturgihåndboken, oppleves den med første blick alt annet enn dramatisk! Den er en perm delt opp i ryddige kapitler, med punktinnstillinger, innholdsoversikter, lovparagrafer, og utredninger. Ytre sett er det et manus på linje som hvilket som helst skuespill, med scenehenvisninger, replikker, rekvisitter og så videre. Liturgien følger visse regler, Ingemar Thorin skriver at: «Att kyrkans liturgi är stram och stiliserad får inte inbilla oss att den inte rymmer en hisnande dramatik. Stramheten har att göra med att mässliturgin är en varje vecka upprepad rit, vars stramhet är tänkt att ge utrymme åt vars och ens personliga (och ständigt pågående) tolkning och tillägnande» (Thorin, 2005, s 393). I 1995 reiste skuespilleren Svein Tindberg landet rundt med oppsetningen: *Markusevangeliet*. Hvor han ordrett fortalte hele evangeliet. Jeg var selv så heldig å oppleve forestillingen, og jeg husker den fremdeles! I et intervju med avisen Vårt

Land sier Tindberg: «Kyrkja har tradisjon for å lese fire linjer frå evangeliet, så er det ein mann eller ei dame som tolkar dei i tjue minutt etterpå. I teatret gjorde vi det omvendt. Vi ville opne for undringa i tekstane» (Walgermo, 08.12.2011). Tindberg har fokus på selve formidlingen av teksten, og som skuespiller vet han at ulik betoning av ord kan endre tolkningen av en tekst. Det er en stor forskjell på å lese og fortelle, selv om man bruker de samme ordene. Det er her utfordringen ligger i liturgimanuset. Det er et dramatisk manus, men har kirken fokus på selve formidlingen av liturgien? Eivind Skeie setter fokuset på profesjonaliteten i formidlingen, og kaller alterboken et regidokument. Det betyr at teaterteori kan være et godt redskap i arbeidet med å formidle dramatikken som liturgien rommer.

1.1.10DELTAGERKOMPETANSE

Mine kollegaer og jeg var på studietur til København for et par år siden. Der inviterte vi oss til en gudstjeneste i en menighet i utkanten av sentrum. Vi kom inn, fikk salmebok og program, satte oss litt bak i kirken, vi var jo gjester. Så prøvde vi å følge med etter beste evne. Gudstjenesten skilte seg ikke vesentlig ut fra hva vi er vant med, vi forstår dansk godt, likevel var det ikke bare lett å henge med. Blant annet så ventet i stolene mens det faste publikummet gikk fram til nattverd, vi tenkte vi kunne komme tilslutt. Men i det vi skulle reise oss å gå frem, så gikk presten videre i manuset og avsluttet nattverden. Etter gudstjenesten sa vi at: vi hadde tenkt til å komme til nattverd og beklaget at vi ikke gikk fram: Hvorpå presten forklarte at de aldri var mer enn én alterring til nattverd, så siden vi ikke gikk fram fra begynnelsen avsluttet han. Vi opplevde med andre ord at vi verken kunne det faste manuset eller det uformelle manuset. Det gav meg en tankevekker, hva med alle de som kommer til gudstjeneste uten å kjenne manuset? Et av kjernebegrepene i gudstjenesterevisjonen er «stedegengjøring». I liturgihåndboken står følgende: «Dette utfordrer kirken på hvert sted til å la lokal kontekst og kultur, uttrykt gjennom språk og samværsformer, musikk, billedspråk og andre kunst og kulturuttrykk, sette sitt preg på gudstjenesten og selv ble preget av det kristne budskapet» (LH 2011, 7,6). Det legges til rette for mange valg av tekster og melodier, noe som gjør at man ikke behøver å reise til København for å kjenne seg som gjest, man trenger bare å besøke nabomenigheten! Eller man kan rett og slett gå såpass sjelden i kirken at man ikke har fått med seg utviklingen. Veiteberg spør om menigheten har nok «deltagerkompetanse». Kjenner de manuset godt nok? Det er to typer manus, det formelle og det uformelle. Det formelle kan man stort sett lese seg til, hvis man kan få utdelt en agenda. Hvis man kan lese, har godt nok lese-syn, eller det er tilstrekkelig lys i rommet. Den uformelle kompetansen kan man bare få ved at være ofte tilstede. Det står ikke i programmet til en klassisk konsert at «man klapper ikke før det er slutt», å klappe midt i konserten sees på som uhøflig og udannet. Det er noe man bare vet, eller lærer fort. Jeg var tilstede i en borgerlig konfirmasjon, hvor programmet besto av taler, kulturinnslag og sang. Publikum var

tydelig svært usikre på hvordan man skulle opptre, så for sikkerhets skyld så klappet vi for alt. Jeg må ofte undervise elever i det samme, som er på øvelse til skolegudstjeneste. Det er greit å klappe etter korsangen, men ikke etter tekstlesningen. Man må med andre ord gi elevene deltagerkompetanse. Deltagerkompetanse skaper trygghet.

5.5. GUDSTJENESTE – EN FORESTILLING?

«Teateret er øyeblikkets kunst. Man bygger opp en forestilling fra intet, gjennom en omstendelig prosess, fra tomhet og ingenting og frem til et illusjonsbyggverk som møter publikum når de entrer teaterets salong. Når aftenens forestilling er spilt og byggverket fjernes og oppløses, da er denne spesielle forestillingen for alltid forbi. (Gording/Ribu 1990, s 58).

En forestilling er en fremvisning eller en opptreden. Man har et budskap som presenteres på ulike måter. Ytre sett kan en teaterforestilling og en gudstjeneste virke ganske lik. Det er et budskap som skal ut til folket, til publikum. Teateret og gudstjeneste feiringen har felles røtter i antikkens riter og middelalder-teateret. For min egen del har jeg tenkt mange ganger at gudstjenestearbeid oppleves som en lang rekke premierer. Oppkjøring og forberedelse kan kreve mye tid og krefter. Det er sjelden at eksakt det samme manuset blir fremført flere ganger, og det er ikke ofte at man gjennomfører en generalprøve. Så er det blir én gjennomkjøring, før man må begynne på nytt. Det gjør at man også kan se på gudstjenesten som «øyeblikkets kunst». Dette utsagnet kjenner jeg meg igjen i. En konfirmasjons-gudstjeneste kan absolutt oppleves inn i en slik definisjon. Vi begynner med et grunnriss, liturgien, videre bygger vi ut med tematikk, salmer, musikk, kobler inn tekstlesere og sangsolister, pynter med blomsteroppsatser og lys, konfirmantene har hatt generalprøve og vet hva de skal gjøre, alt er regissert til detaljnivå. Så kommer publikum, og av erfaring forventer vi fullt hus til siste sitteplass. Folk omtaler faktisk gudstjenestene som 1. eller 2. forestilling fordi vi gjerne har to etter hverandre! Forestillingen begynner og slutter storslått med brusende orgelmusikk, blåsere og prosesjon. Når det hele er over, forsvinner publikum og konfirmanter hver til sin fest. Så går kirketjeneren og plukker opp programark fra gulvet og blåser ut lysene. Organisten og liturgen prater litt om hvordan det gikk, kateketen går hjem til middag. Øyeblikket er forbi, den enkelte ungdom blir bare konfirmert én gang. Men grep vi det øyeblikket? Hva om vi ikke gjorde det, hvis publikum *ikke* opplever at konfirmantene har fokus, at det er «samlebåndsbønn», prekenen er upersonlig eller

musikken er helt ukjent og fremmedgjørende? Glemte vi å beregne tidsbruk slik at gudstjenesten ble for lang og det ble trafikk-kaos utenfor kirken? Tenkte vi igjennom produksjonssiden av regien når vi planla? Vi er klar over at det som skjer i kirken og blir sagt i prekenen gjerne blir omtalt i selskapene etterpå. Øyeblikket i kirken blir husket, hvis det gjør inntrykk på den ene eller den andre måten. Små ting som om barnet gråt under dåpen, eller at presten sa Ola- om OlaV i begravelsen går inn i familiefortellingene.

1.1.11 GUDSTJENESTEKRIK

Helge Reistad setter opp følgende spørsmål i regiarbeidet:

«-Hva er det jeg ønsker å se?

-Hva har jeg sett

-Hva er det jeg har følt og tenkt?

- Hva er det jeg tror disse aktørene har prøvd å formidle?

-Hvorfor tror jeg på ordet og bevegelsen?

-Hvorfor ble jeg grepet?» (Reistad 1991, s 57)

Han reiser spørsmålet om publikum kan fungere som veileder under prosessen med innstuderingen av et stykke. «Det kan derfor være en god ide å få inn små utvalgte publikums grupper for å teste reaksjoner på de delene av innstuderingen en vil ha respons på» (Reistad 1991, s 57). Alle disse spørsmålene er stilt fra publikums sin vinkel. Hvis det er få besøkende i en gudstjeneste, eller på et teaterstykke, er det fordi forsamlingen ikke blir grepet, fordi de ikke tror på budskapet eller fordi de ikke forstår hva aktørene forsøker å formidle?

I min oppvekst gikk vi kun til gudstjeneste på julaften, og jeg husker at mine foreldre var opptatt av om «presten var god på stolen» - altså om prekenen var god. Enkelt sagt: var julaftens-prekenen god, var presten god, og dermed hele gudstjenesten god! Kritikken skjer oftest i de uformelle fora, av og til med muntlig tilbakemelding til aktørene. Men sjelden skriftlig, slik som teateret opplever. Hva om det var vanlig med gudstjeneste-kritikk i media? I en teaterkritikk etter stykket: Jesus Christ Superstar på Det Norske Teateret skriver bloggeren Hildesol følgende kritikk av hovedrolleinnhaveren- Hans-Erik Dysvik Husby: «Et større problem er at Dysvik heller ikke er noen stor skuespiller. Jeg tror ikke et øyeblikk på at han er Jesus, og da faller hele stykket sammen» (Blogspot.no/teaterkritikk, 17.09.2009). Hva skjer i kirken om liturgen ikke makter å formidle budskapet slik at publikum tror på det? Vil de komme tilbake neste uke? Eller vil de bare se det som en dårlig forstilling og få bekreftet

sitt syn på kirken og gudstjenesten som er gått ut på dato og ikke angår dem? Hva om det hver mandag var publisert en kritikk og anmeldelse av søndagens gudstjeneste? Det kunne jo stå noe slikt: «Et stort problem er at presten ikke kommuniserte med publikum, jeg tror ikke et øyeblikk på budskapet hans om at Jesus er min frelser, jeg kunne heller ikke noen av melodiene på salmene». Journalist Marius Lien i avisen Morgenbladet har hatt en serie med gudstjenesteanmeldelser. Etter en julegudstjeneste skrev han: «Barna så ut til å storkose seg, og det var ålreit for resten også. De velkjente historiene ble morsomme når tonefallet og rytmen var såpass annerledes enn før» (Lien, 02.01.15). Anmeldelsene fokuserer tydelig på prestens rolle. Det er verd å merke seg at i de fem anmeldelsene jeg har lest er presten alltid nevnt med navn. Når musikken er omtalt den ved «organisten». Dette bekrefter Marianne Gaardens studie av prekenen, hun sier at «Præstens funksjon og dennes person smeltede sammen i den samlede gudstjenesteopplevelse» (Gaarden 2015, s 70). Joakim Tischendorf har skrevet kommentar til Liens anmeldelser, han skriver bla: «Lien innrømmer (uten å se ut til å forstå at det er en innrømmelse) at han er på gudstjeneste for å anmelde prekenen, som om prekenen er gudstjenestens hovedrett, servert på liturgiens rene duker» (Tischendorf 02.01 2015).

Etter ungdomsgudstjenestene i min menighet har jeg avtale med noen ungdommer om en refleksjon om gudstjenesten, som regel er vi 10-15 stykker. En av ungdommene som hadde notert punkter på mobilen sin og uttalte at: «dette er det kjekkeste med hele gudstjenesten»! Vi har hatt friske diskusjoner og ungdommene er slett ikke enige innbyrdes, noe som gjør samtalene spennende! I tillegg merker jeg meg at ungdommene er opptatt av hele gudstjenesten, ikke bare av prekenen. Jeg opplever at denne type samtaler skjerper meg som medliturg og gudstjenestearbeider, jeg får høre om jeg har fått til å gripe øyeblikket. Kritikk, om den er positiv eller negativ er skjerpende. Og jeg mener at mer bruk av responsgrupper og gudstjenestekritikk ville øke fokuset på kvalitet, og trene oss i å være lydhør for vårt publikum.

1.1.12 SAMMEN FOR GUDS ANSIKT?

Hva skjer hvis man ser på gudstjenesten med utenfra-blikket? Hvis man tar bort trosdimensjonen? Da kan gudstjenestefeiringen virke både underlig og absurd, og meningsløs. Det absurde teater oppsto i Frankrike på 1950 tallet som en motreaksjon på det realistiske teateret. Teaterformen har røtter tilbake til det greske teater og middelalder teateret. Det mangler den tradisjonelle spenningskurven, det løses ikke konflikter og handlingen går gjerne i sirkel. Spillet slutter på samme måten som det begynner.

«Absurditeten er ikke knyttet til teateret som sådan, men til den verden det beskriver. Denne verden er en tilværelse uten mening, der språket ikke fungerer som et pålitelig

kommunikasjonsmiddel. Den absurde dramatikken innebærer et radikalt brudd med konvensjonene fra det realistiske teateret. Forfatterne skaper verken tradisjonelle psykologiske personskildringer eller bygger opp en sammenhengende intrige som til slutt får en løsning. Dermed imøtekommes ikke tilskuernes forventninger, og de blir provosert til å tenke videre over den virkelighet de står overfor» (www.snl.no, Winther 29.01.09).

Liturgien, manuset i gudstjenesten prøver å formidle mening i tilværelsen. Slik som i påminnelse om dåpen i konfirmasjonsgudstjenesten:

«I dåpen frelste Gud oss ut av mørkets makt og gav oss rett til å være lysets barn. Vi ble kalt til å følge Kristus og leve vårt liv i fellesskap med ham.» (Gudstjenestebok for Den Norske kirke 1992, s 200).

Livet er med andre ord en kamp mellom det gode – Gud og den onde – djevelen. Liturgien er dialogen i gudstjenesten, en dialog mellom liturgen og Gud, liturgen og publikum. Spenningskurven er tilstede, men ikke nødvendigvis forståelig for alle. Etter gloria, kanskje med kor-forsterket lovsang, kan det leses bibeltekster om dom og straff. Litt senere er det dåp med visning av barnet og applaus fra publikum. Det hele fordrer at du tror på budskapet, eller i det minste forstår språket. Hvis du ikke gjør det, hva da? Gudstjenesten og det absurde teateret representerer på mange måter to ytterpunkter: påstanden om den totale meningen og påstanden om meningsløsheten i tilværelsen. Nettopp derfor kan det være interessant å sette formene opp mot hverandre, kan ideen om det absurde teater si noe viktig om hvordan gudstjenesten fungerer?

Liturgihåndboken sammenfatter gudstjenesten med fire ord: **sammen for Guds ansikt**. Fokuset og idealet for publikum er at det er Gud som kaller menneskene til tjeneste for han. Det er hovedgrunnen til at man faktisk er tilstede.

1.1.13 GUD HAR HOVEDROLLEN

I Liturgihåndboken står det at: «Vi kan ha mange grunner for å gå til gudstjeneste. Den dypeste grunnen ligger imidlertid ikke i oss selv, men i at Gud kaller oss sammen til gudstjeneste» (LH 2011, 1,1). Trosopplæringsreformen deler den samme tankegangen: «Gud gir, vi deler» er tittelen på plan for trosopplæring. Den bærende ideen er at det er Gud som er det handlende subjektet, vi er det mottagende objektet. «Av ditt eget gir vi deg tilbake» står det i takkebønnen for offeret. Sett med teaterblikk kan man si at Gud har hovedrollen, han er hovedkarakteren på scenen. Sammen med seg har han sin Sønn og Den Hellige Ånd. De er på scenen, hele gudstjenesten er bygget rundt de tre, *men vi kan ikke se dem*. Menigheten er publikummet som må lage sine egne bilder av hovedkarakterene, siden de ikke er synlig tilstede. Men likevel kommer ikke publikummet uten bilder av hovedkarakterene. Kirkekunst, forkynnelse og undervisningstradisjoner har hjulpet til med å billed-legge karakterene: Gud er en gammel mann med hvitt skjegg, Jesus med mørkt krøllete langt hår, og Den Hellige Ånd er en due. Det er mange variasjoner av bildene, slik at publikum kan ha et

vidt spekter på netthinnen. For å gjøre bildene enda mer varierte farges de også av troen og Gudssynet til den enkelte publikummer: en streng Gud, eller en kjærlig Far? Jesus som en revolusjonær opprører eller et glansbilde? Videre vil beskrivelsene liturgen tegner ha innflytelse på gudsbildene. Til sammen blir det et svært sammensatt bilde av ord, kroppsspråk, bønner, tekster, salmer og forestillinger av treenigheten, men: **ingen kan faktisk se hovedkarakterene**. Det finnes ingen fasit på hvilket utseende eller form de har. Liturgen hevder gjentatte ganger at Gud er tilstede, allerede i åpningsreplikken sier hun/han: «Nåde være med dere og fred fra Gud vår Far og Herren Jesus Kristus.» Gud sender oss altså sin fredshilsen via liturgen. Videre skal vi være stille for Gud, bekjenne våre synder, vi ber om tilgivelse og miskunn, vi lovsynger Hans navn og gir av Hans eget tilbake. Eller fra en av samlingsbønnene: «Gud, du er midt i blant oss. Du omgir oss på alle sider. Hold oss i din hånd» (LH 2011). Bønnen er lagt opp til å være en gjentakelsesbønn, hvor liturgen eller en annen aktør leser linjene, og publikum gjentar. Liturgien bekrefter gang på gang at Han(Gud) er tilstede. Dette tankegodset er nesten absurd tydelig i denne barnesangen:

Vær forsiktig lille barn hva du gjør

For vår far i himlen ser alt som her på jorden skjer

:/: Vær forsiktig lille barn hva du gjør

Og de tre neste versene er slik:

Vær forsiktig lille øye hva du ser.

Vær forsiktig lille øre hva du hører....

Vær forsiktig lille munn hva du sier..... (Ikke kjent forfatter)

Sett helt utenfra kan det virke som et slags absurd og skremmende påstand. Dette er en dannelses sang for barn, som forhåpentligvis har gått ut av bruk, men tankegodset kommer tydelig fram! Gud er tilstede og ser og hører alt du gjør og tenker. Som Jesus sier selv i Matteus kapittel 6,6: «Men når du ber, skal du gå inn i rommet ditt og lukke døren og be til din Far som er i det skjulte. Og din Far som ser i det skjulte, skal lønne deg» (Bibelselskapet 2011). Liturgen sin rolle er å minne publikum om Han som ingen ser, og vil få oss til å tro at Han faktisk er der. Så er det opp til publikummet å tro på det og finne det meningsfullt. De må fylle begrepene med innhold. For hva betyr ord som: godhets kilde, en seierrik død, løfte våre hjerter? Jeg hadde en konfirmant som skrev dette i et svarskjema etter en gudstjeneste: «Johannes ble døpt med bods og bedring, mens vi ble døpt med en kristen forsamling. Bods og bedring er alvor for oss. Amen.»

Konfirmanten uttrykker liten forståelse av begrepene, de gir ingen mening. Samtidig fyller vedkommende inn sin egen forståelse, noe som er spennende!

1.1.14 MENS VI VENTER

Jeg kan ta følgende parallell fra teateret: Forfatteren og teatermannen Samuel Beckett var opptatt av absurd teater og skrev stykket «vente på Godot» i 1952. I stykket møter vi to landstrykere som ørkesløst venter på Godot. De har fått beskjed om å vente, men hva eller hvem Godot kommer ikke fram, heller ikke når han kommer. Godot står ikke på rollelisten, og dukker aldri opp fysisk. Samtidig er han hovedkarakteren i stykket. På slutten av stykket finner vi følgende dialog mellom Estragon og Vladimir, de to landstrykerne i stykket:

«ESTRAGON: Jo, la oss dra langt av gårde

VLADIMIR: Vi kan ikke.

E: Hvorfor ikke?

V: Vi må tilbake i morgen.

E: Hvorfor det?

V: For å vente på Godot

E: Ja visst! Stillhet. Han kom ikke?

V: Nei

E: Og nå er det for sent

V: Ja, nå er det natt

E: Hvisker Og hvis vi gav blaffen i ham? Pause. Hvis vi gav blaffen i ham?

V: Da straffer han oss. Stillhet. Han ser på treet. All ting er dødt unntatt treet» (Beckett /Voll, 2005, s168).

Tove Ilsaas skriver dette om Beckett: «Han var berre oppteken av kvar mennesket står i universet og konflikten mellom mennesket og den uunngåelige lagnaden: Kva er vitsen med livet, og korleis skal vi fylle tida mellom fødsel og død» (Ilsaas 1997, s 78). Slik sett er det de samme universelle filosofiske spørsmålene: «hvem er jeg, hvor kommer jeg fra, hvor skal jeg hen», som også kristendommen forsøker å svare på. Mange har tolket Beckett, og jeg skal ikke gå inn på en dyp analyse av skuespillet. Men kan være interessant å bruke noe av en tolkning av det på gudstjenesten. Godot er ikke tilstede i skuespillet, han skal bare komme- engang. Samtidig er han tilstede, fordi alt dreier seg om at han skal komme. Publikum i stykket må altså godta at Godot faktisk finnes, selv om de ikke ser han. Hvis publikum opplever at Godot ikke finnes, at han kun er en fiksjon- en påstand, vil opplevelsen av

stykket bli helt annerledes. På samme måten kan forsamlingen være landstrykerne som venter på at Jesus Kristus skal komme igjen. Han har jo sagt: se jeg kommer snart! I lignelsen om de ti brudepikene i Matteus kapittel 25 forteller Jesus om hva som skjer hvis man ikke er tilstede når brudgommen kommer: man blir utestengt! Jesus konkluderer med: «så våk da, for dere kjenner ikke dagen eller timen» (Bibelselskapet 2011). Så hva betyr det å komme snart? Det har gått ca 2000 år siden han sa det, og menneskene venter stadig på at han skal komme igjen. I skuespillet kommer en ung gutt med en beskjed:

«VLADIMIR: Du har en beskjed fra herr Godot?»

GUTTEN: Ja, sir. Stillhet

V: han kommer ikke i kveld.

G: nei, sir

V: Men han kommer i morgen.

G: Ja, sir

V: Helt sikkert

G: Ja, sir

V: Møtte du noen?

G: Nei, sir

V: To andre..... han nøler.....menn?

G: jeg så ingen, Sir

V: Hva gjør han, herr Godot. Stillhet. Hører du meg?

G: Ja, sir

V: Nåh?

G: Han gjør ingenting, sir. Stillhet

V: Hvordan står det til med din bror?

G: Han er syk, Sir

V: kanskje det var han som kom i går.

G: jeg vet ikke, Sir. Stillhet

V: Mildt. Har han skjegg, herr Godot?

G: Ja, Sir

V: *Lyst eller.....han nøler...eller svart...eller...han nøler...eller rødt?*

G: *jeg tror det er hvitt, sir*

V: *Jesus forbarme deg over oss! Stillhet*

G: *Hva skal jeg si til herr Godot, Sir?*

V: *si til ham....han nøler...si til ham at du så meg og at...han nøler...at du så meg. Plutselig oppfordrende. Du er sikkert på at du så meg, du kommer ikke i morgen og sier at du aldri har sett meg!» (Becket/Voll 205, s 165-166).*

Ytre sett er: «se jeg kommer snart, og i morgen» like meningsløse tidspunkt. Så forsamlingen går i kirken søndag etter søndag og venter på han som har sagt at han kommer snart. Liturgen kan være gutten i stykket, som kommer med beskjed fra Godot. Siden han kan være budbringer, må han ha en form for direkte kontakt med Godot på en eller annen måte! Eller har han bare diktet det opp? Liturgen har i kraft av sin rolle også en direkte kontakt med hovedkarakteren. Blant annet ved å formidle Guds nåde og tilgivelse til publikum. Altså står liturgen i et direkte forhold til Gud, og har klare beskjeder. Eller spiller han/hun bare rollen sin? «Jeg skal hilse fra Jesus Kristus og si at han kommer ikke i kveld, men sikkert snart». Bare hold dere klare, og ha lampene tent! Det absurde teateret vil få oss til å tenke: når tilværelsen blir presentert som meningsløs, er det nettopp et poeng at vi skal utfordres til å finne mening. Da skuespillet «vi venter på Godot» ble oppført for første gang i 1953 i Paris, vakte det ingen begeistring. Det ble oppfattet som en tålmodighetsprøve og stillestående, folk forsto det ikke og mange gikk før det var slutt. Men i 1957 ble det oppført i San Quentin fengselet i California, Ilsaas skriver: «Men i staden for å protestere vart alle sitjande stille for å finne ut kva dette var for noko. 1400 fangar gapte mot scena i nesten tre timar og var nærmest i sjokktilstand. For dei var det ikkje noko uklart i stykket» (Ilsaas 1997, S 73). De kjente seg igjen i den meningsløse, stillestående tilværelsen. Og de forventet heller ikke noe godt om Godot endelig skulle komme! Fangenes manglende erfaring med det konvensjonelle teateret, gjorde også at de ikke hadde fordommer mot nye dramatiske former.

Det samme temaet er beskrevet i salmen til Svein Ellingsen:

«Midt i alt det meningsløse

som vi møter her på jorden, blir vårt hjertes skrik til bønn.

Gud, vi roper: Om du finnes, finn oss, redd oss når vi synker

i vårt eget tomhets-mørke.» (Ellingsen 1978, Nos nr 448)

Å leve i en tilværelse fylt av tomhet, hvor man bare går ørkesløst i sirkel og venter på at livet skal begynne fører ikke noe sted. Det fører til mørke, tomhet og det onde i verden er to sider av samme sak. I tredje vers skriver Ellingsen:

*«Selv om ubesvarte hvorfor
stadig dirrer i vårt hjerte, ber vi, Herre: Gi oss tro,
Tro på deg som kjemper med oss
fylt av kjærlighet, i nærkamp
mot det ondes makt i verden» (Ellingsen 1978, Nos nr 448).*

Salmedikteren roper: Finnes du Gud? Hvis du gjør det må du redde oss fra tomheten. Gudstjenesten søker å gi forsamlingen mening i det meningsløse, midt i kampen mellom det gode og det onde. Gudstjenesten bruker andre ord enn de vi bruker til daglig, fordi hverdagsordene ikke dekker de store livsspørsmålene og følelsene.

5.6. LITURGI OG RITUALER

Ordet liturgi er gresk og er sammensatt av «laos» - folk og «ergon» - arbeid/ tjeneste og kan oversettes til: folk i offentlig handling/ arbeid. Ordets opprinnelige kontekst hadde en verdslig betydning som beskriver ulike offentlige tjenestekrav, som for eksempel skattebetaling. Av ordet finner vi også: leiturgein - å tjene, og leiturgos-tjener. Veiteberg skriver at: «Liturgi er ei felles/ alminneleg offentlig handling utfører når dei samlast. Vi kan seie at deltaking, samhandling og felleskap er (med-) konstituerande faktorar i ei gudstjeneste» (Veiteberg 2005, s 20). Stig Wernø Holter skriver i sin innføring i liturgikk og hymnologi at: «I Septuaginta (LXX) brukes leiturgia om prestens og levittens tjeneste for Gud i tempelet på vegne av folket» (Holter 1991, s 11). Han skriver videre at Det Nye Testamentet utvider ordet til å inkludere kristen gudstjeneste. Liturgi er noe som nå angår hele forsamlingen, ikke bare gudstjenesteleder. Liturgi er en ordening, et system som driver gudstjenesten framover. Det er forsket på å finne de «opprinnelige» leddene i gudstjenesten, Holter setter opp følgende skjema for den før-nikenske ordgudstjeneste:

«1: Åpningshilsen

L: Herren/Fred være med dere. M: Og med din ånd.

2: Lesning fra GT

3: Salmesang (psalmodi)

4: Lesning fra NT (evt flere lesninger avbrutt av salmesang)

5: Preken

6: Bortsendelse av de utdøpte

7: Bønner» (Holter 1991, s 35).

Gudstjenesten har utviklet seg og har vært igjennom mange reformer siden «før-nikensk tid», men det viktige er å merke seg at allerede i sin opprinnelige form, var gudstjenesten et deltagende felleskap. Jan Oskar Utnem skriver i «Tilbedelsens ansikt» at: «Liturgien er derfor forsamlingens kollektive handling og er i sitt vesen det redskap forsamlingen tar i bruk for å bli deltagende i gudstjenesten» (Utnem 1998, s 57). Ingemar Thorin drøfter sin artikkel om kirkespill også virkningen kirkespill hadde på liturgisk fornyelse i Sverige på 1950 tallet: «Detta var den tid då den liturgiska förnyelsen sköt fart. Gudstjänst, underströk man, var inget att luta sig tillbaka och titta på eller höra på utan något för alla närvarande att aktivt delta i och ta ansvar för. «Liturger» var inte bara prästerna, alla närvarande var liturger» (Thorin 2005, s 393). Kari Veiteberg diskuterer grundig liturgifaget i sin avhandling «kunsten å fremføre gudstjenester», hun skriver at: «Ein levande liturgi går føre seg mellom menneske som samstundens er nærværande i eitt og same rom, engasjerte i ei og same handling. (i dette er det teaterlikskap)» (Veiteberg 2006, s 21).

Veiteberg skriver videre at: «I dette perspektivet er ikkje kyrkjjas liturgi primært det som står i gudstjenesteboka, eller det presten gjer, men det som skjer og oppstår når alminnelege mennesker samlar seg for i fellesskap delta og samhandle i et rituel forlaup» (Veiteberg 2006, s 31).

Samhandling, folket i arbeid er liturgiens vesen. Begrepet liturgi har altså gått fra å være et verdslig begrep, en samfunnsordning til å bli et religiøst begrep, en gudstjenesteordning.

1.1.14.1 RITUAL

Ordene liturgi og ritual beskriver noe av det samme. Jeg husker en episode fra kateketstudiet, i en forelesning om liturgi og gudstjenester, at en av mine lærere omtalte «basar-liturgien» på bedehusene. Han ønsket nettopp å få fram at liturgier og ritualer finnes ikke bare i kirken. Gangen i basaren: åpning, sang, åresalg, matserving, sang, tale, sang, hoved-trekning, sang, avslutning er like rituell og kjent for basarfolket som en gudstjenesteliturgi er for kirkegjengere.

I følge Store Norske Leksikon defineres ritual som: «Ritual, handling som har en symbolsk betydning og en stilisert form som gjentas bevisst fra gang til gang. I religiøs sammenheng må imidlertid et ritual ha et eksistensielt, meningsskapende innhold, og nettopp dette aspektet ved ritual gir det dets sosiologiske betydning. Religionshistorikere og religionsfenomenologer (Rudolf Otto, Mircea Eliade) har sett ritualen som en symbolsk forlengelse eller gjentakelse av menneskets møte med det hellige» ([www.snl](http://www.snl.no), ritual, Kværne 15.02.2009,). Ved å bytte ut begrepet «liturgier» med «ritual» så kan det lage en deskriptiv avstand. Ordet liturgi er religiøst ladet, det er knyttet til kirkelige handlinger. Mens «ritual» er et videre begrep. Veiteberg skriver at: «Ein gevinst ved å bruke «ritual» i staden for «liturgi», er at det åpner opp for tverrfaglege samtaler. I nyare liturgisk arbeid legg eg merke til at «ritual» blir nytta parallelt med «liturgi» (Veiteberg 2006, s 26). Tove Ilsaas skriver i sin teaterhistorie at: «Dei vanlegaste krava til eit ritual er at det held oppe kontakten med det heilage,

held samfunnet saman og er uløseleg knytt til mytar» (Ilsaas 1997, s 108). Ilsaas skriver vidare at ritual trenger sted, tid, rekvisita og har særegne handlinger, lyder, musikk og språk. «Og det viktigste av alt: i gjennomføringa av eit ritual er alle aktive, og alle er eller blir innvigde i dei rituelle kodane» (Ilsaas 1997, s 108). Per Ramsdal skriver i sin bok om «ungdomskirke»: «Ritualerne træder ind der vores egne ord ikke slår til» (Ramsdal 2005, s 83). Han hevder at ved sterke personlige opplevelser som å få barn, gifte seg eller miste noen kjære er det vanskelig å uttrykke følelser med egne ord: «og derfor er det godt at have nogle ritualer, som kan tage over og udtrykke det som vi gerne vil sige» (Ramsdal 2005, s 83). Styrken til ritualene er at de varer over mange generasjoner, og at de skaper et skille mellom hverdagsspråket og høytidsspråk.

1.1.15 DET RITUELLE TEATER

Ideen om det rituelle teateret dukket opp på 1900 tallet, som en reaksjon på det sekulariserte samfunnet. Nå ønsket man å eksperimentere og utvikle teateret ved å bruke og utvikle gamle ideer og kunnskap. Teateret var jo opprinnelig rituellet og hadde et åndelig grunnlag, forsamlingen responderte på det som skjedde på scenen. Det rituelle teateret ønsket å rive ned skillet mellom tilskueren og skuespilleren. Man søkte seg tilbake til Dionysos-teateret og bort fra det litterære Apollinske teateret. Antoin Artaud (1896-1948) var en dramatiker som var særlig opptatt av det rituelle teater. Han ville: «uttrykke det mytiske, magiske, og altomfattende som han samlet i uttrykket *det grusomme teateret*. Teksten ble integrerte til å være en del av bevegelsene, teateret skulle appellere til både hjerte og nerve hos tilskueren. Det totale teateret skulle gjeninnføre metafysikken og mytene. Gjennom spillet skulle tilskueren kunne oppleve en katarsis-renselse fra virkeligheten. Jon Nygaard skriver i sin bok om teaterhistorie at i det rituelle teateret: «skulle den ytre verden avkles de vanlige brukssammenhengene og bruksfunksjonene slik at det egentlige, det mytiske, kom frem som den egentlige virkeligheten» (Nygaard 1993, s 138).

Spørsmålet en stiller seg er om i det sekulære samfunnet om er teateret som blir stedet for å søke meningen med livet? Kan nye teateritual erstatte de eldre ritualene fra kirkespillene? Hvordan kan man fylle mennesket behov for «noe mer»? I tankegodset fra det rituelle teateret mente man at «det hellige teateret» kom inn som en løsning når «det hellige» har forsvunnet. Nå er det bare teateret som kan hjelpe oss tilbake til det tapte. Ilsaas spør om historiske spill kan være svaret på det moderne rituelle teater, fordi historiske spill engasjerer lokalmiljø og amatører år etter år. De gjentagende oppsetningene og alt rundt det blir mer et ritual enn en ren teateroppsetning. I Sverige oppsto kirkespillbevegelsen i Sigtuna på begynnelsen av 1950 tallet. Sigtunastiftelsen ønsket å sette opp et krønikespill med handling fra byens opprinnelse. Spilleplassen var en friluftskirke med et tydelig markert alter. Publikum satt som i en kirke. Underveis i spillet hadde man behov for scenskifte. Ingemar Thorin skriver i sin artikkel: Kyrkospel som öppen kulturhälling:

«Løsningen var att man mellan scenerna lade in några verser ur en psaltarpsalm, som några av skådespelarna, klädda som munkar, kom fram i koret och sjöng. Och eftersom man var i en kyrka, kändes det naturligt att man då lät dessa spelare under sången helt enkelt vända sig mot altaret. Detta var ett sätt att lösa ett praktiskt problem – men publiken reagerade starkt efter det att premiären ägt rum. Några var förtjusta, andra aggressiva. Vad var nu detta som man plötsligt dragits in i? Rätt som det var blev teaterföreställningen en gudstjänst! Och hur förhöll det sig egentligen: var detta teater med gudstjänst, eller var det gudstjänst med teater?» (Thorin, 2005,s 390).

Thorin konkluderer med at de *ikke* fant et svar på dette spørsmålet.

Friluftsspillene i Norge har hentet inspirasjon fra pasjonsspillene i Oberammergau, som har vært spilt hvert tiende år siden 1634. Ofte har de historiske friluftsspillene nettopp en religiøs problematikk som grunnhandling eller flettet inn i handlingen. Som for eksempel Stiklestad-spelet i Verdal, om Heilag Olav og Kinna-spelet, på øya Kinn utenfor Florø, hvor reformasjonen er en viktig del av problematikken. Begge disse stykkene har også den klassiske tragediens grunnform, hvor helten i historien møter sin undergang. Mange av amatørerne beholder de samme rollene år etter år, mens de profesjonelle skuespillerne og regien varierer. Publikum kommer også gjerne årlig, for å oppleve det samme spillet. Men når nye instruktører tar over og innfører nye grep, fører det ofte til diskusjon og oppmerksomhet. Noen forandrer på tradisjonen, og det faste publikummet kjenner seg ikke igjen. Journalist Arve Henriksen i Aftenposten skriver i sin kritikk av Stiklestadspelet i 2010: «Etter tre år med kritikk, skuespillerboikott og publikumssvikt har den nye stiklestadregissøren Bentein Baardson tatt Spelet om Heilag Olav tilbake til originalen. Norges mest populære utendørs spel har fått hard medfart i både mediene og av lokale spel entusiaster de siste to–tre årene. I Stein Wingses regi mente mange at hverken det kristne budskapet eller den hedenske troen ble tatt på alvor» (Aftenposten, Henriksen 14.07.2010)

5.7. DEN FJERDE VEGGEN

Både teateret og kirkene har endret seg «fysisk» fra 1500 tallet. Teatermalere brakte inn perspektivet i bakgrunnsbilder så scenen virket større og dypere. Den Italienske arkitekten Giovanni Aleotti utviklet kulissesystemet på 1600 tallet. Fra 1750 tallets illusjonsteater blir scenen bredere og scenedybden mindre og skillet mellom scene og sal blir tydeligere. Noe som igjen forsterkes av at det blir mulig å bruke gasslys på scenen. Utviklingen fører til at scenen blir et «titteskap» som vi ser inn i. Den fjerde veggen er den siste biten av det europeiske illusjonsteateret. Utviklingen videre ble til det «naturalistiske- teateret på slutten av 1800 tallet. Det naturalistiske teater var opptatt av å skildre virkeligheten som den er. Menneske- skjebnene ble skildret tragisk, de var ulykkelige og stykkene kunne ende uten løsning på problemene. Et eksempel på dette finner vi i Ibsens «Gjengangere», her

dør Osvald av nedarvet syfilis. Noe han har fått av sin far. Åpenhet om familiehemmeligheter som dette skapte store reaksjoner i samtiden, man viste offentlig det som var anstøtelig og forbeholdt privatlivet! Émile Zola utformet i 1881 «Naturalismens manifest på teateret». Det gikk i korthet ut på:

- Dramatikken skal skildre at mennesket formes av biologiske og sosiale faktorer.
- Den skal stemme med tidens arvelighet og miljøteorier
- Den skal dissekere sjelelivet med en leges objektivitet
- Dekorasjoner og kostymer skal være ekte
- Skuespillerne skal ikke bare lære skuespillerteknikk, for å lære naturlighet skal de oppsøke miljøer som er slik de skal spille fra
- Publikum skal glemme at det de ser på scenen er spill

Utviklingen av realistisk og naturalistisk teater skapte store reaksjoner i samtiden. Ibsen, Strindberg og Zolas stykker oppfattes som provoserende og anstøtelige og kunne følgelig ikke spilles i de store teatrene. Men de frittstående avantgarde- teatrene tok over disse stykkene. Dette var små teater som var opptatt av frihet og nytenkning. En av disse var: Théâtre Libre i Paris etablert av André Antoine (1858-1943) fransk skuespiller, teatersjef og regissør. Antoine bygget scenerom med 4 vegger uten tanke på publikum, han fylte det med virkelige rekvisitter og møbler og tilslutt valgte han hvilken av veggene som skulle fjernes. Begrepet den fjerde veggen ble til! Prinsippet for ideen om den fjerde veggen er følgende: en teaterscene består av fire vegger: foran, bak, til venstre og til høyre for skuespillerne. Tre av disse er fysiske vegger, som en del av teatersalen. Foran skuespillerne, scenekanten, eksisterer en usynlig vegg der den virkelige verden slutter og fiksjonen begynner: den fjerde veggen.

«Tanken var å skape et teater der skuespillerne framførte forestillingen uten tanke på tilskuerne. Den "fjerde veggen" var den veggen som ble fjernet for at tilskuerne skulle få se forestillingen, nærmest som privilegerte kikkere. "Tilskuerne kan se inn gjennom en vegg som skuespillerne ikke kan se gjennom» (Rygg 1995, s 221).

Dette førte blant annet til at skuespillerne kunne spille med ryggen mot publikum dersom det følte naturlig i forhold til handlingen. Tanken om den fjerde veggen var med på å øke skillet mellom scene og sal i teatret. Teater ble ikke forstått som en samhandling mellom scene og sal, aktørene skulle forholde seg upåvirket av publikum, i motsetning til i teatraler former som f.eks. Commedia dell'Arte» (www.teaternet.no/leksikon/f/fjerdevegg.01.01.2006).

Antoine`s tanker om teateret ble svært viktig for utviklingen videre av frie teaterformer. En slags parallell kan finner vi i gamle kirker med «vegg-alter», hvor liturgen snur ryggen til publikum og mot alteret når hun/han henvender seg til Gud. Eller enda tydeligere i gresk ortodokse kirker med inkonstansen, som er en hel eller halv vegg mellom koret og alteret. Liturgen henter det forvandlede brødet og vinen fra alteret og bærer det ut via en dør til forsamlingen,

1.1.16 FILM – TITTESKAP

Etter hvert som teatrene utviklet teknologi og scenen ble lyssatt, førte motlyset til at skuespillerne ikke kunne se publikum. Den usynlige veggen ble nå ytterligere forsterket. Filmmediet er en videreføring av teateret, og her er den fjerde veggen svært synlig. Stanly Cavell skriver i artikkelen: *The World Viewed* «Hvordan er det filmen magisk reproducerer verden? Ikke ved å gjøre oss tilstede for verden rent bokstavelig, men ved å tillate oss å se den uten å bli sett.... Når vi ser på film er følelsen av usynlighet et uttrykk for det private og anonyme i det moderne. Det er som projeksjonen av verden forklarer våre former ukjenthet og vår manglende evne til å vite» (Cavell 1999, s). Det moderne mennesket forholder seg til skjermer, filmer, spill, med andre ord mange ulike scener. Og scenene er i stadig utvikling, de ulike scenene er ofte laget for å underholde oss. Vi ser inn i et «titteskap», trykker på pauseknappen, skruer av, skifter kanal som vi vil. Vi må ikke yte, eller være med i et felleskap hvis vi ikke ønsker det. Vi kan se uten å bli sett!

Selv om man vet at foran skuespillerne er det et helt crew av lyd og lysfolk, kamerafolk, regissør, skript og så videre, forteller illusjonen oss at paret i scenen er helt alene. Vi blir titterne som får del av handlingen, sammen med alle de andre i kinosalen. Rønneberg Rygg skriver: «Realismens brudd på kommunikasjonen mellom skuespillere og tilskuere ble videreført da skuespillerkunsten på 1900 tallet ble overført til det døde filmlerretet!» (Rønneberg Rygg 1995, s 241).

1.1.17 KIRKEN OG DEN 4. VEGGEN

Wes Vander Lut belyser i sin artikkel «Church beyond the Forth Wall: «I invite you to imagine the church as a company of actors who are performing a play for an audience, those who are not a part of the people of God. If we imagine the church and the church`s audience this way, we can chart different perspectives on the relationship between the church and its world audience similar to the theatrical spectrum» (<http://www.transpositions.co.uk/church-beyond-the-fourth-wall/> 2010)

Vander Lugt setter opp tre typer teater i sin artikkel:

- Det tradisjonelle teater, hvor publikum kun er tilskuere og den fjerde veggen er ugjennomtrengelig, skuespillerne snakker med hverandre

-Det interaktive teateret, hvor publikum er gjester og deltar når de blir utfordret, den fjerde veggen er gjennomtrengbar/ perforert, fordi det foregår kommunikasjon mellom skuespillerne og publikum

-Det eksperimentelle teater, hvor publikum samhandler, skuespillere og publikum kommuniserer stadig, slik at den fjerde veggen er fraværende

Vander Lut setter opp den samme modellen for kirken, og spør om den kan kaste et lys over hvordan vi ser på gudstjenesten. Da kan modellen se slik ut:

-Den tradisjonelle gudstjenesten, hvor publikum er tilskuere, liturgen har monologer og den fjerde veggen er ugjennomtrengelig.

-Den interaktive gudstjenesten, hvor liturgen inviterer publikum til en viss grad av samhandling, og den fjerde veggen er perforert.

-Den eksperimentelle gudstjenesten, der det ikke er noe skille mellom liturg og publikum og den fjerde veggen er fraværende

Han spør videre om hvilken modell som er best tjenlig for å løse kirkens oppdrag: å misjonere, å nå de ikke-troende med budskapet.

Vander Lugt siterer videre dramatiker og regissøren Peter Brook: «The only thing all forms of theatre have in common is the need for an audience» (<http://www.transpositions.co.uk/church-beyond-the-fourth-wall/> 2010) - det eneste som alle former for teater har til felles er behovet for et publikum.

Hvis jeg overfører tanken om den fjerde veggen til gudstjenesten, hvordan ser den ut? Jeg kan se for meg en langkirke, foran er koret hvor liturg, klokker har sin scene. Kantoren befinner seg oppe på galleriet. Gudstjenestepublikummet sitter i sine benker med blikket rette fremover, eller ned i salmeboken. Innenfor salmeboken ligger det en agenda med liturgiledd og instruksjoner «alle reiser seg», offer med gang rundt alteret osv. Liturg og klokker behøver ikke å henvende seg til publikum med opplysninger utover det som ligger i agendaen, og sedvanen. Jeg kan videre tenke meg at underveis i gudstjenesten har klokker og liturg behov for å bekrefte noen avtaler, og de snakker lavt og diskret til hverandre under en salme. Liturgen og kantoren har vanskelig for å snakke med hverandre på grunn av lang avstand, men ved nikk og smil og håndbevegelser kan de kommunisere med hverandre allikevel. Slik sett kan gudstjenesten gå sin gang, med den fjerde vegen tilstede. På tross av at liturgien og prekenen har ord som henvender seg ut til publikum, behøver ikke tilskuerne å oppfatte dette. De kan oppleve gudstjenesten som en forestilling eller et kammerspill, hvor

karakterene på scenen spiller sine roller. Den fjerde veggen kan skape en distanse til budskapet, og publikum kan gå uberørte ut av kirken. Noen av mine tidligere konfirmanter har svart på konfirmantevalueringen etter konfirmanttiden: «Hva liker du er best med gudstjenesten: 3x3 slag og kirkekaffien!» Med andre ord: «Endelig er det slutt, dette gav meg ingenting, men kaker er godt!» Jeg kan også tilføye at jeg har gjort meg noen tanker når jeg har deltatt i kirkelige vigslinger. Gudstjenestene starter med prosesjon av «mange menn i fotside kjoler». Ofte har man ikke noen annen funksjon enn å gå først inn og først ut i tog, samt å sitte synlig og opphøyd framme på scenen. Det hele kan kjennes som er spill hvor jeg er en aktør uten kontakt med publikum, jeg har en taus rolle, en statist, jeg skal ikke undervurdere statistenes rolle, og jeg undres på: hva gjør jeg egentlig her? Er det på grunn av scenebildet jeg sitter her? Er det en måte å vise profesjon og makt?

1.1.18 BERØRINGSPUNKT

Men på en annen side vil det ikke si at man *ikke kan* bli berørt eller engasjert av gudstjenesten bak den fjerde veggen! Alle har vel sett teaterstykker, opera, konserter eller film som har både berørt og engasjert! I løpet av et teaterstykke kan imidlertid den fjerde veggen brytes, det er når en av skuespillerne henvender seg direkte til publikum. Da viser karakteren i stykket at hun/han er klar over at publikum er tilstede, og vil ha dem med over i fiksjonen. Publikum vet at skuespilleren spiller en rolle, men er villig til å delta i forstillings-verdenen. Kanskje dempes scenelysene slik at skuespilleren faktisk kan se publikum, og de kan velge ut eller kommentere noen av publikummerne. Og folk i salen kan komme med tilrop, svare, bli med opp på scenen og annet. I film kan noe av det samme skje, bare at det ikke blir to-veis kommunikasjon slik som i teateret. Et eksempel på dette er filmen «High Fidelity» fra år 2000, her bryter hovedkarakteren spilt av John Cusack flere ganger den fjerde veggen og henvender seg direkte til publikum. «Cusack found that the greatest challenge adapting the novel was pulling off Rob Gordon's frequent breaking of the *fourth wall* and talking directly to the audience. The screenwriters did this to convey Rob's inner confessional thoughts and were influenced by a similar technique in the Michael Caine film, Alfie” ([https://en.wikipedia.org/wiki/High_Fidelity_\(film\)](https://en.wikipedia.org/wiki/High_Fidelity_(film))). Skuespilleren John Cusack uttrykte bekymring for at hovedkarakteren skulle gjenspeile for mye av han selv, og ikke rollen. På samme måten kan rollen «liturg» innby til tolkning både med nærhet og distanse. Manuset/ liturgien kan fremføres etter «boka», prekenen kan hentes fra en prekensamling, bibeltekstene styres av kirkeåret. Liturgen kan med andre ord spille sin rolle uten å legge noe personlig i ordene som blir sagt. Man kan si: «la oss prise Herren», som et rituelts utsagn uten og egentlig henvende seg til salen. Jeg opplevde en gang en liturg som leste evangelieteksten fra midtgangen i et helt flatt kirkerom med ryggen mot publikum. Siden alle sto var det få som så han, vi hørte bare stemmen, teksten ble lest og ikke formidlet, det var ingen kontakt mellom liturgen og publikum. Det slår meg at når jeg går til

gudstjeneste forventer jeg meg en kontakt med liturgen. Når vedkommende setter opp den fjerde veggen og blir fjern rimer det ikke med min forståelse av gudstjenesten.

Men i teateret er det annerledes. Når jeg som før nevnt velger å sette meg fra 4 rad og bakover på teater eller konserter, er det nettopp fordi jeg vil verne meg selv fra brudd på den fjerde veggen. Når jeg oppsøker en kulturopplevelse har jeg med min egen bestilling: jeg ønsker ikke å være en del av spillet, jeg vil gjerne få personlig utbytte, men ikke ved å delta. Likheten mellom teateret og gudstjenesten er følgelig at begge kan sette opp eller bryte ned den fjerde veggen. Samtidig kan publikum begge steder både ønske den og avvise den. Mye av publikums opplevelse kommer an på avtalen mellom scene og sal, altså fiksjonskontrakten.

1.2 FIKSJON- ILLUSJON

For å lage teater må det være en slags avtale mellom skuespillere og publikum. Den avtalen kalles en fiksjonskontrakt. Man er enige om at det er et spill, skuespillerne har tatt på seg en rolle, man har en forventning om hva som skal komme til å skje. Margareth Hosøy har skrevet masteroppgave om museumsteater, i sin innledning beskriver hun et «mislykket prosjekt» ved Bergen Museum. Hun skulle gå i en rolle som ung nygift gravid kvinne, som «bodde» i en av rommene i museet. Når publikum kom inn i rommet hennes, startet spillet. Hennes karakter skulle snakke med de besøkende om løst og fast. Hosøy skriver «Reaksjonene var mange, og få var positive. Besøkende jeg kom i snakk med ble enda mer usikre og engstelige, og noen bokstavelig talt rygget ut av rommet som om de snakket med en sinnsforvirret person» (Hosøy 2011, s 8). Hun spør seg selv om hvorfor rollekarakteren fungerte så dårlig, og konkluderer med at publikum kom helt uforberedt inn i en teaterforestilling. De var innstilt på å gå passivt fra rom til rom og se på gamle ting og eventuelt møte en guide, ikke en skuespiller. Eller man kan si det slik: skuespilleren ønsket ikke å sette opp den fjerde veggen, men publikum forventet den. Det førte til frustrasjon og dårlig kommunikasjon mellom partene. Skuespilleren fikk ikke formidlet historien og publikum opplevde ubehag og påtrengenheter. Det forelå med andre ord ingen fiksjonskontrakt mellom de besøkende og skuespilleren.

Museumsgjestene var i faktisk tid, altså i virkeligheten, mens skuespilleren befant seg i fiktiv tid, i noe som var oppdiktet. Hosøy skriver videre at hun gjennomførte flere eventyrstunder for barn, hvor hun kjente igjen flere av de voksne fra utstillingen hvor hun var i rolle. Eventyrfortellingen fungerte helt annerledes, både barn og voksne var trygge i situasjonen. Hosøy spør: «Kanskje har publikum visse forventninger i forkant om hvordan et museumsbesøk innebærer, og blir usikker når besøket ikke blir som forventet?» (Hosøy 2011, s 8). Veiteberg diskuterer også fiksjonskontrakten, hun siterer Janne Risum fra artikkelen . «Verden vil behages»: «I det græske teater og i middelalderteateret var ritualer og fiksjonen to sider af samme helhet- metafysikken og kunstfiksjonen var hva man kan kalde

komplementære» (Veiteberg 2006, s 60). Risum mener av det er framføringskonteksten som avgjør om det som framføres oppleves som virkelighet eller ikke. Hun mener at både det greske teateret og middelalder- teateret var kultisk, og kulten var kontrakten mellom scene og sal. Folk visste hva som foregikk, det som ble framført på scenen som spill fløt over i det religiøse. Kodene ble forstått, og til og med dekket et behov hos publikum. Samtidig er det klart at blant publikum vil noe oppfattes som et ritual, og noen vil se på seg selv som tilskuere til underholdning.

Jeg kan konkludere med ordene Veiteberg tar fram fra Richard Schechner. Hun skriver at: «Han hevder nemlig at til slutt er det dei enkelte deltakarane som gir mening til det som skjer: For nokre kan det vere ritual og for andre underholdning (Veiteberg 2006, s 62). Med andre ord så er det opp til den enkelte publikummer å finne sin mening og om fiksjonskontrakten gjelder mellom scene og sal.

6. METODER

6.1. Materiale

Siden avhandlingens tema har fokus på gudstjenestens forsamling valgte jeg å lage en kvantitativ spørreundersøkelse. Jeg ønsket å nå en større og en variert gruppe respondenter. Og utformet derfor et anonymt spørreskjema, Skjemaet ble distribuert både i en elektronisk og i en papirutgave. For å kunne nå nok respondenter i ulike alder har jeg valgt «tilfeldig utvalg» som metode for utvalget i mitt prosjekt. Jeg løste dette ved at jeg å benytte nettverket mitt. Det vil si at jeg har delt ut skjemaet eller sendt linken via e-post til mennesker i min lokalmennighet, nabomenigheter og kollegaer andre steder i landet. De av kollegaene jeg sendte linken / skjemaet til fikk også et følgebrev med en kort forklaring om prosjektet (se vedlegg)

Skjemaet klart til bruk midt i juni. Noe som ble en utfordring ved innhenting av respondenter. Jeg ønsket å komme i gang med arbeidet og satte først «frist for tilbakemelding» til 15. august. Dette viste seg å være for kort. Mange av kollegene i nettverket mitt var begynt på ferie, avspasering og følgelig ikke kunne være til hjelp. Dette førte til at jeg utvidet «fristen» til 15. september, slik at jeg kunne få inn flere svar. På en annen side fikk jeg tilgang på mange respondenter via leire, noe jeg ikke ville fått ellers i året. Av samme grunn er 115 av respondentene fra 15–25 år. Jeg fikk tilgang til tre arrangementer: ledere/rovere som deltok på kretsleir i KFUK-KFUM speidere i Haugaland krets i juni 2016, ungdomsledere på Basic LIV-kurs (ledere- i -vekst kurs) i regi av Haugaland krets av Norges KFUK-KFUM august 2016, og en liten gruppe ungdommer som deltok på Skjærgårdsgospel i juli 2016. Til sammen mener jeg at jeg la opp til å få respons fra en bredde av respondenter i ulike alder og med ulike forhold til Gudstjenesten. I materialet viste det seg at den største prosenten av respondenter ble kvinner i alderssjiktet 15–25 år.

Jeg har ikke oversikt over hvor mange som har fått skjemaet i forhold til hvor mange som faktisk har svart. Noen av skjemaene var noe ufullstendige, men jeg har likevel valgt å ta med svarene disse gav. Dette kommer fram under presentasjonen ved at jeg fører inn antall respondenter som har svart på de ulike spørsmålene.

Det er viktig å presisere at hver respondent representerer kun seg selv, og at undersøkelsen er ikke omfattende nok til å representere kirkegjengere i sin alminnelighet. Jeg har innhentet 379 svar på skjemaet.

6.2. VARIABLER

Spørreskjemaet hadde til sammen 28 variabler. På papirskjemaet ble spørsmålene fordelt på 7 sider. I noen av papirskjemaene var de siste spørsmålene ikke fylt ut, noe som kan tyde på at respondenten mente at skjemaet ble for omfattende.

Jeg er interessert i å få innblikk i hva gudstjenestedeltagerne opplever og tenker om gudstjenestens deler og helhet. Derfor har jeg utformet spørsmålene slik at de måler respondentens forhold både til kirkebygget, trivsel, forståelse, gudstjenestes innhold og liturgen og annet. Til dette har jeg brukt graderte svaralternativer: 1-10, med 1 som uviktig og 10 som viktig, eller ferdige svaralternativer. I analysearbeidet samlet jeg variablene i kategorier som jeg mener henger tematisk sammen. Det er følgende kategorier:

Alder, kjønn og hyppighet

Plassering og deltagelse

Trivsel og forståelse

Liturgi og sakramenter

Musikk og lyd

Rommets virkning

Liturg og preken

Jeg skal nå presentere variablene, satt sammen i de samme kategoriene som jeg også bruker i diskusjonen.

Gruppe 1: Kjønn, alder og hyppighet.

Jeg har satt opp to verdier under kjønn: mann og kvinne. Alderen er satt opp i 10 års epoker: 15-25 år, 26-35 år, 36-45 år, 46-55 år, 56-65 år, 66-75 år og over 75 år. For å måle hvor ofte respondentene går til gudstjeneste har jeg satt opp variabelen: hvor ofte går du til gudstjeneste, med svaralternativene: to eller flere ganger i måneden, en gang i måneden, to eller flere ganger i halvåret, en til to ganger i året, sjeldnere (enn en til to ganger i året). Disse tre variablene viser alders sammensetningen og kjønnsfordelingen i materialet. Det fremkommer også hvor ofte respondentene går til gudstjeneste. Av dette kan man for eksempel trekke ut hvor ofte «gjennomsnittspersonen» i materialet går til gudstjeneste.

Gruppe 2 er: plassering og deltagelse

Denne gruppen inneholder følgende tre variabler: Hvor i kirkerommet respondenten foretrekker å sitte. Her er svaralternativene: Langt fremme, midt i kirken, langt bak, på galleriet. Her ønsket jeg å finne ut av hvor deltagerne ønsker å sitte i kirkerommet. Og om plassering og deltagelse henger sammen. Variabel nummer to lyder slik: på en skala fra en til ti, ser du deg selv som en deltager eller en tilskuer til gudstjenesten. Tanken bak dette spørsmålet var å se om respondentene opplever seg som en aktiv deltagende person, eller en passiv tilskuer/ publikum til gudstjenesten. Samtidig ser jeg i ettertid at denne variabelen er formulert for vagt. Den kan bare måle et rent fenomen. Det skulle vært presisert tydeligere hva jeg var ute etter å få vite, om respondenten opplever seg som aktiv deltager eller passiv tilskuer. Variabel nummer tre lyder: På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjenesten angår **deg**? Denne variabelen henger sammen med om respondenten opplever seg som aktiv deltager eller passiv tilskuer. Disse tre variablene sett i sammenheng vil kunne si noe om plasseringen i rommet har innvirkning på om respondentene opplever seg som deltager eller tilskuer, som deltager eller publikum.

Gruppe 3 er: trivsel og forståelse

Denne gruppen har fem variabler. Nummer en er: på en skala fra en til ti, hvor godt trives du med å gå til gudstjeneste? Her ønsker jeg å se på ren trivsel. Hvor godt liker respondenten å gå til gudstjeneste? Kjennes det greit å være tilstede? Variabel nummer to lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er det at du kjenner deg velkommen? Her spør jeg om det er viktig for respondenten å kjenne seg/ føle seg velkommen? Eller har dette ikke noen betydning for å gå til gudstjeneste? Variabel nummer tre lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er venner for deg i gudstjenesten? Her forsøker jeg å finne litt ut av om vennefelleskapet er en viktig faktor for å gå til gudstjeneste. Variabel nummer fire lyder: på en skala fra en til ti, forstår du språket og det som blir sagt i gudstjenesten. Denne variabelen måler om respondentene kan avkode det som blir formidlet gjennom liturgi, salmer og preken. Variabel nummer fem lyder: opplever du at du klarer å følge med i gudstjenestens rekkefølge og liturgi? Her har respondenten fått tre svaralternativer: 1: ja, jeg klarer fint å følge med. 2: det er sjelden jeg klarer å følge med. 3: nei, jeg klarer ikke å følge med. Her er jeg interessert i å måle om respondentene klarer å følge med i gudstjenestens gang, henge med i liturgien. Disse fem variablene sett i sammenheng kan for eksempel si noe om trivsel og forståelse henger sammen. Om det å følge med i liturgien og forstå den henger sammen. Om venner har noe å si for trivselen.

Gruppe 4: Liturgi og sakramenter

Variabel nummer en lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: Liturgien. Her spør jeg om selve liturgien, altså liturgien som helhet oppleves som viktig eller uviktig. Variabel nummer to lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten:

nattverd. Her spør jeg om hvilken grad nattverd er viktig eller uviktig for respondenten. Variabel nummer tre lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: dåp. Her spør jeg om hvor viktig eller uviktig respondenten mener at dåpen er i gudstjenesten. Variabel nummer fire lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: Bønnene. Her spør jeg respondenten om hvor viktig eller uviktig bønn er i gudstjenesten. Variabel nummer fem lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: bønnevandring. Her spør jeg om begrepet bønnevandring, uten å definere det. Det er ikke uten videre alle som er fortrolig med begrepet, i ettertid ser jeg at denne variabelen er for upresist formulert. Jeg var interessert i å få vite mer om respondenten synes det er viktig eller uviktig å delta aktivt, som en bønnevandring vil legge opp til. Ut fra disse variablene kan jeg få et innblikk i om respondentene er mer eller mindre opptatt av de liturgi og sakramentene. Er dåp viktigere enn nattverd? Er bønn viktigere enn dåp?

Gruppe 5: Musikk og lyd

Variabel nummer en lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: God lyd. Her spør jeg om lydforholdene i kirken oppleves som viktig eller uviktig for respondenten. Dette gjelder både for tale og musikk, uten at dette er presisert i spørsmålet. Variabel nummer to lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: musikken. Her er jeg interessert i å vite litt mer om hvor viktig eller uviktig respondenten mener at musikken i gudstjenesten er. Variabel nummer tre lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: salmene. Her spør jeg om hvor viktig eller uviktig salmene er for respondenten. Disse tre variablene kan fortelle noe om lydforholdene i kirkene og om viktigheten med sang og musikk. Sangen er en kollektiv handling, en aktivitet som oppfordrer til deltagelse. Musikken kan være rene lytte stykker, som preludium og postludium. Da er lydforholdene i kirkene viktige.

Gruppe 6: rommets virkning

Variabel nummer en i denne gruppen lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: stemningen i kirken. Her er jeg ute etter å finne litt mer ut av om romfølelsen, det nonverbale oppleves som viktig eller uviktig for respondentene. Variabel nummer to lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: stille rom. I ettertid ser jeg at denne variabelen er vagt formulert. Det burde kommet tydeligere frem hva det menes med «stille rom». Skal kirkerommet være helt stille, det vil si at det ikke er små-snakking eller lyd av barn? Hva som oppleves som «stille» er individuelt. Variabel nummer fire lyder slik: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: kunsten i rommet. Her ønsket jeg å få vite litt mer om hvor viktig eller uviktig kirkekunsten oppleves. Har denne innvirkning på hvordan man oppfatter

gudstjenesten? Disse fem variablene kan fortelle noe om hvordan kirkerommet oppleves, har selve romfølelsen noe å si på hvordan de opplever gudstjenesten?

Gruppe 7: Liturg og preken

Variabel nummer en lyder: på en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten: Prekenen. Denne variabelen kan fortelle noe om hvor viktig eller selve prekenen oppleves i gudstjenesten. Variabel nummer 2 lyder: på en skala fra en til ti, opplever du at gudstjeneste-lederen (for eksempel presten) er trygg i oppgavene hun eller han utfører? Skalaen går fra: virker utrygg/usikker til virker trygg/ sikker. Denne variabelen kan si noe om hvordan respondentene opplever liturgen. Variabel nummer tre lyder slik: på en skala fra en til ti, opplever du at gudstjenesteleder har en tilstedeværelse i de oppgavene hun eller han utfører? Skalaen går fra: fjern til tilstede. I variabel to og tre kan respondenten kanskje hatt flere liturger å velge imellom. Så spørsmålet kunne vært formulert: «Hvis det er flere gudstjenesteledere i din lokale menighet, velg en av dem». Eller spørsmålene kunne hatt en skala per liturg. Disse tre variablene kan si noe om hvordan respondentene opplever liturgen/ presten. Er det personer som uttrykker sikkerhet, tilstedeværelse som gudstjenesteleder og forkynner? Eller er det personer som er tydelig usikre og virker fjerne i rollen som liturg?

Analyse

Etter hvert som papirskjemaene kom inn, kodet jeg dem inn i google regneark, som ble overført til excel ark, i og med at jeg bruker word- systemet. De elektroniske resultatene ble lagt inn via programmet: Typeform. Til det rent tekniske her har jeg fått hjelp av Knut Melvær. Av dette har jeg laget en datamatrise hvor det er til sammen 28 variabler. Grønmo skriver at: «siktepunktet for kvantitative analyser er vanligvis å etablere representativ oversikt over generelle forhold eller teste teorier og hypoteser over bestemte samfunnsmessige forhold.....og en del av metodene for kvantitativ analyse brukes til å identifisere, beskrive og karakterisere faktiske mønstre i det datamateriale som analyseres» (Grønmo 2004, s 267). Dette er deskriptiv statistikk, og er en metode som passer inn i min oppgaveform. Jeg er interessert i om jeg kan finne sammenhenger mellom variabler, se på fordelingen innen enkeltvariabler. Jeg har satt sammen de variablene som jeg mener står i logisk forhold til hverandre. Dette er en typologisk metode innen kvantitativ analyse. Verdiene til variablene er telt opp på to måter. Der det er svaralternativer er antall svar telt opp, så er antallet regnet om til prosent. I de variablene hvor verdiene er gradert fra 1-10 er antall respondenter som har valgt hvilken verdi talt opp, og det er foretatt en gjennomsnittsberegning. Her er det både interessant å se spredningen av svar, samt gjennomsnittet.

6.3. KVALITATIVE KOMMENTARER

Skjemaet hadde to muligheter til å kommentere og utfylle egne meninger og oppfatninger om gudstjenesten. Den ene muligheten var lagt til etter spørsmålene om gudstjenestes ulike deler, romutforming med graderinger om viktig/uviktig respondenten opplever dette. Her kunne vedkommende svare på «annet». 51 stk (13,5 %) av respondentene valgte å skrive kommentarer under «annet». Den andre muligheten var på slutten av skjemaet. Spørsmål 26 lyder slik: «er det noe om ditt forhold til gudstjenesten du ønsker å tilføye til slutt?» Her valgte 63 stk (16,6 %) respondenter å kommentere. Mange av kommentarene beskrev noe av det samme, så for å få lettere oversikt over dem har delt dem opp og kategorisert dem under følgende emner:

- De ansatte
- Forkynnelsen
- Musikken
- Barn og ungdom
- Rommet
- Inkludering
- Gudstjenestens helhet
- Diverse kommentarer

6.4. PAPIR/DIGITALT SKJEMA

Det å ha spørreskjemaet både digitalt og på papir, førte til større fleksibilitet og økt kontaktflate. Det er lett å sende en link til mange og mindre arbeid fordi svarene går rett inn til koding. På en annen side er det enkelt for respondentene å la være å svare på en e-post eller en link. Samtidig har jeg nådd andre grupper ved også å benytte papirskjema. Jeg ville sannsynligvis ikke fått inn så mange svar fra den yngste gruppen hvis jeg ikke hadde benyttet meg av mulighetene som leir gav. På leir kunne jeg heller ikke teknisk ha gjennomført undersøkelsen elektronisk. Den eldste gruppen er nådd via gudstjenestebesøk og eldre-treff, denne gruppen ville jeg også sannsynligvis gått glipp av gjennom digitale spørreskjema. Så en triangulering at papir- og digitalt spørreskjema mener jeg har fungert bra. Jeg fikk hjelp av Knut Melvær til det tekniske ved utforming og koding av skjemaene.

6.5. ETIKK

I følge personvernombudet for forskning er forskningsprosjekter meldepliktige om man samler inn personopplysninger. På nettsidene til Norsk Senter for Forskningsdata kan man ta en meldeplikttest for å raskt finne ut om prosjektet må meldes inn. Jeg gjennomførte denne testen og fikk bekreftet at prosjektet ikke er meldepliktig ut fra de dataene som jeg samler inn ved hjelp av spørreskjemaet

(NSD 2016). Det ble også tydeliggjort i innledningen til spørreskjemaet at det skulle være anonymt: «Dette er en spørreundersøkelse om ditt forhold til gudstjenesten. Den er fullstendig anonym». Fordi det ikke ble spurt om navn eller noen identifiserende opplysninger utover alder og kjønn har det ikke vært behov å søke om tillatelse for å gjennomføre spørreundersøkelsen. Respondentene kan kun velge å krysse av svaralternativene, uten å skrive personlige kommentarer. Undersøkelsen kan da kategoriseres som informert samtykke. Respondentene kunne når som helst trekke seg, både ved elektronisk utfylling og ved papirutfylling. Det var ingen som heller rapporterte personidentifiserbare opplysninger i fritekst-feltet.

7. RESULTATER

Jeg vil nå presentere resultater fra spørreundersøkelsen. Jeg kommer til å bruke de samme kategoriene som jeg tidligere har presentert variablene i, og som jeg viderefører i diskusjonen. For å forsøke å finne noen av hovedtendensene eller hvor hovedtyngden i materialet ligger, vil jeg dele en del av variablene i to. Score 1-5 i en gruppe, som jeg kaller gruppe A, og 6-10 i den andre gruppen som jeg kaller B. Disse tallene har jeg regnet om til prosent, slik at det blir enklere å se hovedtendensene. De andre resultatene er satt i tabell og sortert etter verdi, i stigende rekkefølge sett nedenfra.

KJØNN, ALDER OG HYPPIGHET

Tabell 1 Kjønn

KJØNN	ANTALL
Mann	36,5 %
Kvinne	63,5 %

Antall respondenter: 379, hvor 223 er kvinner, 128 er menn

Tabell 2 Alder

ALDER	ANTALL
15-25 år	31,8 %
26-35 år	8,8 %
36-45 år	16 %
46-55 år	20,4 %
56-65 år	14,1 %
66-75 år	3,9 %
OVER 75	5 %

Antall respondenter: 379, 17 personer har ikke svart på spørsmålet om alder

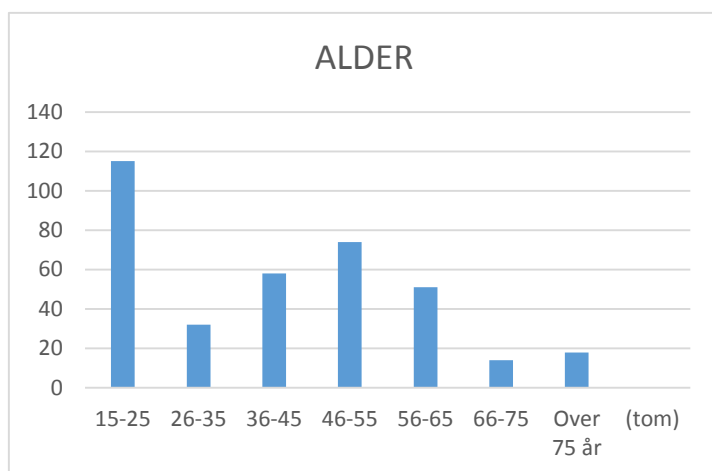

Diagram 1 I stolpediagrammet ser man tydelig at aldersgruppen 15-25 år har flest respondenter.

Materialet inneholder 36,5 % menn og 63,5 % kvinner, det vil si at det er vesentlig flere kvinner enn menn som har svart på spørreundersøkelsen. Hvis jeg deler verdiene for alder i tre alderssjikt er 40,6 % av respondentene er i alderssjiktet 15-35, det midterste sjiktet fra 36-65 år er på 50,5 % og det eldste sjiktet fra 66 år og oppover teller 8,9 % av svarmassen. Histogrammet synliggjør også at alderssjiktet 15-25 år i denne undersøkelsen har prosentvis flest respondenter.

Tabell 3 Omtrent hvor ofte går du til gudstjeneste?

GRADERING	ANTALL ETTER VERDI
To eller flere ganger i måneden	30,2 %
To eller flere ganger i halvåret	21,2 %
En til to ganger i året	19,9 %
En gang i måneden	17,5 %
Sjeldnere (enn: en til to ganger i året)	11,4 %

Antall svar: 379. I tabellen er variablene med høyest verdi satt øverst, så er verdien synkende. Altså går 20,2 % til gudstjeneste to eller flere ganger i måneden, mens 11,4 % går sjeldnere enn: en til to ganger i året)

Av tallene kommer det fram at 47,7 % av alle respondentene går til gudstjeneste en eller flere ganger i måneden. 21,2 % går til gudstjeneste to eller flere ganger i halvåret, og 31,3 % går til gudstjeneste en til to ganger i året eller sjeldnere. Nesten 1/3 del av respondentene går altså til gudstjeneste 1-2 ganger i året eller sjeldnere. Det vil si at utvalget også har fanget opp respondenter som ikke kan ansees som hyppige kirkegjengere. På en annen side har de likevel valgt å svare på undersøkelsen. Men samtidig kan jeg sammenfatte at «gjennomsnittspersonen» i min undersøkelse er en kvinne mellom 15- 25 år som går til gudstjeneste to eller flere ganger i måneden.

PLASSERING OG DELTAGELSE

Tabell 4 Hvor i kirkerommet velger du som regel å sitte?

SVAR	ANTALL ETTER VERDI
Midt i kirken	61,6 %
Langt bak	24,3 %
Langt foran	12,3 %
På galleriet	1,9 %

Antall svar: 376. 61,6 % svarer at de foretrekker å sitte midt i kirkerommet, 12,3 % foretrekker å sitte langt fremme og 24,3 % langt bak. 1,9 % svarer at de foretrekker galleriet. Nå er det ikke alle kirker som har galleri, slik at dette svaralternativet er sannsynligvis ikke reelt for alle respondentene.

Tabell 5 På en skala fra en til ti, ser du seg selv som en deltager eller en tilskuer til gudstjenesten?

1- er tilskuer, 10- er deltager

GRADERING	ANTALL ETTER VERDI
10	56
7	49
5	49
1	43
8	41
9	31
4	31
3	28
6	25
2	15

Antall svar: 371. Spørsmålet om deltagelse er som før nevnt noe vagt, siden verken det å være deltager eller tilskuer er klart definert. Hva innebærer det å være deltager/ tilskuer i en gudstjeneste? Meningen med variabelen var å måle om respondentene ser på seg selv som aktive eller passive i gudstjenesten, som deltager eller publikum. Her er ytterpunktene at 56 personer ser på seg selv som en deltager, og 43 personer ser på seg selv som en tilskuer. Gjennomsnittet for variabelen er 7,2, medianen er 5,5. Siden spørsmålet er vagt vil dette også prege resultatet, og dermed verdien av hele variabelen.

Tabell 6 På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjenesten angår deg? 1- i liten grad- 10 er i høy grad

GRADERING	ANTALL ETTER VERDI
-----------	--------------------

8	64
10	55
7	57
5	51
6	43
9	35
4	26
3	22
1	14
2	11

Antall svar: 378. På spørsmålet om respondentene opplever at gudstjenesten angår dem svarer 55 personer at de i høy grad opplever av gudstjenesten angår dem, i den andre enden svarte 14 personer at de i liten grad opplever at den angår dem. Når jeg summerer svarene med verdiene finner jeg at 32,8 % befinner seg i gruppe A, og 67,2 % befinner seg i gruppe B. Gjennomsnittet for variabelen er 6,9, medianen er 5,5.

TRIVSEL OG FORSTÅELSE

Tabell 7 Hvor godt trives du med å gå til gudstjeneste?

GRADERING	ANTALL SVAR- ETTER VERDIER
7	68
8	56
10	53
9	47
6	45
5	41
3	24
4	22
2	10
1	8

Antall svar: 375. Gjennomsnitt er 7,03, medianen er på 5,5

Tabell 8 På en skala fra en til ti, hvor viktig er det at du kjenner deg velkommen i gudstjenesten?

GRADERING	ANTALL SVAR- ETTER VERDIER
10	167
8	64

9	57
7	39
6	20
5	13
1	7
4	8
2	4
3	1

Antall svar: 378 Gjennomsnittet er 6,49, medianen er 5,5

Tabell 9 På en skala fra en til ti, hvor viktig er venner for deg i gudstjenesten?

GRADERING	ANTALL SVAR- ETTER VERDIER
10	57
5	57
8	53
7	51
6	50
9	34
3	25
4	19
1	16
2	13

Antall svar: 377. Gjennomsnittet er 6,49, medianen er 5,5

Tabell 10 En sammenstilling av de to spørsmålene: hvor viktig er det at du kjenner deg velkommen i gudstjenesten og hvor viktig er venner for deg i gudstjenesten

SPØRSMÅL	GJENNOMSNIITT
Hvor viktig er det at du kjenner deg velkommen i gudstjenesten	6,5
Hvor viktig er vennene for deg i gudstjenesten	6,5

Tabell 11. På en skala fra en til ti, forstår du språket og det som blir sagt i gudstjenesten?

GRADERING	ANTALL SVAR- ETTER VERDIER
10	119
9	75
8	58
7	49
6	19
5	19

4	9
3	3
1	1
2	0

Antall svar 356, gjennomsnittet er 8,28, medianen er 5,5

Tabell 12. Opplever du at du klarer å følge med i gudstjenestens rekkefølge og liturgi?

SVAR	ANTALL ETTER VERDI
Ja, jeg klarer fint å følge med	92,9 %
Det er sjelden jeg klarer å følge med	4,8 %
Nei, jeg klarer ikke å følge med	2,3 %

Antall svar: 353

Tabell 13. Når jeg setter disse 5 variablene sammen, med grupperingene A og B ser det slik ut:

VARIABEL	A 1-5	B 6-10	Gjennomsnitt (medianen er 5,5)
Hvor godt trives du med å gå til gudstjeneste?	28 %	72 %	7
Hvor viktig er det at du kjenner deg velkommen?	7,9 %	91,1 %	6,5
Hvor viktig er venner for deg i gudstjenesten?	34,4 %	65,6 %	6,5
Forstår du språket og det som blir sagt i gudstjenesten?	9,2 %	90,8 %	8,2
Opplever du at du klarer å følge med i gudstjenestens rekkefølge og liturgi?	7,1 %	92,9 %	

På spørsmålet: hvor godt trives du med å gå til gudstjeneste svarer 28 % i gruppe A hvor laveste score på 1 er: jeg trives ikke, og 72 % i gruppe B hvor høyeste score på 10 er: jeg trives godt.

Gjennomsnitt for trivselen er på 7,03. Av disse tallene kan det tyde på at de fleste respondentene trives godt i gudstjenesten.

På spørsmålet om hvor viktig respondentene mener at de kjenner seg velkommen i gudstjenesten, er gruppe A på 7,9 %, at dette er uviktig. Gruppe B, det er viktig er på 92,1 %. 167 personer har topp score på 10 på dette spørsmålet. Gjennomsnittet er på 6,5.

På spørsmålet om hvor viktig vennene er i gudstjenesten er gruppe A på 34,4 % at dette ikke er viktig, mens gruppe B er på 65,5 % at venner er viktig. Gjennomsnittet for viktigheten av venner i gudstjenesten er 6,49.

På spørsmålet om respondentene forstår språket og det som blir sagt i gudstjenesten er gruppe A på 9,2 % at de forstår lite, mens gruppe B er på 90,8 % som forstår mye. Gjennomsnitt for forståelse er 8,28. På dette spørsmålet svarer 119 med topp score at de forstår mye.

På spørsmålet om respondentene klarer å følge med i gudstjenestens rekkefølge og liturgi svarer 92,9 % av de som svarte mener at de fint klarer å følge med. 4,8 % mener at de sjelden klarer å følge med, mens 2,3 % mener at de ikke klarer å følge med. Hvis jeg summerer de to laveste verdiene blir det: A: 7,1 %. Og B: 92,9 %

Av disse variablene kan jeg se tendenser til at det er viktig å trives og kjenne seg velkommen.

Respondentene klarer stort sett å følge med og forstår språket.

LITURGI OG SAKRAMENTER

Tabell 14 På en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten (1-er uviktig, 10- er viktig): Liturgien, nattverd, dåp, bønnene, bønnevandring. Disse spørsmålene er satt sammen i en felles tabell. Se eventuelt vedlegg med enkeltresultater.

VARIABEL	A- 1-5	B- 6-10	Gjennomsnitt (medianen er 5,5)
Liturgien	37,3 %	62,7 %	7,1
Nattverd	30,5 %	69,5 %	6,3
Dåp	28,3 %	71,7 %	7,2
Bønnene	29,5 %	70,5 %	7

Bønnevandring	56 %	44 %	6,2
---------------	------	------	-----

Antall svar: 372/374/374/376/373. Disse variablene viser at mellom de to sakramentene dåp og nattverd, anser respondentene dåp som litt viktigere enn nattverden. En grunn kan være at dåp er noe forsamlingen er tilskuer til, nattverd legger opp til deltagelse. Dette kommer tydeligere fram under variabelen «bønnevandring», som har høyere prosent på den lavere delen av skalaen. Samtidig har variabelen bønn 70,5 % i gruppe B, så respondentene anser bønn som viktig. Av de fem variablene er liturgi, dåp og bønn noe som foregår mens forsamlingen sitter/ befinner seg på sine plasser. Mens nattverd og bønnevandring fordrer en aktiv deltagelse. Den første gruppen har høyere score på viktighet enn den andre gruppen.

MUSIKK OG LYD

Tabell 15 På en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten (1-er uviktig, 10- er viktig): God lyd, musikken, salmene. Se eventuelt vedlegg med enkeltresultater.

VARIABEL	A- 1-5	B- 6-10	Gjennomsnitt (medianen er 5,5)
God lyd	15,1 %	84,9 %	7
Musikken	9,5 %	90,5 %	7,1
Salmene	28,1 %	71,9 %	7

Antall svar: 377/378/377

Variabelen «god lyd» er viktig for respondentene, selv om aldersnittet er lavt. 30,3 % av respondentene er i aldersgruppen 15-25 år, og sannsynligvis med god hørsel. Musikken har høyere score enn salmene. Selv om gjennomsnittet er ganske liket, har musikken større utslag på høyeste score med 34 % (129 respondenter) som gir variabelen 10- viktig. Mens 20,6 % (79 respondenter) gir salmene 10- viktig. Her kan det tolkes noen av de samme tendensene som ved variablene liturgi og sakramenter, at musikken er «passiv», mens salmene er «aktive».

ROMMETS VIRKNING

Tabell 16 På en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten (1-er uviktig, 10- er viktig): Stemningen i kirken, stille rom, kunsten i rommet. Se eventuelt vedlegg med enkeltresultater.

VARIABEL	A- 1-5	B- 6-10	Gjennomsnitt (medianen er 5,5)
Stemningen i kirken	13,5 %	86,6 %	7,3
Stille rom	48,2 %	51,8 %	6,2
Kunsten i rommet	48,5 %	51,5 %	7

Antall svar:378/ 373/377

Variabelen stemningen i kirken har høy prosent med høy score. Som før nevnt er variabelen «stille rom» nok for vagt definert. Samtidig kommer både denne variabelen og «kunsten i rommet» ganske likt ut prosentfordeling, selv om «stille rom» får en lavere gjennomsnittsverdi.

PREKENEN OG LITURG

På en skala fra en til ti, hvor viktig er følgende for deg i gudstjenesten (1-er uviktig, 10- er viktig):

Prekenen

På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjenestelederen (for eksempel presten) er trygg i oppgavene hun eller han utfører? (1- er virker utrygg/usikker, 10- virker trygg/sikker)

Tabell 17. På en skala fra en til ti, hvor viktig er prekenen for deg i gudstjenesten? På en skala fra 1-10 opplever du at gudstjenestelederen (for eksempel presten) er trygg i de oppgavene hun eller han utfører (1- virker utrygg/usikker, 10-virker trygg/sikker) Opplever du at gudstjenesteleder har en tilstedeværelse i de oppgavene hun eller han utfører? (1- fjern, 10- tilstede). Se eventuelt vedlegg med enkeltresultater.

VARIABEL	A- 1-5	B- 6-10	Gjennomsnitt (medianen er 5,5)
Hvor viktig er prekenen for deg i gudstjenesten?	14,9 %	85,1 %	8
Opplever du at gudstjenestelederen	5 %	95 %	7,4

er trygg i oppgavene hun/han utfører?			
Opplever du at gudstjenestelederen er tilstede i de oppgavene hun/han utfører?	10 %	90 %	8,3

Antall svar: 376/376/351

Variabelen «preken» er tydelig viktig for respondentene, med undersøkelsens nest høyeste gjennomsnitt. Bare Liturgens tilstedeværelse kommer høyere ut med 8,3. Både variablene tilstedeværelse og egetrygghet har høye verdier. Disse tre variablene sett i sammenheng viser høy tillit og fokus på liturgen/ presten.

DISKUSJON

Jeg presenterer først variablene i spørreundersøkelsens kategorier, og trekker kort ut noen tendenser og hovedfunn.

7.1. KJØNN, ALDER OG HYPPIGHET

Det er en vesentlig større svarprosent fra kvinner enn fra menn: 59 % kvinner og 34 % menn, 7 % har ikke oppgitt kjønn. Når dette settes i sammen med alder, er «gjennomsnittspersonen» i undersøkelsen en kvinne mellom 15–25 år. Hun går til gudstjeneste to eller flere ganger i måneden (30,2 % av utvalget valgte dette). Med andre ord er hun en ung og relativt aktiv kirkegjenger. Dette funnet vil jeg tro har en årsak i utvalget, da jeg har hatt tilgang på tre ungdoms-arrangementer. På en annen side kan det tyde på at å være aktiv i ungdomsarbeid også kan ha innvirkning på gudstjenestefrekvensen.

7.2. PLASSERING OG DELTAGELSE

Hele 85,9 % svarer at de foretrekker å sitt midt i kirken eller bakover. 15 % opplever seg som deltager og 12 % opplever seg som ren tilskuer til gudstjenesten. Gjennomsnittet er på 7,2. og medianen er på 5,5. 14,5 % svarer at de i høy grad opplever at gudstjenesten angår dem, og 3,7 % opplever at gudstjenesten i liten grad angår dem, her ligger snittet på 6,9. Det er med andre ord få som gir uttrykk for at opplever at gudstjenesten ikke angår dem. Hvis ser på tallene og trekker disse fra dem som opplever seg som tilskuere, vil likevel 8,3 % av respondentene opplever at gudstjenesten i noen grad angår dem.

7.3. TRIVSEL OG FORSTÅELSE

14,2 % av de respondentene svarer at de trives godt med å gå til gudstjeneste. Hvis en sammenligner tallet for dem som går til gudstjeneste to eller flere ganger i måneden (30,2 %) er det 16 % av disse som svarer lavere på skalaen for trivsel. 44,1 % svarer at de synes det er viktig å kjenne seg velkommen, mens kun 1,8 % mener at dette er uviktig. Gjennomsnittet for å kjenne seg velkommen ligger på 6,4. og medianen er 5,5. For 15,1 % er venner i gudstjenesten i høy grad viktig, mens kun 4,2 % svarer at venner ikke er viktig. Når 31,8 % av populasjonen er fra 15-25 år, ville en tro at utslaget på at venner i gudstjenesten er viktig ble større enn det det er. 33,4 % svarer at de forstår språket som blir sagt i gudstjenesten, mens hele 92,9 % gir uttrykk for at de klarer å følge med i liturgien og rekkefølgen i gudstjenesten. Det betyr at de alle fleste opplever at klarer å følge med, selv om de ikke forstår alt.

7.4. LITURGI OG SAKRAMENTER

For 13,5 % av populasjonen er liturgien viktig, mens 7,5 % mener at den er uviktig. Når 66,6 % svarer på en lavere scor at de forstår språket som blir sagt i gudstjenesten kan dette være en sammenheng. Det man ikke helt forstår anser man kanskje ikke som viktig? 27,5 % mener at nattverd er viktig og 23 % svarer at de synes at dåpen er viktig. 19,6 % svarer at bønnene er viktige. Alle variablene har lave score på den laveste graderingen: nattverd: 8,8 %, dåp: 5 % og bønnene 3,7 %. Dette sier noe om at nattverd, dåp og bønn oppfattes som viktig for respondentene. Likevel gir ca. bare en fjerdedel av populasjonen sakramentene dåp og nattverd topp-score som viktig. Av disse er det dåp som har det høyeste gjennomsnittet på 7,2, medianen er på 5,5.

7.5. MUSIKK OG LYD

God lyd er viktig for 34,2 % av populasjonen, mens kun 1,4 % mener at den ikke er viktig. Her må man kanskje ta aldersnittet i betraktning. De unge har få utfordringer med hørsel, samtidig ligger gjennomsnittet for lyd på 7. For 34,2 % er musikken viktig mens bare 1,4 % mener at den ikke er viktig. 20,7 % svarer at salmene er viktig, og 4 % mener at de ikke er viktige. Når man ser på gjennomsnittet for musikk og salmer har salmene høyere snitt enn musikken: musikken ligger på 6,1 mens salmene ligger på 7, medianen er på 5,5. Kan dette ha noe med at salmene legger opp til deltagelse?

7.6. ROMMETS VIRKNING

For 27,3 % av respondentene er stemningen i kirken viktig, mens kun 1,9 % mener at den ikke er viktig. Samtidig svarer bare 8,6 % at stillheten i kirkerommet er viktig for dem, 7,5 % mener at den er uviktig. Gjennomsnittet for stemningen i rommet er på 7,3 og snittet for stille rom er 6,2, medianen er 5,5. Det vil si at det nødvendigvis ikke er en sammenheng mellom stemning og stillhet. Når 44,1 % eller et gjennomsnitt på 6,4 mener at det er viktig å kjenne seg velkommen, kan dette kanskje sees i sammenheng med stemningen i kirken. Hvis det er god stemning, vil en kanskje lettere oppleve seg som velkommen? Kunsten i rommet har lav topp-score, kun 6,1 % svarer at den er viktig. Mens 8,3 % svarer at den ikke er viktig. Samtidig ligger gjennomsnittet på 7.

7.7. LITURGI OG PREKEN

45,5 % av respondentene svarer at de oppfatter liturgen som trygg i oppgaven. 33 % oppfatter høy tilstedeværelse hos liturgen, mens 0,3 % (2 personer) opplever liturgen som fjern eller utrygg. Dette kan igjen kanskje sees i sammenheng med forståelsen. Hvis man ikke forstår hva som blir sagt oppfatter man kanskje heller ikke liturgen som tilstede i oppgaven? Samtidig har oppfattelsen av tilstedeværelsen en gjennomsnitt på 8, 2, medianen er 5, 5. Samtidig er det svært få som opplever at

liturgen er fjern eller utrygg. For 28 % av respondentene får prekenen topp- score som viktig, mens 2,6 % mener at den ikke er viktig, Prekenen har et gjennomsnitt på 8, noe som forteller at den er viktig for de fleste av respondentene. Det er verd å merke seg at blant alle variablene er det prekenenes viktighet og liturgens tilstedeværelse som har høyest gjennomsnitt.

7.8. KOMMENTARER FRA RESPONENTENE

For å få sortert og for å få oversikten over respondentenes kommentar har jeg delt dem opp i kategorier. Noen av kommentarene tok opp flere emner, derfor har jeg delt dem opp. Jeg har tatt bort dialektord, og skrevet alle på bokmål, men uten at innholdet er forandret. I skjemaet er det ikke spurt spesifikt om emner, kun: «annet» - og noe om ditt forhold til gudstjenesten du ønsker å tilføye. Respondentene har med andre ord valgt selv hva de vil ta opp, eller om de ikke vil kommentere.

Kategoriene er:

De ansatte og medvirkende

Forkynnelsen

Musikken

Barn og unge

Rom

Inkludering

Gudstjenestens helhet

Diverse kommentarer

Hele oversikten med kommentarer ligger som vedlegg. Flere av kommentarene tar opp noe av det samme. Jeg skal nå beskrive kort noen hovedlinjer.

1.2.1 DE ANSATTE OG MEDVIRKENDE

Det er flere som tar opp prestens rolle. Vedkommende skal være tilstede, engasjert, morsom, kunne formidle og ha god stemme. Den samlede bestillingen til prestens rolle er omfattende! Men det er tydelig viktig at presten er profesjonell i rollen sin. De andre som deltar i gudstjenesten blir bortsett fra ett tilfelle omtalt som: medliturg eller medvirkende eller ansatte. Kun ett svar deler spesifikt opp gruppen: «prest, organist, klokker, kirketjener, tekstleser, velkomst døra-person.»

1.2.2 FORKYNNELSEN

Flere av respondentene gir spesifikke uttrykk for innholdet i forkynnelsen. De ønsker at forkynnelsen skal være undervisende, tidsriktig, etisk, Jesus nær, relevant, livsnær og med humor. En av respondentene er opptatt av at prekenen skal være manusfri og så godt forberedt av presten har øyekontakt med dem man snakker til.

1.2.3 MUSIKK

Det kommer tydelig fram at respondentene har klar oppfatning i sang valg. Salmene omtales som: fort mye tunge salmer, kutte ut gamle lange salmer, det er viktig at det er valgt kjente salmer, barnevennlige salmer. Flere vil ha mer moderne musikk og lovsang. Musikk kobles også med stemningen i kirken, som: også ungdomslig musikk som lyser opp tilværelsen.

1.2.4 BARN OG UNGE

Det uttrykkes et savn av flere barn og unge i gudstjenesten. Både som forsamling og deltagere. Det nevnes at gudstjenesten er dårlig tilpasset ungdom.

1.2.5 ROM

Her handler de fleste kommentarene om sittekomfort. Vonde kirkebenker står lavt i kurs. Samtidig nevnes det at det oppleves fint å være i kirkerommet.

1.2.6 INKLUDERING

Noen opplever ikke å få det felleskapet i gudstjenesten som de ønsker, og uttrykker stor sårbarhet i dette: «vanskelig å skape trygge relasjoner, jeg føler for lite felleskap, det er vanskelig å bli kjent.» Mens andre opplever seg inkludert og velkommen: «tilhørighet, føler meg veldig velkommen.» Noen omtaler seg som ikke troende, én mener at: gudstjenesten passer best for eldre/ gamle og de som tror og ønsker at gudstjenesten skal ta kortest mulig tid.

1.2.7 GUDSTJENESTENS HELHET

Flere av respondentene er opptatt av at det legges til rette for deltagelse fra forsamlingen. Noe svarer også at gudstjenesten må følge med «i tiden og henger fortsatt litt igjen i tradisjonell liturgirekkefølge». Gudstjenesten må oppleves som relevant og kommunisere med forsamlingen.

1.2.8 DIVERSE KOMMENTARER

Dette er en samlekategori for kommentarer som ikke passer inn i de andre kategoriene. Tre av respondentene svarer at de tilhører en menighet utenfor Den norske kirke og tre personer betegner seg som ikke-troende. Ellers er tre personer opptatt av maten etterpå.

8. DISKUSJON AV FUNN KOBLET TIL TEORI

Oppgavens formål er å se på gudstjenesten fra publikum sin vinkel, og bruke teater teori som redskap. Jeg skal nå prøve å koble funnene og tendensene i spørreundersøkelsen til teorien jeg har lagt fram. Jeg bruker kategoriene i spørreundersøkelsen som oppbygning.

8.1. KJØNN, ALDER OG HYPPIGHET

Spørreundersøkelsen fikk en klar overtallighet av kvinner som utgjør hele 63,5 % av utvalget. Forskning på kjønn og religiøsitet verden over viser at kvinner identifiserer seg noe mer enn menn med en religiøs gruppe. Pew Research Center i USA har regnet seg fram til at 3,5 % flere kvinner enn menn relaterer seg til en religiøs gruppe (Michelsen, Vårt Land, 22.03.16) Religionsforsker Ida Marie Høeg bekrefter de samme tendensene for Norge. Flere kvinner enn menn har et aktivt bønneliv, er medlem av et kirkesamfunn (Høeg 2011, s 67) Av Arild Danielsen har forsket på musikkpublikummet, kan det synes som at de samme tendensene gjelder for det generelle publikum innenfor kunst og kultur. Han har kommet til at hvis en ser på de store tallene er ikke kjønnsforskjellen stor, det er innenfor stilartene ulikhetene kommer til uttrykk (Danielsen 2008, s 187). Dette kan stemme når tallene for ulikhetene mellom kjønnene med identifikasjon til en religiøs gruppe kun er på 3,5 %. Tallene for religiøs identifikasjon sier ingenting om det er variasjon innenfor hvilken type religiøs gruppe folk identifiserer seg med. Men innenfor norsk musikkliv er tendensene ifølge Danielsen at: menn liker pop, rock, avantgarde og country musikk, og kvinner liker klassisk kultur. Høeg sin studie i kjønn og dåpsteologi konkluderer også med at mødre og fedre har ulik religiøs dåpsteologi. Mødrene er opptatt av emosjoner og relasjoner, fedrene har en større distanse til handlingen. Gudstjenesten kan kanskje passe inn under merkelappen klassisk kulturuttrykk, og dermed kan forklare noe av årsakene til at jeg i min undersøkelse traff flere kvinner enn menn. Undersøkelsen fra Borg bispedømme viser at fire av ti innbyggere har gått til gudstjeneste det siste året, og at gjennomsnittsalderen er over 40 år. I mitt materiale er vises det andre tendenser. Den største svarprosenten er i aldersgruppen 15–25 år. Videre har 31,3 % av respondentene deltatt i gudstjenesten en til to ganger i året eller sjeldnere. Det vil si at i mitt materiale deltar 68,7 % av respondentene to til tre ganger i halvåret eller oftere i gudstjenesten. I og med at den yngste svargruppen er unge ledere eller aktive i barne- og ungdomsarbeid kan dette være en av årsakene til høy deltakelse i gudstjenesten. I Høeg sin undersøkelse om alder og religiøs praksis finner hun at unge voksne sitt nivå i kirkegang holdt seg stabilt mellom 1991-2008. I min spørreundersøkelse har flere valgt å kommentere savn av unge i gudstjenesten, eller at gudstjenesten bør bli bedre tilrettelagt for barn og unge. Men hvis min undersøkelse hadde vært representativ for hele kirken: hvor det gjennomsnittlig flertallet av gudstjenesteforsamlingen er unge kvinner, som går ofte i

kirken. Hva har dette å si for regien av gudstjenesten? Man tar ikke lett på en gudstjenesterevisjon, det er ikke spørreundersøkelser som ligger til grunn for reform 2011. Manus og regien for gudstjenesten er grundig gjennomarbeidet og gitt, men innenfor rammene finnes det mange valgmuligheter. Teateret har prøveforestillinger og kritikere. Kirken hadde prøveordninger for gudstjenester i revisjonsperioden, men har ikke noe system for kritikk av selve utøvelsen av gudstjenester. Mine egne erfaringer med respons/kritiker gruppe etter ungdomsgudstjenester oppleves meningsfulle og lærerike. Jeg får vite mer om hva som fungerte eller ikke fungerte, det blir diskutert endringsforslag, det legges merke til detaljer jeg ikke har tenkt på. Den bærende tanken bak denne gruppen er både å få innspill til mitt egen arbeide med gudstjenester og at deltagerne i gruppen får økt kunnskap og innsikt i gudstjenesten. Som en av ungdommene sa det: «dette er gudstjenestens høydepunkt!» Hvis kirken både skal rekruttere nye og holde på erfarne gudstjenestegjengere bør kirken lære av teateret, og arbeide planmessig med kritikk og tilbakemeldinger.

8.2. PLASSERING OG DELTAGELSE

Hele 61,6 % av de spurte foretrekker å sitte midt i kirken. Hvis jeg legger til de 24,3 % som foretrekker å sitte langt bak, blir det samlede tallet på 85,9 % som foretrekker å sitte midt i kirken eller langt bak. Mens 12,3 % foretrekker å sitte langt foran. Når kun 1,9 % svarer at de foretrekker å sitte på galleriet, kan dette ha sin årsak i at mange kirker ikke har galleri. Kirkearkitekturen og sittekomforten kan ha selvsagt innvirkning på hvor man foretrekker å sitte. Likevel svarer nesten en fjerdedel at de foretrekker å sitte langt bak i kirkerommet. Er dette et uttrykk for at mange ønsker å være en tilskuer? Olaf Agedal tar dette opp i artikkelen «Galleriet som vart borte» (Agedal 1986) Han hevder at galleriet hadde en slags rekruterings-funksjon. Noe som også Tveit beskriver levende i sin anekdotebok og vestlandshumor, bla om møtet mellom den gledesløse kristendommen som ble forkynt fra talerstolen, og den infame og registrerende humoren på galleriet eller bakerst ved døra (Tveit 1990). Plassene på galleriet og nær utgangen ble en samlingsplass for de verdslige, et sted for felleskap med likesinnede, en observasjonspost og et sted å være i fred. Samtidig fungerte de også som en rekrutteringsarena. Noe som ifølge Agedal ble tydelig når galleri og tilskuerplassene ble fjernet. Da tok man også plassene bort fra de uomvendte. Man forsto ikke at mange folk trenger både tid, opplæring og tilvenning for å vokse inn i et felleskap og en samværsform. I kirker uten galleri kan «bakerste benk» være et uttrykk for det samme. Man trenger et sted å sitte for å være i fred, kunne komme sent og gå tidlig uten å bli lagt merke til, unngå at det blir synlig om man deltar eller ikke, kunne sitte urolig på benken og fnise osv. Hvis man ønsker å delta mer aktivt i gudstjenesten flytter man seg kanskje lengre frem, fra midt i kirken og fremover? Idealet en strever etter i gudstjenesten er at man er «sammen for Guds ansikt», Gud kaller oss sammen til tjeneste for ham. Veiteberg skriver at

utviklingen av den liturgiske prosessen rettes mot at forsamlingen har et felleskap, engasjement og medansvar. Hun hevder at måten vi ferier gudstjeneste også gir uttrykk for hvordan folk tror. Her kan dem som setter seg bakerst i kirken være et uttrykk for at man ønsker å velge grad av deltagelse selv. Eller at de er med i gudstjenesten fordi det er en familiebegivenhet el. De er ikke kommet til gudstjeneste som uttrykk for tro, men av plikt. De er betraktere (Veiteberg 2006). Som en av respondentene skriver: «jeg er ikke deltager i gudstjenesten i det hele tatt. Jeg har lest Bibelen, Koranen og Toraen fra perm til perm og finner det høyst merkelig å tro på noe av det. Faktisk så er det merkelig at det er noen som helst under 40 år som tror på noen av de 2500 gudene som «tilbes» nå til dags» For denne personen fortøner hele gudstjenesten og religion seg som et absurd teater. Gudstjenesten gir ingen mening til vedkommende. At respondenten setter 40 år som en slags intellektuell grense er også interessant. Bedehusene fikk erfare at ved å fjerne gallerifunksjonen, for å leve opp til idealet om at de uomvendte skulle komme rett inn og sitte i felleskap med de omvendte, fungerte ikke! Folk hadde behov for gradvis tilvenning og opplæring. Når denne muligheten ble fjernet, gikk rekrutteringen radikalt ned. Her kan man spørre seg om kirken er i ferd med å gjøre den samme feilen, når den poengterer så tydelig at deltagelse og samhandling er så viktig? For å oppnå en deltagerkompetanse må man først erfare, den enkelte bruker ulik tid på å tilegne seg erfaringer. Veiteberg skriver at: «måten vi feirar gudstjeneste på fortel og kva vi trur. Gudstjeneste produserer teologi» (Veiteberg 2006, s 16). Augusto Boal mener at passive tilskuere passer det etablerte samfunnet, det som ikke ønsker forandring. Teateret derimot skal være et middel for å forandre samfunnet, og dette fordrer at publikum deltar (Engelstad 1999, s 7) For en kirkevandt kan møtet med en bønnevandring være fremmed. Når sidemannen brått snur seg mot deg og ønsker deg: Guds fred, kan det oppleves påtrengende. Særlig når man etter hvert forstår at det er forventet at man skal respondere, og ønske Guds fred tilbake. Dette er noe Margareth Hosøy opplevde i sin rolle i museumsteateret i Bergen museum. Fordi de besøkende kom uforberedt inn i en teaterforestilling, fungerte ikke spillet etter intensjonen. Hosøy opplevde at publikum ble usikre og engstelige og: «noen bokstavelig talt rygget ut av rommet» (Hosøy 2011, s 8). Ingemar Thorin beskriver den samme erfaringen fra kirkespillet i Sigtuna, hvor skuespillerne sang salmer i sceneskiftet, publikum reagerte negativt: «Några var förtjusta, andre aggresiva. Vad var nu detta som man plötsligt dragits in i?» (Thorin 2005, s 390-400). Publikum var innstilt på å se et teaterstykk, mens salmesangen inviterer til deltagelse. I følge Kari Veiteberg mener liturgiforskeren Ruth Duck at salmesangen er en form for liturgisk deltagelse: «salmesongen fungerer som heile kyrkjelydens replikk» (Veiteberg 2006, s 140). Publikum forsto plutselig ikke hvilken type forestilling de var med på, og ble usikre og frustrerte. I Bjørn Eidsvåg sin sang: bakerste benk beskriver han nettopp ubehaget med tilskuerrollen: «Hva gjør en slik som meg, her på dette sted» (Eidsvåg 1978). Eidsvåg beskriver han som kommer, men ikke kjenner at han hører til. Ved å sitte på bakerste benk prøver han å være diskre og observere forsamlingen. Dette

er noe Ådne Njå også tar opp, når han problematiserer gudstjenesterevisjonen. Han mener at gudstjenestereformen forstår: «gudstjenesten som handlinger forsamlingen skal *gjøre*» (Njå 2015, s 197). Njå spør hvor nåden og trosrettferdigheten blir av? Måten vi feirer gudstjeneste forteller hvordan vi tror, betyr det at inkludering fordrer den enkeltes aktive deltagelse? Må man delta for å være inkludert?

På spørsmålet om respondentene opplever seg som tilskuer eller deltager svarer 15 % at de oppfatter seg som deltager og 12 % seg som tilskuer. Hvis en legger sammen de tre laveste scorene for deltagelse svarer 23,2 % at de ser på seg selv som en tilskuer til gudstjenesten. Altså nesten den samme prosenten som de som ønsker å sitte langt bak (24,3 %). Når en kommer til teateret kan billettprisene fortelle om noe annet, man betaler mest for å sitte langt fremme. Men vil det si at å sitte langt fremme i teateret er et uttrykk for deltagelse? Er motivasjonen for å betale en høyere billettpris et uttrykk for stor interesse og innlevelse? I teateret kan «den fjerde vegg», hvor verden slutter og fiksjonen begynner, styre deltagelsen hos publikum. Man betaler for de dyreste billettene for å komme nær scenen, for å se og høre godt. Men i det tradisjonelle teateret er den kollektive deltagelsen oftest latter eller applaus fra publikum. Publikum er tilskuere og skuespillerne snakker med hverandre. Samtidig fører lyssettingen til at publikum sitter i mørket og ikke ser hverandres adferd. I kirker er det som regel lyst i hele rommet og alle er synlige, følgelig må man sitte langt bak eller på galleriet for å ikke bli lagt merke til. Både gudstjenester og teaterstykker ulike, noen inviterer til høy deltagelse og hvor skille mellom liturger og forsamling, eller publikum og skuespillere er liten. Andre gudstjenester og teaterstykker har en tydelig fjerde vegg, hvor liturgen, klokker og kantor eller skuespillerne kommuniserer direkte med hverandre, men ikke nødvendigvis med forsamlingen. I en gudstjeneste er det lagt opp til at forsamlingen skal delta i sang og liturgi, så er det likevel valgfritt. Man kan la være å synge, reise seg, delta i bønn og nattverd hvis man ønsker dette, og da er man minst synlig hvis en sitter langt bak. Som publikum til et teaterstykke kan man velge om man vil le, gråte, applaudere eller komme med tilrop. Etter min egen teatererfaring venter jeg alltid på at de foran meg reiser seg for stående applaus, jeg ser aldri *bak* meg hvis jeg er usikker på om jeg skal reise meg eller ikke. I mitt materiale deler respondentene seg nesten på midten på spørsmålet om i hvilken grad de ser på seg selv som tilskuer eller deltager i gudstjenesten. Selv om spørsmålet er vagt, og burde vært definert bedre mener jeg likevel at tallene kan være verd å merke seg når gudstjenesterevisjonen og kirken er svært opptatt av den bokstavelige betydningen av liturgi: «folket i arbeid».

14,5% av de spurte svarer at gudstjenesten i høy grad angår dem, mens kun 3,7 % mener at gudstjenesten i liten grad angår dem. Gjennomsnittet er på 6,9 og medianen er på 5,5. Når jeg deler svarmassen i to, svarer 32,8 % med score 1-5 på at gudstjenesten angår dem i liten grad. 67,2 % svarer med score 6-10, i høy grad at gudstjenesten angår dem. Hvis plassering i kirkerommet og det å oppleve

seg som deltager sees i sammenheng med dette. Kan man tenke seg at det å sitte midt i og langt fremme i kirken, og samtidig se på seg selv som deltager også kan fortelle at respondentene opplever at gudstjenesten angår dem. Samtidig er det ingenting som tilsier at man ikke kan sitte langt bak, og både delta og oppleve at gudstjenesten angår deg.

8.3. TRIVSEL OG FORSTÅELSE

14,2 % av respondentene svarer at de trives godt med å gå til gudstjeneste, mens kun 2,1 % svarer at de trives dårlig. Gjennomsnittet er på 7 (medianen er 5,5), og det er nettopp 7 som har høyest score på 18,2 %. Trivsel kan henge sammen med å kjenne seg velkommen. 44,1 % av respondentene svarer at de er viktig at de kjenner seg velkommen til gudstjenesten, mens kun 1,8% sier at det ikke er viktig. Gjennomsnittet er på 6,4 (medianen er 5,5). Videre svarer 15,1 % at venner i gudstjenesten er viktig, mens for 4,2 % er venner uviktig. Her er også gjennomsnittet på 6,4 (medianen er 5,5). Det kan synes som om relasjoner og trivsel henger sammen, og er viktig for respondentene. I og med at 63,5 % av respondentene er kvinner kan dette kanskje stemme med kjønnsforskningen. Høeg sin forskning på dåpsforeldre tyder på at relasjoner og emosjoner er viktigere for kvinner enn for menn. I mitt materialet uttrykker mange at de trives og kjenner seg velkommen i kirken. Hvis de ikke gjorde dette ville de nok ikke kommet så ofte, slik som en respondentene svarer: «Er ikke kristen eller troende. Så jeg går bare når jeg må. Er kjedelig, og en ønsker bare at klokken skal bli der. Så en kan gå. Passer best for eldre/ gamle og de som er troende.» Respondenten kommer når hun/han «må», og kommer med en tydelig kritikk: dette er kjedelig, jeg tror ikke på budskapet. Det samme skriver bloggeren Hildesol i sin kritikk av teaterstykket: Jesus Christ Superstar på det Norske Teateret. Hans-Erik Dysvik Husby spiller rollen som Jesus, men bloggeren tror ikke på hans rolletolkning av Jesus, dermed tror hun heller ikke på stykket.

92,9 % av respondentene sier at de klarer å følge med i gudstjenestens rekkefølge, mens 33,4 % har høyeste score på at de forstår språket som blir brukt i gudstjenesten. Her er det et språk på nesten 59,5 % på å forstå og kunne følge med. Det synes ikke å være noe problem å følge med selv om man ikke forstår alt som sies. På en annen side er gjennomsnittet for forståelse av språket på 8,2 (medianen er 5,5). Noe som forteller at de «fleste forstår det meste». En av respondentene skriver at: «Skulle gjerne forstått/kjent mer av bakgrunnen for liturgien for å få enda mer utbytte av gudstjenesten.» En annen karakteriserer seg som en jevnlig kirkegjenger og kommenterer at gudstjenesten er noe av det som gir vedkommende minst: «dette handler om at det er så mange koder, ferdig formulerte bønner, ord som jeg ikke vet om folk forstår.» Her er altså personer som går jevnlig til gudstjeneste men stiller spørsmål og forståelse og utbytte. De setter fingeren på noe viktig.

Ritualer skal være meningskapende, samtidig skal de dekke ordene en ikke finner. Ritualer og liturgi setter ord og uttrykk på store personlige opplevelser og menneskers møte med det Hellige. Men kommuniserer ritualene godt nok? Samuel Becket var opptatt av meningen med livet, stykkene han skrev var ofte i form av lignelser. I 1952 skrev han skuespillet «vente på Godot», som uttrykker det motsatte, nemlig meningsløshet og ørkesløs venting på noen som muligens skal komme. Når samtiden ikke forstår hva han vil med stykket, mens de innsatte i St Quentin fengselet i USA forteller dette at språk og innhold oppfattes ulikt i ulik kontekst. Fangene i St Quentin fengselet hadde ikke mye erfaring med konvensjonelt teater, men det satte ord på deres opplevelse av meningsløshet og ørkesløs venting. For dem representerte ikke Godot noe positivt, de kunne identifisere seg med stykkets landstrykere mye bedre enn teaterpublikummet i Paris. Respondentene i min undersøkelse har jevnt over høy prosent for gudstjenesteoppmøte. Dette innebærer at de sannsynligvis også har høy grad av deltagerkompetanse. De kjenner manuset såpass godt at de klarer å følge med, men trenger likevel å lære mer. Dette kan igjen stemme godt med at mange av respondentene er unge. Det tar tid å lære gudstjenestespråket. Samtidig kan historien om Brecht stykke fortelle om at konteksten er viktig for at budskapet skal nå frem. Når man arbeider med gudstjenesten må man med andre ord ha fokus på målgruppe. Hvis ikke kan man risikere å bomme totalt med budskapet.

8.4. LITURGI OG SAKRAMENTER

Gudstjenestereformens fokus på «stedegengjøring» gjør at deler av liturgien kan være nokså ulik fra menighet til menighet. Det er samtidig ulikheter i selve presentasjonen av liturgien. Noen steder vises alt på skjerm, hvor det står tydelig når alle skal reise seg, vekslesning osv. Andre steder får man utdelt en komprimert agenda, andre steder igjen kun en salmebok, og hva betyr FP og EP på den tavla på veggen egentlig? 13,5 % av respondentene svarer at liturgien er viktig for dem, for 7,5 % er den uviktig. Gjennomsnitt for viktigheten av liturgi er på 7,1.(medianen er 5,5) I respondentenes kommentarer er det ingen som nevner nattverd, dåp er kommentert kun én gang, og bønn er kommentert noen ganger. Derimot så er det flere som nevner liturgien. Og da ofte i negative vendinger: «litt kjedelig musikk og liturgi, oppramsing av gamle tunge ord, ha veldig enkel liturgi» Liturgien oppleves for flere som gammeldags og fremmed i språk og form. Eller som en av respondentene skriver: «jeg er ateist så derfor blir mine svar slik de er. Jeg ser ingen hensikt med liksomvenner i *himmelen*». For denne respondenten vil nok gudstjenesten og liturgien kunne virke som et slags absurd teater. Man påkaller noen man ikke ser, bruker uforståelige begreper på gresk og latin, og det hele fører ikke til noe spesielt resultat. Det blir som å vente på Godot, man går i kirken og venter på en Gud som kanskje ikke finnes, men hvis man lar være å tro at han finnes kan man risikere å gå fortapt. Og hva betyr egentlig det, å gå fortapt? Hvis man ikke tror på Gud tror man

heller ikke på fortapelsen? Vedkommende respondent får ikke noe utbytte av gudstjenesten eller forestillingen, fordi vedkommende ikke ser meningen med den.

Dette kan også tyde på at det er en mangel deltakerkompetanse hos en del av respondentene. Folk forstår ikke ordene, innholdet, eller hensikten med ordene. Jan Oskar Utne skriver at: «liturgien er derfor forsamlingens kollektive handling» (Utne 1998, s 57). Utne mener at liturgien er det redskapet forsamlingen bruker for å være deltagere. Men hvis ingen underviser forsamlingen om redskapet, vil det kanskje kjennes som kjedelige opprampsinger? Ingemar Thorin mener at selv om liturgien er stram og stilisert rommer den også «en hisnende dramatik» (Thorin 2005, s 395) Liturgien representerer tradisjonen, helt tilbake til de første kristne, og den har hele tiden vært et deltagende felleskap: folk i arbeid. Det betyr at det kanskje ikke er behov for å endre på liturgien, men ta grep for å gjøre den begripelig. Man må spørre seg: hvordan kan kirken formidle og undervise forsamlingen i liturgiens dramatik? Hvordan kan man formidle kyries angst og glorias glede?

Av liturgiledene: dåp, nattverd og bønn er det dåpen som har flest svar på høyest score: 27,5 % svarer at de anser den som viktig. Gjennomsnittet for viktigheten av dåp ligger på 7,2, mens snittet for bønn er på 7, bønnevandring 6,2 og nattverd 6,3 (medianen for alle er 5,5) Nyansene er små, og det kan være ulike grunner til at dåpen ansees som viktigere enn nattverd og bønn. En forsiktig tolkning kan gå i retning i at dåpen ikke krever deltagelse, mens nattverd og bønn er «folk i arbeid». Det er to situasjoner i gudstjenesten hvor man er tydeligere tilskuer enn i det øvrige: dåp og preken. I dåpen har forsamlingen en mye tydeligere tilskuer-rolle, enn ellers i gudstjenesten. Ådne Njå sin problematisering av liturgireformene kan være et poeng i diskusjonen av dette. I dåpen er det tydelig at barnet er en passiv mottaker av nåden. Forsamlingen er betraktere. I dåpen ser man gjerne en fremmed familie, som skiller seg ut fordi de er kledd i festklær. De er klare for en ritual som på mange måter er «offentlig-privat». Forsamlingen er publikum til noe som kan være den første offentliggjøringen av barnets navn, de får se hvem som er valgt som faddere, og høre tekstlesning lest av personer fra dåpsfølget. Kretsen rundt døpefonten er sluttet, så hvis en utenforstående skulle finne på å komme fram og stille seg sammen med dem ville det være som å bryte inn i et ritual. Det ville i beste fall blitt opplevd som påtrengende, selv om personen kan hevde at som en del av menigheten, ønsker vedkommende å være en aktiv medspiller å vise at barnet er velkommen inn i forsamlingen.

Finn Jor mener at det ikke er tilskuerplasser i kirken, man er ikke passive deltakere. Tove Illsås skriver at kirkens endelige brudd med teateret etter middelalderen blant annet bunnet i at teateret ble ren underholdning. Mens det religiøse teaterets hensikt var være de fattiges Bibel, det skulle opplyse, berike og utvikle troslivet og *ikke* underholde. Teatermannen Augusto Boal utfordret teaterets

rammer og funksjon. Han mener at teateret ikke skal underholde, men være et endringsredskap for samfunnet innenfra. Hvis en ser dåpshandlingen fra Boals forumteater, kan man hevde at prestens makt er urettferdig og undertrykkende. Er det rett at presten handler på vegne av Gud? Er det ikke et allment prestedømme i en Luthersk kirke? Da kan jo hvem som helst gå fram under dåpshandlingen og bytte med presten. Er det ikke et poeng i å utfordre folk til refleksjon, ved å legge opp til aktiv handling? Eller der det den passivt mottakende forsamlingen som får den forutsigbare, trygge og kjente opplevelser hver søndag? Gudstjenesterevisjonen ønsker aktiv deltagelse fra forsamlingen, selv om den er i en mer regissert form en Boals tankegang. Veiteberg skriver at gudstjenester produserer teologi, formen er budskapet. Både bønn, bønnevandring og nattverd legger opp til deltagelse, noe mange i min undersøkelse mener ikke er viktig for dem. Det er ikke alle som ønsker å delta i dette ritualet, men særlig i nattverd og bønnevandring blir det synlig hvis man ikke deltar. Folk rundt en reiser seg og går fram, mens du selv blir sittende. Hvis man sitter langt framme i kirkerommet, blir dette ekstra synlig. Agedals analyse av bedehusenes gallerifunksjon forteller noe om dette. Noen kom på bedehusmøte kun for underholdningens skyld, og satt derfor på galleriet. Et sted hvor man kunne komme og gå relativt ubemerket, kommentere det som ble sagt, til og med ha med «en på lomma». Når man sitter bak i kirken eller på galleriet, kan man i større grad velge selv hvor mye en ønsker å delta, uten at det blir synlig for alle. Som en av respondentene skriver: «skulle ønske at det var åpen kirke, slik at jeg kunne sittede i ro og samlet tanker og finne roen når det hadde passet meg, og når jeg har behov for det.»

8.5. MUSIKK OG LYD

31,9 % av respondentene mener at god lyd er viktig i gudstjenesten, mens bare 1,4% anser den som uviktig. Her ligger gjennomsnittet på 7 (medianen er 5,5). Når aldersgjennomsnittet i undersøkelsen er såpass lavt, kunne man tro at lyd ikke oppleves så viktig. Men gjennomsnittet på 7 indikerer at unge er like opptatt av god lyd som eldre. Arkitekten Arne Sæther er opptatt av kirkens *kroppsspråk*, og at vi oppfatter både verbalt og ikke verbalt. Det ikke verbale er syn, lukt, smak og berøring. I følge Sæther utgjør dette 77 % av sanseintrykkene, mens det verbale og hørselen utgjør de resterende 23 %. Så selv om synsintrykkene er viktige, er hørselen også vesentlig for å oppfatte budskapet. De antikke teatrenes arkitekter var eksperter på å konstruere bygg hvor akustikken forsterket lyden. Å se og høre godt har alltid vært viktig i en teaterforestilling, derfor er disse setene dyrere enn setene lengere bak, eller de på galleriet. Kirkerom etter reformasjonen ble også konstruert med tanke på at forsamlingen skulle høre ordet. Prekestolen ble hengt på veggen eller løftet opp slik at den synes for alle i rommet. Dermed kunne forsamlingen i «før-høytalerisk tid» også høre prekenen og se presten. Utfordringen i moderne tid er på en annen side om høytaleranlegget er godt nok. Lyden kan være dårlig, eller mangelfull selv om man bruker mikrofon. Det kan også være teleslyngelanlegg som ikke

fungerer som det skal. Hvis lyden ikke fungerer godt, vil en gå glipp av mye av det som blir formidlet og utbyttet av gudstjenesten blir mindre.

En ting er talelyd, en annen ting er musikklyd. Musikk er en viktig del av gudstjenesten. Salmesang har vært en del av gudstjenesten siden «før-nikensk tid» og fungerer ifølge liturgiforskeren og salmedikteren Rut Duck som: forsamlingens replikk. 20,7% av respondentene mener at salmene er viktige, mens 4% mener at de er uviktige. Gjennomsnittet for salmenes viktighet er på 7 (medianen er 5,5). Musikkens toppscore for 34,2 %, mens bare 1,4 % mener at den er uviktig. Gjennomsnittet ligger på 6,1 (medianen er 5,5). Det er verd å merke seg at selv om prosenten for top-score for musikken ligger 13,5 % over salmene, er gjennomsnittet for viktighet av salmene 0,9 høyere enn musikken. Flere av respondentene uttrykker meninger om kirkemusikken: «stemningsmusikk, litt mer moderne musikkformer, musikk blir litt gammeldags til tider,» og salmene «fort mye tunge salmer, sanger med litt mer futt i, ikke bare trauste kjipe salmer, veldig viktig at salmene er i sangbar og behagelig toneart.» De fleste av kommentarene dreier seg om at respondentene ønsker seg mer moderne og rytmisk musikk. Her kommer kanskje alders snittet til uttrykk? Som en av respondentene uttrykker det: «orgel og tunge salmer er langt fra den musikken jeg lytter på til daglig.» Det er kantoren som har ansvar for musikk og salmene i gudstjenesten. Men det er ikke noe formelt fora for tilbakemeldinger eller diskusjon om musikkvalget. Kirkemusikk og salmer er en kontrast til den musikken mange lytter på ellers. En av respondentene skriver: «synes at gudstjenester i Den norske kirke er dårlig tilpasset ungdom.» Da kan et spørsmålet være: skal gudstjenesten speile mer av samtidens kulturuttrykk? Det er ikke stilt spørsmål om respondentene *liker* musikken eller salmene. Det kan man gjøre selv om man ikke lytter på tilsvarende musikk utenfor gudstjenesten. Man kan bli berørt fordi gudstjenesten har en fiksjonskontrakt med forsamlingen. Man vet hva man får når man går inn i en kirke. Også musikk man ikke lytter på til daglig kan berøre.

8.6. ROMMETS VIRKNING

Kirkerommet er gudstjenestens scene, det er kulisser og inneholder rekvisitter. Kirkerommet har sitt eget språk, som er annerledes enn andre rom. Kirkekunsten er med å definere rommet. Likevel er det få som gir kirkekunsten i undersøkelsen toppscore: bare 6,1 %, mens 8,3 % mener den er uviktig. Det er det eneste spørsmålet i undersøkelsen hvor flere svarer at det er uviktig for dem enn viktig. På en annen side er gjennomsnittet på 7 (medianen er 5,5), noe som *ikke* er lavt. Kirkekunsten kan kanskje sees som endel av rommet, uten at man er bevisst at det er kunst. Det er også stor forskjell på kirkene vedrørende kunstens alder og kvalitet. Eksempelet fra Brorsons kirke, hvor taggerne sluttet å tagge på kirken etter at grafitttavlen kom opp forteller noe om hvilken virkning kunsten kan

ha. Her fungerte den som en respektmarkør. Man respekterer ikke nødvendigvis kirkebygget, men kunsten og kunstneren som har utsmykningen.

27,3 % av respondentene mener at stemningen i kirken er viktig for den, bare 1,9 % mener at den er uviktig. Gjennomsnittet ligger på 7,3 (medianen er 5,5). Det er ikke spesifisert eller definert hva ordet: *stemning* innebærer. Men jeg mener at ordet indikerer at det skal oppleves godt å være i kirken. Og at *stemning* kan sees i sammenheng med å kjenne seg *velkommen*. 91,1 % av respondentene svarer setter verdiene fra 6-10 at det er viktig for dem å kjenne seg velkommen og 44,1 % har dette som toppscore. Stemningen i kirken kan også henge sammen med aktørens funksjoner. Det er aktørene som fyller det nonverbale og verbale rommet man kommer inn i. Veiteberg beskriver reaksjoner fra teaterfolk hun tok med seg til gudstjenester i forbindelse med studien av dåp i kirken. «I denne kyrkja var det mykje slurv. Lyssettinga er så forferdeleg» (Veiteberg 2006, s 124). Personen opplever ikke at forberedelsene er særlig gode, vedkommende irriterer seg og det forstyrrer totalinntrykket. Det samme kan oppleves i situasjonen med mangel på dåpsvann i dåpskannen. Øyeblikket som skulle ha vært verdig og høytidelig blir pinlig, og kan resultere i at forsamlingen går fra kirken med en flau eller komisk følelse. Eksempelet fra skuespillet «et dukkehjem» med den tenkte scenen hvor brevet til Helmer mangler, illustrerer det samme. Skuespillerprestasjonene kan ha vært fantastiske tidligere i stykket, men episoden med det manglende brevet vil ødelegge fiksjonen. Scenearbeider Hansen går inn på en arena han ikke er en del av. Han er ikke en del av fiksjonen og bryter den fjerde veggen. Når det alvorlige og høytidelig får et komisk skjær, har det også innvirkning på stemningen i rommet. Opplevelsen kan overskygge hele det samlede budskapet til gudstjenesten eller skuespillet. Perfeksjonen ligger i detaljene, det vil si at skal helheten bli god må man også ha kontroll på den praktiske regien. God stemning ligger også i et godt regiarbeid

På spørsmålet om et stille rom er viktig, svarer bare 8,6 % med toppscore at det er viktig, mens 7,5 % mener at stille rom er uviktig. Her er gjennomsnittet på 6,2 (medianen er 5,5). Det kan være at begrepet «stille rom» er et litt for vagt beskrevet. Man kan oppfatte det både som en generell stillhet i kirken, og at kirken er et stille rom å være i. Et kirkerom kan oppleves stille uten å være det, fordi arkitekturen og annerledesrommet kan *gi følelsen* av stillhet. I undersøkelsen deler respondentene seg omtrent i to på om de synes stillheten er viktig eller uviktig: 48,5 % svarer med score 1-5 og 51,5 % svarer med score 6-10. Til sammenligning har spørsmålet om stemningen i kirken 13,5 % på score 1-5 og 86,6 % på score 6-10.

8.1. LITURG OG PREKEN

Det er liturgen som har ansvar for regien, og som Gaarder understreker: forsamlingen identifiserer gudstjenesten med presten. Liturgen har gudstjenestens hovedrolle, liturgihåndboken sier at liturgen har det overordnede ansvaret for gudstjenesten. I tillegg skal vedkommende sitte synlig hele tiden når hun/han ikke er i spill/aktivitet. Man skal ikke i tvil om hvem som innehar hovedrollen i en forestilling. I gudstjenesten er det presten. I spørreundersøkelsen svarer 45,5 % med topp score på at de oppfatter liturgen/ presten som trygg i rollen. Gjennomsnittet er på 7,4 (medianen er 5,5). I spørsmålet om respondentene oppfatter liturgen som tilstede gir 33 % topp score, og kun 0,3 % oppfatter liturgen som fjern. Samtidig er gjennomsnittet det høyeste av alle spørsmålene i undersøkelsen på 8,2 (medianen er 5,5). Det er en ulikhet på 12,5 % for toppscore for trygghet og tilstedeværelse i rollen som liturg. Men i gjennomsnittet har tilstedeværelsen 0,6 høyre score. Hvis en sammenligner prosentene på toppscore kan det virke som om respondentene oppfatter liturgen som mer tilstede en egen trygg. Samtidig er det små ulikheter i gjennomsnittet for begge spørsmålene. Det virker som om liturgen oppfattes som både nærværende og sikker som gudstjenesteleder. Noen av respondentene har kommentert prestens rolle: «vi trenger prester som høres våkne ut, formidlingsevnen til presten betyr mye». Som en samlet bestilling skal han /hun ikke være distansert, helst være morsom, kunne med folk, og ha forberedt seg godt. Det er med andre ord store forventninger til presten og hennes/hans rolle. Marianne Gaarden har studert forholdet mellom prest og publikum. Hun har funnet at man ikke kan skille prestens/ liturgens person fra opplevelsen av gudstjenesten. I min undersøkelse får både trivselen, språkforståelsen, det å klare å følge med og prestens egen trygghet og tilstedeværelse høye skår. Så dette kan ha en sammenheng. I følge spørreundersøkelsen svarer 28 % at prekenen er viktig for dem, mens 2,6 % mener den er uviktig. Gjennomsnittet er det nest høyeste i undersøkelsen, på 8 (medianen er 5,5). Det er verd å merke seg at de to eneste spørsmålene i undersøkelsen som får et gjennomsnitt på 8 eller mer er knyttet til presten/liturgen. Undersøkelsen måler ikke om respondentene er fornøyd med prekenen eller dens innhold, men om i hvilken grad den er viktig eller uviktig. Samtidig kan det virke som om hvis folk er fornøyd med presten er de fornøyd med prekenen også. Gaarden hevder at prestens personlighet er overordnet innholdet i prekenen. Morgenbladets serie med gudstjenesteanmeldelser bekrefter det samme. Joakim Tirschendorf tar dette opp, når han kritiserer kritikken ved å si at det ikke er gudstjenestekritikk, men prekenekritikk Morgenbladet tar opp i sin serie. Serien til Morgenbladet ser på gudstjenesten som en slags forestilling, med presten som den eneste navngitte rollen, som et slags *presteshow*. Hovedrollen blir kommentert og får både gode og kritiske tilbakemeldinger. Og gudstjenesten får sin dom etter prestens prestasjon. Dette rimer dårlig med gudstjenesterevisjonens intensjon om det deltagende felleskapet. Og at det er viktig med frivillighet i

gudstjenesten. Med en så utsatt posisjon, høy grad av synlighet og knyttet til så mange forventninger burde presten/liturgen ha god nytte av å arbeide med sin egen rolleforståelse. Finn Jor mener at man som skuespiller ikke er nødt til å utlevere seg selv, men være bevisst sin rolle. Man blir ikke: «brutal av å spille pøbel» (Jor 1977, s 6). Stanly Cavell mener at ved å arbeide seg inn i rollen, fremføre godt og dermed trenge dypere inn i budskapet en vil formidle. Vladimir Stanislavskij sitt «system» går ut på at skuespilleren skal identifisere seg med sin rolle. Alt dette for å gi publikum en opplevelse/ et budskap. Margareth Hosøy arbeidet seg grundig inn i sin rolle i museumsteateret, men opplevde at den ikke fungerte for publikum. Dette konstaterte hun, hadde med konteksten å gjøre. Publikum var uforberedt og ble utrygge i situasjonen. Hvis en prest i prestekjole stiller opp i et kjøpesenter og plutselig gir seg til å messe litaniet, vil selvsagt folk reagere helt annerledes enn i en gudstjeneste. Konteksten er gal og budskapet blir ikke oppfattet. Det er sannsynlig at publikum vil oppføre seg på samme måten som Hosøy opplevde, de vil holde seg unna. Men kan man se på liturgen, og de andre profesjonene som at de spiller rolle? Hva da med ektheten i trosformidlingen? Spørreundersøkelsen bekrefter at de fleste mener at presten vet han/hun holder på med og oppleves tilstede i handlingene. Hvis en knytter tallene for hyppighet (to eller flere ganger i måneden på 30,2 %) og tallene for trivsel (gjennomsnitt på 7) sammen med opplevelse av presten vil dette kanskje indikere at publikum (som denne undersøkelsen omfatter) som møter til gudstjeneste stort sett er fornøyd med liturgen/presten. Gudstjenesten kan oppleves ulikt om man går sjelden eller ofte til gudstjeneste. Appellerer musikken, er liturgen fjern eller nær og så videre. Alt virker inn på stemningen, fordi det er publikum som lager den, men regien kan legge opp til den. En regissør for et teaterstykke må stille seg selv spørsmålene om hva man ønsker at publikum skal se, høre, føle og tenke. Skal forsamlingen bli grepet, hva skal det formidles, skal budskapet oppfordre til atferdsendring og nytenkning? Hvordan ønsker man at folk skal oppleve å komme til gudstjeneste? Er man klar over at stemningen i rommet er en del av fiksjonskontrakten mellom scene og sal, og virker inn på hvordan forsamlingen opplever budskapet? Det er liturgen som har ansvar for regien, og som Gaarder understreker: forsamlingen identifiserer gudstjenesten med presten. Dette gir presten et stort og krevende ansvar, men som er mulig å dele med andre aktører: både frivillige medarbeidere og profesjonsstilliger.

9. KONKLUSJON

Hvordan oppleves det for forsamlingen å delta på en gudstjeneste i Den norske kirke? Kan teaterteori brukes som redskap for å belyse gudstjenesten? Kan kunnskap om teater brukes til å lage bedre gudstjenester?

Flertallet i utvalget i spørreundersøkelsen var i snitt relativt "ungt og feminint". Årsaken til dette ligger i at jeg benyttet meg av tilgangen jeg hadde på tre ungdomsarrangementer. Det er interessant å se på svarene med aldersnittet i bakhodet. Respondentene går til gudstjeneste 2-3 ganger pr måned, ønsker å sitte midt i eller langt bak i kirken. De trives ganske bra, klarer å følge med, men forstår ikke alt. Det er viktig å kjenne seg velkommen, men de er ikke avhengige at vennene er tilstede. De er opptatt av dåp og nattverd, dåpen får litt høyere score enn nattverden. Videre opplever de liturgen som trygg og tilstede i oppgaven. Prekenen og liturgens tilstedeværelse har undersøkelsens høyeste gjennomsnitt. God lyd og musikk er viktig, men salmene har høyere score enn musikken. Stemningen i kirken er viktig, men rommet behøver ikke å være stille av den grunn. Opplevelsen av kunstens viktighet har den laveste andelen i undersøkelsen her er det færrest som svarer med topp score. Respondentenes kommentarer vitner om at mange er opptatt av gudstjenesten, og er bevisste gudstjenestegjengere. De er mener av at gudstjenesten må følge med i tiden, det er viktig at mange inkluderes ved å delta med oppgaver. Respondentene uttrykker klare forventninger til prest/ liturg. Gudstjenesten skal kommunisere med forsamlingen og både favne om historien og være innovativ.

Teateret og gudstjenesten deler felles røtter, og i middelalderen var båndene særlig tette. Reformasjonen og pietismen var med og skapte et skille mellom kirken og teateret. Kirkespill og drama fikk ikke komme tilbake kirken før fra 1950 tallet. Teateret på sin side har utviklet seg videre fra middelalderen til i dag. En definisjon på teater er: «Teateret er blitt kalt destillert virkelighet. Teateruttrykket viser oss kjernen (essensen) av en følelse, i en konflikt, i en holdning. På den måten skal det fortelle oss noe vesentlig om relasjoner mellom mennesker» (Heraldstveit/Hovig/Ilsaas 1995, s 127). Denne definisjonen lar seg skrive om å benyttes på gudstjenesten slik: «Gudstjeneste er en destillert virkelighet. Liturgien viser oss kjernen av en følelse, en konflikt en holdning. På den måten skal den fortelle oss noe vesentlig om relasjonene mellom mennesker og mellom Gud og mennesker». På denne måten ved å benytte teaterteori inn i gudstjenesteterminologien, kan man åpne for ny forståelse og ny innsikt. Hvis «Kyrie leddet» er essensen av «Herre hjelp oss», hvordan skal det formidles til forsamlingen slik at de forstår dramatikken og aktualiteten? Jeg mener videre at sitatet fra Eivind Skeie, fra kulturmeldingen for Den norske kirke er viktig: «Forskjellen på kirke og teater ligger i at man i teateret har en helt annen profesjonell tenkning rundt hvordan denne tilmålte tid skal fylles med ulike former for kraft og spenning. Alterboken er egentlig et dramatisk manuskript, den er et regidokument som prest og organist sammen utfyller og setter opp faktisk hver gang det holdes en gudstjeneste eller messe» (Skeie 2005, s 100). Skeie setter fingeren på det jeg selv sitter igjen med etter arbeidet med denne avhandlingen.

Man kan tenke på kirken som et teater, en scene hvor verdens viktigste budskap skal fremføres. Hver søndag. Det er her jeg mener at kirken har noe å lære av teateret. Hvis det er slik at gudstjenesten skal være en destillert virkelighet, at den skal fortelle publikum noe vesentlig om relasjonene mellom dem og Gud. Budskapet fremføres til en svært blandet forsamling. Noe av publikummet er svært sjelden i kirken, andre kommer ofte, og de er i alle aldre. Noen er i kirken av plikt, andre av lyst. Noen søker kontakt, andre vil være i fred. Noen ønsker fornyelse, andre vil holde på det gamle. Oppgaven med å møte alles forventninger og bestillinger kan oppleves umulig. Men som Skeie skriver: alterboken er et dramatisk manuskript! Han utfordrer prest og organist til å utfylle det, å fremføre det med profesjonell tenking. Hva kan det bety i arbeidet med gudstjenesten? Oppgaven min reiser spørsmål som:

Skal kjønnsfordelingen i forsamlingen være i fokus? Burde kirken være opptatt av at publikumet er kjønnnet, og at det er kjønnsulikheter i relasjonstenkning og kulturuttrykk? Hvordan kan man arbeide med gudstjenestene slik at ungdom vil fortsette å gå i kirken? Hvordan kan valg av musikk både ivareta tradisjonene og tidsuttrykket? Fungerer kirkerommet kommunikativt, hvor velger forsamlingen å sitte? Hvordan kan kirken lage et system for gudstjenestekritikk, slik at man kan arbeide systematisk sammen med forsamlingen med kvaliteten på gudstjenestene?

Når gudstjenesterevisjonen legger opp til høy deltagelse fra forsamlingen, bør man ikke glemme at folk har ulike behov for opplæring, tempo og tilvenning til gudstjenesten. Ideen og *nåden alene* fordrer ikke deltagelse. Kan man risikere å oppnå motsatt resultat fordi en form for *overinkludering* gjør at folk lar være å komme i kirken? Hvordan kan man finne balansen mellom å invitere forsamlingen til deltagelse, samtidig som det skal være rom for personer som ønsker å kun være tilstede *uten* å delta?

Å kjenne seg velkommen og trives i kirken er viktig. Hvis man opplever seg ivaretatt og inkludert i et felleskap vil man også trives. Hvordan kan gudstjenesten kommunisere disse verdiene?

Gudstjenestens språk kan være en barriere, derfor bør kirken undervise forsamlingene i liturgien, ritene og begrepene. Man kan ikke gå ut i fra at alle vet hva alt betyr og hvorfor. Salmene er en viktig del av forsamlingens stemme. Men valg av salmer kan også virke motsatt, forsamlingen kan ikke salmene, eller liker dem ikke. Hvordan kan kirken ha fokus på dette?

Kirken bør arbeide med å øke deltakerkompetansen hos forsamlingen. Da må man samtidig ta høyde for at noen velger å *se på*, uten å delta selv. Men hvis man har kompetanse på hva som skjer, vil den enkelte kanskje få et ønske om å delta?

Regien og det tekniske rundt gudstjenesten må fungere. Produksjonssiden er en viktig del av gudstjenesten og skal ikke undervurderes. Hvis det tekniske ikke fungerer kan det komme i veien for budskapet.

Hvordan er rolleforståelsen til alle aktørene? Er liturgen klar over sin synlighet? Hvordan kan man arbeide slik at både andre profesjoner og frivillige fremstår som én felles samling aktører. Slik at det ikke bare er prestens sin gudstjeneste?

Kari Veiteberg skriver: «Gudstjenesten produserer teologi, måten me feirar gudstjenester på formar tru» (Veiteberg 2006, s 16). Til syvende og sist er det dette det hele dreier seg om. Hvilken teologi, hvilket Guds syn, hvilken tro vil kirken formidle med sine gudstjenester. Teaterets har gjennom sin formidlings-historie og utvikling stadig arbeidet med hvordan det skal nå fram med sine budskap. Dette mener jeg man kan i arbeidet med gudstjenesten ha stor nytte av. Teateret har mange redskap kirken kan ha nytte av i sitt arbeide. Teateret og gudstjenesten er i slekt og har minst ett felles mål nemlig: Å NÅ SITT PUBLIKUM!

10. VEDLEGG

Spørreskjema

Resultantene fra spørreskjemaet

Følgende til spørreskjema

Kommentarer fra respondenter

10.1. SPØRREUNDERSØKELSEN

Dette er en spørreundersøkelse om ditt forhold til gudstjenesten.
Den er fullstendig anonym.

1. Omtrent hvor ofte går du til gudstjeneste?

- To eller flere ganger i måneden
 - En gang i måneden
 - To til tre ganger i halvåret
 - En til to ganger i året
 - Sjeldnere
-

2. På en skala fra en til ti, hvor godt trives du med å gå til gudstjeneste

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Jeg trives ikke

Jeg trives godt

3. Hvor i kirkerommet velger du som regel å sitte?

- Langt bak
 - Midt i kirken
 - Langt foran
 - På galleriet
-

4. På en skala fra en til ti, ser du på deg selv som en deltager eller en tilskuer til gudstjenesten?

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Tilskuer

Deltager

5. På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjeneste-lederen (for eksempel presten) er trygg i oppgavene hun eller han utfører?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Virker utrygg/usikker

Virker trygg/sikker

6. På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjenesten angår *deg*?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

I liten grad

I høy grad

7. På en skala fra en til ti, hvor viktig for deg er følgende i gudstjenesten?

God lyd

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Salmene

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Dåp

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Uviktig

Viktig

Liturgien

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Uviktig

Viktig

Bønnene

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Uviktig

Viktig

Stemningen i kirken

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Uviktig

Viktig

Musikken

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10

Uviktig

Viktig

Venner

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Stille rom

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

At du kjenner deg velkommen

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Nattverd

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Bønnevandring

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Uviktig

Viktig

Kunsten i rommet

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Uviktig

Viktig

Deltagelsen

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Uviktig

Viktig

Prekenen

☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐	☐
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10

Uviktig

Viktig

a. Annet (bruk siste side om du vil skrive mer)

23. På en skala fra en til ti, opplever du at gudstjeneste-leder har en tilstedeværelse i de oppgavene hun eller han utfører?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Fjern

Tilstede

24. På en skala fra en til ti, forstår du språket og det som blir sagt i gudstjenesten?

1 2 3 4 5 6 7 8 9 10

Jeg forstår lite

Jeg forstår mye

25. Opplever du at du klarer å følge med i gudstjenesten rekkefølge og liturgi?

Når du reiser deg og sitter, når det skal synges, etc.

- Ja, jeg klarer fint å følge med
- Nei, jeg klarer ikke å følge med
- Det er sjelden jeg klarer å følge med

26. Er det noe om ditt forhold til gudstjenesten du ønsker å tilføye til slutt?

27. Kjønn

- Mann
 Kvinne

28. Alder

- 15-25
 26-35
 36-45
 46-55
 56-65
 66-75
 Over 75 år

Takk for at du tok deg tid til å svare!

10.2. RESULTATER FRA SPØRREUNDERSØKELSEN

1: OMTRENT HVOR OFTE GÅR DU TIL GUDSTJENESTE?

Antall svar: 379

GRADERING	ANTALL
To eller flere ganger i måneden	30,2%
En gang i måneden	17,5%
To til tre ganger i halvåret	21,2%
En til to ganger i året	19,9%
Sjeldnere	11,4 %

2. PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, HVOR GODT TRIVES DU MED Å GÅ TIL GUDSTJENESTE?

Antall svar: 375

Gjennomsnitt: 7.03 Standard avvik: 2,34

GRADERING	ANTALL SVAR
1, jeg trives ikke	8
2	10
3	24
4	22
5	41
6	45
7	68
8	56
9	47
10, jeg trives godt	53

3: HVOR I KIRKEROMMET VELGER DU SOM REGEL Å SITTE?

ANTALL SVAR: 376

GRADERING	ANTALL
Langt bak	24,3%
Midt i kirken	61,6%
Langt foran	12,3 %
På galleriet	1,9%

4: PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, SER DU DEG SELV SOM EN DELTAGER ELLER EN TILSKUER TIL GUDSTJENESTEN?

Antall svar:371- Gjennomsnitt: 7,26 Standardavvik: 2,92

GRADERING	ANTALL
1.tilskuer	43
2	15
3	28
4	31
5	49
6	25
7	49
8	41
9	31
10, deltager	56

5: PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, OPPLEVER DU AT GUDSTJENESTE-LEDEREN (FOR EKSEMPEL PRESTEN) ER TRYGG I OPPGAVENE HUN ELLER HAN UTFØRER?

Antall svar: 376-Gjennomsnitt: 7,49 Standard avvik: 1,51

GRADERING	ANTALL
1-utrygg/usikker	1
2	1
3	2
4	3
5	12
6	13
7	26
8	81
9	66
10- trygg/sikker	171

6: PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, OPPLEVER DU AT GUDSTJENESTEN ANGÅR DEG?

Antall svar: 378- Gjennomsnitt: 6,99 Standard avvik: 2,44

GRADERING	ANTALL
1-i liten grad	14
2	11
3	22
4	26
5	51
6	43
7	57
8	64
9	35
10-i høy grad	55

7: PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, HVOR VIKTIG FOR DEG ER FØLGENDE I GUDSTJENESTEN?

GOD LYD

Antall svar:377 Gjennomsnitt: 7.04 Standardavvik: 2.06

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	5
2	2
3	8
4	6
5	36
6	29
7	42
8	84
9	44
10- viktig	120

SALMENE

Antall svar: 377 Gjennomsnitt: 7.01 Standardavvik: 2,51

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	15
2	8
3	14
4	27
5	42
6	34
7	46
8	68
9	43
10- viktig	78

DÅP

Antall svar: 374 Gjennomsnitt: 7,25 Standardavvik: 2,62

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	19
2	6
3	14
4	17
5	50
6	37
7	48
8	50
9	28
10-viktig	103

LITURGIEN

Antall svar: 372 Gjennomsnitt: 7,13 Standardavvik: 2,64

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	28
2	8
3	26
4	24
5	53
6	34
7	55
8	61
9	30
10-viktig	51

BØNNENE

Antall svar: 376 Gjennomsnitt: 7,0 Standardavvik: 2,51

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	14
2	9
3	18
4	24
5	46
6	38
7	54
8	55
9	41
10-viktig	74

STEMNINGEN I KIRKEN

Antall svar: 378 Gjennomsnitt: 7,32 Standardavvik: 2,07

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	7
2	4
3	8
4	5
5	27
6	37
7	58
8	88
9	41
10-viktig	102

MUSIKKEN

Antall svar: 378 Gjennomsnitt: 6,12 Standardavvik: 1,91

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	5
2	2
3	4
4	4
5	21
6	22
7	45
8	84
9	57
10-viktig	129

VENNER

Antall svar: 377 Gjennomsnitt: 6,49 Standardavvik: 2,51

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	16
2	13
3	25
4	19
5	57
6	50
7	51
8	53
9	34
10-viktig	57

STILLE ROM

Antall svar: 373 Gjennomsnitt: 6,28 Standardavvik: 2,53

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	28
2	19
3	30
4	42
5	61

6	55
7	43
8	39
9	22
10-viktig	32

AT DU KJENNER DEG VELKOMMEN

Antall svar: 378 Gjennomsnitt: 6,49 Standardavvik: 1,95

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	7
2	4
3	1
4	5
5	13
6	20
7	39
8	64
9	57
10-viktig	167

NATTVERD

Antall svar: 374 Gjennomsnitt:6,34 Standardavvik: 2,86

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	33
2	13
3	15
4	14
5	39
6	36
7	44
8	56
9	36
10-viktig	86

BØNNEVANDRING

Antall svar 373 Gjennomsnitt: 6,24 Standardavvik: 2,67

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	53
2	25
3	34
4	36
5	63

6	43
7	39
8	42
9	10
10-viktig	26

KUNSTEN I ROMMET

Antall svar: 377 Gjennomsnitt: 7,00 Standardavvik: 2,54

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	31
2	28
3	36
4	37
5	51
6	50
7	55
8	46
9	18
10-viktig	23

DELTAGELSEN

Antall svar: 375 Gjennomsnitt: 7,72 Standardavvik: 2,36

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	14
2	9
3	14
4	24
5	53
6	53
7	51
8	67
9	32
10-viktig	56

PREKENEN

Antall svar: 376 Gjennomsnitt: 8.07 Standardavvik: 2,21

GRADERING	ANTALL
1-uviktig	10
2	2
3	9
4	15
5	20

6	39
7	45
8	76
9	54
10-viktig	105

PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, OPPLEVER DU AT GUDSTJENESTE-LEDER HAR EN TILSTEDEVÆRELSE I DE OPPGAVENE HUN ELLER HAN UTFØRER?

Antall svar: 352 Gjennomsnitt: 8,25 Standardavvik: 1,74

GRADERING	ANTALL
1-fjern	1
2	1
3	2
4	3
5	28
6	25
7	50
8	70
9	55
10-tilstede	116

PÅ EN SKALA FRA EN TIL TI, FORSTÅR DU SPRÅKET OG DET SOM BLIR SAGT I GUDSTJENESTEN?

Antall svar: 356 Gjennomsnitt: 8,28 Standardavvik: 1,83

GRADERING	ANTALL
1-jeg forstår lite	2
2	
3	3
4	9
5	19
6	19
7	49
8	58
9	75
10-jeg forstår mye	119

OPPLEVER DU AT DU KLARER Å FØLGE MED I GUDSTJENESTENS REKKEFØLGE OG LITURGI? Når du reiser deg og sitter, når det skal synges,etc

Antall svar: 353

SVAR	ANTALL
Ja, jeg klarer fint å følge med	92,9%
Nei, jeg klarer ikke å følge med	2,3%
Det er sjelden jeg klarer å følge med	4,8%

10.3. KOMMENTARER I SPØRREUNDERSØKELSE

Kommentarene er kategorisert, noen av kommentarene er delt opp fordi respondentene har tatt opp flere ting i sine svar. Alle svar er tatt med. Det er til sammen 104 personer som har svart på spørsmålene: «annet» og «er det noe om ditt forhold til gudstjenesten du ønsker å tilføye til slutt».

KATEGORI	SVAR
DE ANSATTE OG MEDVIRKENDE	Savner at ansatte i menigheten deltar i gudstjenesten
	Savner at kirkens ansatte stort sett er fraværende når de selv ikke deltar. Det virker som om jobben må gjøres og kun det. Hva med egenutvikling av det indre indre gudstjenestelivet?
	Vi trenger prester som høres våkne ut
	Formidlingsevnen til prest/ leder betyr mye
	At presten ikke er «distansert»
	Kirken er ikke en plass å komme til med mindre det er en god prest som kan med folk. Kan sammenligne hverdagslige meninger og budskapet i bibelen. Det blir mye vekt på liturgien og hva som står. Prester må legge mer vekt på budskapet ikke like mye ordrett som det står.
	Viktig med flest mulig medlituger og andre som bidrar
	Jeg har tenkt at gudstjenesten kunne demokratiseres, ansvar kunne deles ut
	Deltar som klokker på frivillig basis
	Legge inn litt humor. Engasjement av presten slik at alle grupper føler at det fenger
	Engasjerte og morsomme ledere gjør at ikke gudstjenesten blir for lang og kjedelig
	At flyten stemmer og at medvirkende er trygge på oppgavene er viktig for meg
	Om en er deltager, kommer an på hvor tilrettelagt det er fra de som styrer

	Det er viktig at gudstjenesten er godt forberedt av de som har ansvaret: prest, organist, klokker, kirketjener, tekstleser, velkomst-i-døra-person
FORKYNNELSEN	Jesus er livet, kirken er meg og deg som samles i Jesu navn for å prise ham
	Jes elsker Jesus og Gud og Den Hellige Ånd
	Kjenne at her er Jesus/Gud
	Føler at gudstjenesten er et møte med Jesus/ Gud
	Guds ord må være rettesnor for innholdet
	Tilbe Gud, Hellig Ånd tilstede
	Kunne tenkt meg mer undervisning
	Livsnær undervisning
	Som regel bre, men budskap!
	Presten bør forkynne kirkens etiske valg til det som skjer i dagens samfunn, både nasjonalt og internasjonalt, relatert til Guds ord
	Prekenen er blitt for lite Kristus-sentrert
	Viktig at det blir talt over ulike emner. At opplysninger om teksten som ikke alle vet kommer frem. Prekenen trenger ikke å være lang, men godt forberedt og talende. Ekstra viktig at familiegudstjenesten er laget med tanke på de yngste tilhørerne. Presten bør være så godt forberedt at han klarer å formidle både fortellinger og preken uten å bruke synlig manus. Har sett flere eksempler på at formidlingen blir svekket på grunn av manus i hånden på han/ hun som preker, når man snakker til barn er det viktig å opprette øyekontakt med dem
	Skriftlesning er viktig
	Må være i tiden, ikke gammelt tørrprat
	Ikke bare oppramsing av gamle tunge ord
	Veldig viktig at det som blir sagt er relevant for publikummet

	Mer humor som bidrar til at flere vil komme til kirken
	Oppfordring til at vi tar hverandre i hånden og ønsker Guds fred. Dette tror jeg vil være kontaktskapende i menigheten
	Skulle ønske at presten ville si «bekreftet at du er Guds barn» istede for «blitt Guds barn»
	Trives best i frimenigheter da man opplever et nærere forhold til Gud, mens i kirken kan Gud virke fjern og på distanse. Ikke den store Gud som han er! Savner at den Hellige Ånd får ta bolig i kirken
MUSIKK	Det kommer litt an på musikk. Orgel og tunge salmer er langt fra den musikken jeg lytter på til daglig
	For mye liturgi. Liker ikke når liturgen synger bønner ol
	Salmevalg viktig- blir fort mye «tunge salmer». For mye «messing»
	Litt kjedelig musikk og liturgi. Det burde bli mer moderne
	Mer moderne musikkformer, mindre formalisme/ liturgi
	Musikk som føles som lovsang
	Mer som lyset opp tilværelsen, for eksempel mer «ungdomslig» musikk etc. Blir litt «gammeldags» til tider
	Må kutte ut gamle ,lange salmer
	Det er så gøy (og viktig syns jeg) med god musikk som skaper fin stemning, hva med å ha mer kirkekor i gudstjenestene istedenfor at vi synger salmer selv? Slik som de ofte har i USA. Kan jo synge med når koret såklart
	Sanger med litt mer futt i
	Lovsangen
	Lovsang også i moderne form, ikke bare trauste kjipe salmer (mange salmer er kjempeflotte, men mange er også ikke det). Gjerne rom for smaken til flere generasjoner

	Ønsker mer bruk av forsangere og stemningsmusikk som møter oss når vi kommer
	Å få være med å lede lovsangen eller bidra på en annen måte
	Veldig viktig at salmene er i en sangbar og behagelig toneart
	At det er kjente salmer/ sanger
	Barnevennlig, kjente salmer, forsangere, bruk av kor, andre ressurspersoner i menigheten, fremme barn og unge, band i gudstjenesten, lovsang
	Organistvikar noen ganger
	Orgelet overdøver sangen!
BARN OG UNGE	Savner yngre folk
	Jevnaldrende i kirken er viktig for meg
	Jeg savner deltagelse av unge folk i gudstjenesten
	Det bør bli et alternativ til ungdom i alle folkekirken. Da tenker jeg på en kveldsgudstjeneste som kan ha en mer laidback form
	Synes at gudstjenester i Den Norske Kirken er dårlig tilpasset ungdom
	Det er viktig at både barn og ungdom får utfolde seg i kirken. At det er akseptabelt å høre lyder fra barn uten at det skal være forstyrrende. Vi må ha toleranse for hverandre. Ta godt imot alle aldersgrupper. Viktig at de eldre også blir ivaretatt, og at søndagsskolen kan ha gode tilbud til barna. At barna deltar sammen med hele menigheten i begynnelsen og går til søndagsskole under prekenen, for så å komme tilbake for å være med i slutten av gudstjenesten. På en måte tror jeg vi ivaretar ulike aldersgrupper
	Søndagsskole, tårnagentklubb
	Alternativ til barna, for eksempel regnbueland
	For å øke deltagelsen blant unge og voksne bør absolutt gudstjenesten forkortes med 15 minutter
ROM	Det er viktig for meg å sitte behagelig

	Mindre opp og ned fra benkene. Noe de med dårlig helse sliter med. Vonde benker å sitte på.
	Bedre benker
	Det gledes til å få ny kirke
	Bedre lyd
	Vi trenger et kirkerom der det er enkelt å ta både små og store, på bein eller i rullestol med.
	Plass til kirkekaffe hvor folk kan sitte å prate
	Fint å bare være der, til ettertanke
	Skulle ønske det var åpen kirke, slik at jeg kunne sittede i ro og samlet tanker og finne roen når det hadde passet meg, og når jeg hadde behov for det. Kunne tenkt meg å gått å tent et lys for mine jeg har mistet og savner når jeg hadde hatt et behov for det. Eller etter en travel arbeidsdag eller i andre stressende situasjoner, det å kunne sittede i fred og ro i kirken og bare kjenne på ro og trygghet og fått "tømt" hodet for tanker. Det skulle jeg ønsket meg.
INKLUDERING	Vanskelig å skape trygge relasjoner til andre som går til gudstjeneste
	Jeg føler for lite fellesskap med de andre, skulle ønske at det kunne bli bedre!
	Et felleskap det er vanskelig å bli kjent i
	Tilhørighet
	Venner er viktig, de trenger ikke være med meg, men viktig at de er der når jeg kommer
	Føler meg veldig velkommen
	Det er viktig at en føler seg sett og inkludert, hvis en er ny eller ikke har så mange kontakter

	Kjekt med kirkekaffe, folk snakker med hverandre, føler meg velkommen, fint samhold
	Grunnet stress og nervøsitet sliter jeg med store forsamlinger, spesielt i kirken, sa spesielt begravelser
	Er ikke kristen eller troende. Så jeg går bare når jeg må. Er kjedelig, og en ønsker bare at klokken skal bli der. Så en kan gå. Passer best for eldre/gamle, og de som er troende
GUDSTJENESTENS HELHET	Innholdet i gudstjenesten bør være inkluderende for alle, dvs følge med «i tiden»
	Deltagelse er viktig, kanskje må en tenke utradisjonelt og kreativt for å få det til i stor grad
	Enkelte gudstjenester bør være spisset mot voksne
	Kortere gudstjenester hadde vært gøy
	Langdrøye gudstjenester er ikke noe
	Litt mer humor
	Veldig enkel liturgi og høy kvalitet på lyd, lys, musikk, tale og godt forberedt innhold
	Jeg er mer komfortabel med gudstjenester i for eksempel en misjonskirke enn en eldre, mer tradisjonell statskirkegudstjeneste
	Studentgudstjenester er/virker annerledes enn andre gudstjenester
	Jeg er glad i gudstjeneste fellesskapet og deltar som klokke innimellom
	Gudstjenesten er viktig, et pulsslag i tilværelsen
	Mer deltagelse
	Mer aktiv deltagelse fra menigheten
	Skulle gjerne forstått/kjent mer av bakgrunnen for liturgien for å få enda mer utbytte av gudstjenesten

	Henger fortsatt litt igjen i «tradisjonell» liturgi- rekkefølge, men ser noen nye elementer også, men jeg setter ekstra stor pris på noen tradisjonelle elementer fortsatt
	Utviklingen av kirken er på god vei, man må passe på at det ikke blir for nærme fri-kirken. Holde på det gamle i tillegg til utvikling
	<p>Mye i gudstjenesten snakker et "språk" som jeg tror kan virke fremmedgjørende for de som ikke kjenner det fra innsiden. Da tenker jeg hele uttrykksformen. Den må være relevant i folk sine liv. Som jevnlig kirkegjenger, jobber i kirken og har på fritiden mye frivillig engasjement i kristent arbeid, er gudstjenesten noe av det som kanskje gir meg minst. dette handler om at det er så mange koder, ferdigformulerte bønner, ord som jeg ikke vet om folk forstår. Mange steder savner jeg at gudstjenesten er mer "levende" (kanskje litt mer rom for DHÅ?). Bønn: er det noen gang rom for fribønn? Må alt alltid være ferdig- skrevet? Dette ble kritisk fremstilt. Vil til slutt poengtere at mange opplever både liturgi og gudstjenesten i sin nåværende form som et sted hvor de får "input". Samtidig; mange steder er snittalderen 50+. Det må vi ta på alvor! Og det er i dette jeg mener noe av min "kritikk" hører hjemme. Gjør vi gudstjenesten relevant for alle?? og ,</p>
	<p>Vanskelig å svare om forholdet mitt til en generell gudstjeneste. Gudstjenester oppleves veldig forskjellig. Viktig at budskapet med tale og sanger presenteres i en "up to date" form, og at innholdet er bibelsk og uten mye "kirke" og høytidelighet rundt dette. Ønsker mer frie gudstjenester med veldig enkel liturgi og høy kvalitet på lyd, lys, musikk, tale og godt forberedt innhold.</p>
	<p>Legg mer vekt på forkynnelsen, liturgien er litt monoton. Troendes dåp i kirken. Trosopplæring. Glade kristne sanger (vi har trass alt mye å være takknemlige for) mer åpning for forbønn i etterkant. Mer åpent for deltagelse, at flere har en oppgave. Kjekt opplegg for barn mellom 9 og 15 (kan de trekkes mer inn? Da blir ikke kirken så fremmed når en er</p>

	<p>konfirmant) at folk får brukt mer sine gudgitte talenter! At det åpnes for at det er folk en kan be om praktisk hjelp fra (flere i kirken er eldre, eller ensomme, det kunne blitt arenaer for vennskap og bygd relasjoner mellom folk. Alt bør ikke bli gitt av staten) godhetsuke? La kirken være en levende menighet der barna trives og de voksne trives, der ikke alt kretser rundt gudstenesten. Vi er trass alt søsken i herren. Dugnader. Åpnes mer for åndens gaver, og nådegaver. Forkynnes mer om nådegaver, Vi er ett mangfold der alle gaver bør være i funksjon.</p>
DIVERSE KOMMENTARER	Ikke medlem i DNK, deltar i gudstjenester i frimenighet
	Mine svar er basert på deltagelse i frikirken
	En del av spørsmålene er ikke helt relevant i og med at jeg ikke deltar på gudstjenester i Den Norske kirke, men er frikirkelig- mulig jeg ikke var tiltenkt denne undersøkelsen
	Gal vei etter siste møte, vurderer sterkt å melde meg ut (det gjelder Den Norske kirke)
	Jeg er ikke troende og det preger selvsagt svarene og hvor lite viktig kirken er for meg
	Jeg er ateist så derfor blir mine svar slik de er. Jeg ser ingen hensikt med liksomvenner i «himmelen»
	Jeger ikke deltaker i gudstjenesten i det hele tatt. Jeg har lest Bibelen, Koranen og Toraen fra perm til perm og finner det høyst merkelig å tro på noe av det. Faktisk så er det merkverdig at noen som helst under 40 år som tror på noe som helst av de 2500 gudene som «tilbes» nå til dags
	Går så sjelden at det blir rart, og får meg til å tenke eksistensielt rundt liv og død
	Nei, jeg synes det er fint
	Åpenhet

	Nøytralt forhold
	Svarene varierer fra om det er en vanlig gudstjeneste for hele menigheten eller en ungdomsgudstjeneste
	Alt er jo viktig, det er bedre å droppe enn å gjøre feil
	Det er uklart hva som menes med «deltagelsen». Er det om jeg deltar på noe spesielt, om det å være tilstede, eller antall deltagere? For meg betyr det mye å ha en oppgave. Jeg går i kirken de gangene jeg er bedt om å bidra med noe. Det kjennes meningsfullt
	Jeg er kirketjenervikar
	Bruken av prosjektor kan bli bedre, bare øverste halvdel av skjermen bør brukes
	Bedre mat
	Kirkekaffe er alltid greit
	Mer utvalg av drikke

10.4. FØLGEBREV TIL SPØRREUNDERSØKELSE

KJÆRE KOLLEGA!!

Jeg trenger «litt» hjelp fra deg..... Jeg jobber fortiden med en masteroppgave i kirkelig undervisning ved menighetsfakultetet. Tittelen for oppgaven er:

«Liturgen i møte med den fjerde veggen, en teoretisk drøfting av liturgens rolle med empirisk tilfangs forståelse. Bruk av teaterteori for å forstå liturgens rolle»

Det vil si at jeg skal skrive og forske på gudstjenesten. Tematikken jeg ser på er liturgens rolle, sett via teater-teori. Det handler om kommunikasjon, både fra publikum til scene/ menighet til liturger, og scene til publikum/ liturger til menighet. I den forbindelse trenger jeg flest mulig svar på et spørreskjema. Og det er der jeg trenger deres hjelp! Kan dere ta en søndag eller flere og be folk om å svare? Dåpsfamilier er særlig interessante å få svar fra!

Jeg kan trykke opp skjemaer og sende eventuelt ... når det gjelder tiden er det gjerne så fort som mulig, men helst innen utgangen av september.....

Veldig kjekt hvis noen kunne tenke seg å hjelpe meg med dette! Jeg tror svarene kan være interessante for flere enn meg!

På forhånd 1000 takk!

Med hilsen

Solveig Leikvoll

Kateket i Kopervik

Solveig.leikvoll@karmoykirken.no / 99242272

Bråtaveien 5, 4250 Kopervik

10.5. HISTORISK OVERSIKT

Den begynner i antikken, med teaterets vugge, og ender i moderne tid. Jeg forholder meg her til Europeisk historie. Den historiske oversikten er satt opp i en tabell med fire kolonner, hvor noen få momenter er tatt med. I kolonne 1 er det satt opp tidsepoker, i ulik varighet. I kolonne 2 skisserer jeg politiske og samfunnsmessige strømninger, for å sette teater og kirken i en kontekst. Kolonne 3 tar for seg teaterets utvikling, fra det greske teater til frigjøringsteateret. I den siste kolonnen, nummer 4 setter jeg inn kirkehistorien, fra Jesu tid og til Norsk kirkespillgruppe etableres i 1958. (Kilder: Gronemeyer: Teater, 1996 og Rønneberg Rygg: All verden er en scene 1 og 2, 1995 og 1996)

TID	POLITIKK OG SAMFUNN	TEATERET	KIRKEN
1000–700 tallet f. Kr.	Det gamle Hellas: bystater, folkeøkning, olympiske leker, Sparta og Athen blir stormakter	Illjaden og Odysseen blir skrevet, mye gresk dramatik henter stoffet fra disse eposene. Bla med hel- og halv-guder	Jødisk kult, muntlig fortelling og overlevering
600–500	Demokratiet blir innført	Dinonyosos-festene: fra ville folkefester / orgier til offentlig fest hvor hyllingssangen ble fremført under ledelse av en prest: teateret er født	
400–300	Gresk seier over perserne, Athens storhetstid og fall, Aleksander den stores erobringer, Sokrates dør	Aiskylos, Sofokles, Evripides, Aristofanes skriver skuespill, Aristoteles skriver: «Poetikken» som omtaler bla tragediene Senere gjenfunnet i renesansen og gjort til dogme for dramatikken. Bygging av store teater	

300–31	Hellas blir provins under Romerriket	Gresk kultur blir spredt via Romerriket	
300–150	Romerriket vokser fram og legger under seg store landområder	Romerne oppdager den «Doriske mimen» - parodier på guder og helter, historier fra hverdagen på en folkelig måte, gjerne improvisering	
240		Det første dramatiske verket på latin: Livius Andronicus	
Ca. 50	Gullalder for romersk litteratur	Det første romerske steinteateret bygges	
30 f. Kr. – 200 e. Kr.	Keisertiden, brød og sirkus til massene, teatrene ble underlagt politisk sensur	Det bygges romerske teateret overalt i riket, blir brukt til mimer, gladiator kamper, pantomimer, dyrekamper, kapp kjøring, henrettelser osv	Jesus blir født og henrettes, de første kristne samles i hjemmene og offentlig på tempelplassen: brødsbrytelse, sang, lovprisning Apg 2, 42-47
200–300	Goterne angriper Romerriket i 238 e. Kr.	Teatrenes popularitet dalende, mime-showene ble populære de var erotiske, obskøne og viste både sex og henrettelser som liveshow	Kristendomsforfølgelser. Den første kristne skuespiller blir henrettet under keiser Nero
312–392	Keiser Konstantin flytter hovedstaden fra Roma til Bysants		Kristendommen blir statsreligion og tar

			avstand til teateret som blasfemisk og syndig Kirkebygg og åpen gudstjenestefeiring
476	Vestromerske rikets fall	Teateret blir holdt i hevd i det østromerske riket, men noe mer dempet	Religiøse opptog i det østromerske riket, men kirken var skeptisk til teateret
500–925	Folkevandringstid: arabere, vikinger, ungarere osv	Omreisende gjøglere, sjonglører og fortellere, gjøglere bortvist fra hoffene	Kirkemøte forsøker å stoppe teaterforestillinger i Bysants.
1000–1300	Makt kamp mellom pave og keiser, korstog, økonomi og handel vokser	Corpus Christi prosesjonene flytter fra kirken til torget, spillet om Adam framføres på kirketrappen	Pasjonsspillene utvikles og vokser ut av kirkerommet og har mange scener, klostre og kirker bygges, arkitekturen utvikles, kirken øker sin makt
1300–1400	Senmiddelalder, svartedauen setter Europa tilbake, 100 års krigen mellom England og Frankrike,	Gjøglere opptrer under de religiøse festene, folkets behov for å «snu verden» ble til: narrekongen, barnebiskop og lignende, folk liker grovkornet humor	Høstfest m St. Martinsdag, Eselspill m nyttår, karneval i februar, disse tar etter hvert av og eselfestene blir forbudt. Midsommerfesten med Corpus Christi prosesjoner innført
1400–1500	Østromerriket faller, Jeanne d`Arc henrettes, boktrykkerkunsten	Mange religiøse dramaer fremføres på morsmålet. I England, Nederland og	Mysteriespill, pasjonspill, mirakelspill m helgener, Maria spill

	utvikles, Italiensk handel og bankvirksomhet vokser, fyrstehusene støtter kunst og vitenskap, Columbus oppdager Amerika	Spania omreisende teatergrupper, romantiske kjærlighets spill, historiske spill og farser. Tyske Hans Sachs utvikler dramatikken. 12 av stykkene til Plautus gjenoppdages (200 fkr)	
1500–1650	Spania er stormakt faller og England tar over, det økonomiske tyngdepunktet flytter fra sør til vest Europa, 30 års krigen rårer de tyske statene, borgerkrig i England	Poetikken av Aristoteles oversettes til Italiensk, commedia dell'arte sprer seg fra i Italia, Shakespeare, Marlowe og Johnsen skriver dramatik, Teateret The Globe i London, teateret blir verdslig og offentlige teater bygges	Reformasjonen, den reformerte kirke: pedagogisk skoleteater/ komedie- læring av moral, latin og bibelsk stoff, antikken er et forbilde. Jesuitt-teater: mot reformasjonen med store iscenesettelser, musikk, ballett og allegoriske mellomspill. Brudd mellom Luthersk kirke og teater. Pave Pius markerer avstand mot folkekultur/religiøse spill
1650–1800	Opplysningstiden, Europa i endring, imperialisme, handel, kirken underlegges staten	Renessansen gjenoppdager det antikke teater	Pietismens reaksjon mot teater som umoral
1800–1900	Industrialisering, revolusjoner, emigrasjon,	Teateret eksperimenterer og utvikler seg	
1958	Etterkrigstid, gjenoppbygging, postmodernisme	Realistisk teater, frigjørings-teater, absurd teater	Norsk kirkespillgruppe etableres

10.6. PÅ BAKESTE BENK

«Klokka er over elleve, messa er i gang.
Jeg lurer: Skal jeg våge? - Inne er det sang.
Jeg lister meg inn - nei, nå gjør jeg noe galt!
Alle snur seg rundt og ser - deres blikk har talt:
Hva gjør en slik som meg her på dette sted?
Jeg smyger meg ned på bakerste benk.
Jeg prøver å se sur ut slik de andre gjør.
Organisten spiller beinhardt - du verden, for et kjør!
Stemningen er laber - dommedag er nær,
jeg hadde regna med ei alvorstund, men ikke dette her.
Ute skinner sola, det er så deilig vær.
Hva er det jeg gjør her - på bakerste benk?
Typen langt der framme - han med kjole på,
han ser opp i taket med ryggen til oss nå.
Så begynner han å synge og jeg tenker: Stakkars mann,
mulig har han peiling, men ikke på sang.
Menigheten trimmer lett - de spretter opp og ned,
det er syn å se fra bakerste benk.
Presten taler til oss trist og monotont,
menigheten svarer: Kyrre Eliasson..
Fra sin talerstol der oppe med pent vokabular
taler presten om de unge og den moral de ikke har.
Jeg hører ingen domsord til de kvinner og de menn
som sitter trygt på sine benker og tenker: Ja, så men!
Han sier: Kirken er for alle. Men de han taler til
er ikke å se fra bakerste benk.
Endelig Amen! Jeg tror jeg rusler hjem, fra bakerste benk.»

(Bjørn Eidsvåg: På bakerst benk, kirkelig kulturverksted 1978)

11. KILDER

KILDER

Aagedal, Olaf: Galleriet som vart vekke- fra forskningsprosjektet: bedehuset og bygdefelleskapet, *Tidsskriftet for Kirke og Kultur* nr 5 (1987), s 201-214

Alsvåg, Knut og Haga, Jon (red): *Hva betyr det? Luthers katekisme i trosopplæringen*, Oslo, IKO Forlaget 2013

Beckett, Samuel: *Vente på Godot*, oversatt av Vold, Jan Erik. Oslo, Transit Forlag :2005

Blauenfeldt, Henning (red) Om kirkespill- en grundbok. Finn Jor: *Hvorfor kirkespill?* Gråsten, Drama Forlag: 1971

Borg Bispedømme: *Undersøkelse blant gudstjenestedeltagere*. www.kirken.no/bispedømmeborg
Lokalisert 08.07.2016 på verdensveven: <https://kirken.no/nb-NO/bispedommer/borg-bispedomme/aktuelt1/to-av-tre-opplever-gudstjenesten-som-inkluderende/>

Bugge, Ida mfl. forfattere: *Konfirmandundervisning med krop*. Fredriksberg, Aros Forlag: 2009

Danielsen, Arild. Kvalbein, Astrid, Lorentzen Anne (red): *Kjønnen publikum, Musikk og Kjønn- i utakt?* Norsk kulturråd. Bergen, Fagbokforlaget:2008

Div forfattere: *Kunsten å være kirke-om kirke, kunst og kultur*. Kulturmelding for Den Norske Kirke. Oslo, Verbum forlag 2005

Eidsvåg, Bjørn: *Bakerste benk*, musikkalbum. Oslo, Kirkelig Kulturverksted: 1978

Elsness, Torunn Fosby: *Pedagogisk drama*. Oslo, Aventura Forlag: 1992

Engelstad, Arne: *De undertryktes teater, når tilskueren blir deltager*. Drammen, J.W. Cappelens Forlag AS: 1989

Fangen, Katrine: *Deltagende observasjon* 2.utgave. Bergen, Fagbokforlaget: 2004

Fossheim Hallvard J. (red) Cavell Stanly: *The World Viewed*, Filmteori en antologi. Oslo, Pax Forlag: 1999

Gaarden, Marianne: *Prædikenen som det tredje rum*, Fredriksberg C, Anis Forlag:2015

Gording, Elisabeth og Ribu, Anders: *Ungt teater- barne og ungdomsteater-et kulturarbeid fra innsiden*. Asker, Tell Forlag AS: 1990

Gronemeyer, Andrea: *Teater*. Oslo, J.W. Cappelen Forlag AS: 1996

Grønmo, Sigmund: *Samfunnsvitenskapelige metoder*. Bergen, Fagbokforlaget: 2004

Heradstveit, Elisabeth, Hovig Gudlaug, Ilsaas, Tove: *Spillerom- grunnbok i drama*. Asker, Tell Forlag AS: 1995

Henriksen, Arve: Avisartikkel. www.aftenposten.no kultur/spelet-tilbake 14.07.2010

Hole, Ragnar: *Slik en skuespiller ser det*. Oslo, Gyldendal Akademisk Forlag: 2008

Holmberg, Liv Kristen: *Kunst og religion, teater og ritual, fiksjonen og det sakrale*. Oslo, MFA kunstakademiet: 2013

Holte, Stig Wernø: *Kom tilbe med fryd, innføring i liturgikk og hymnologi*. Oslo, Solum Forlag: 1991

Hosøy, Margareth: *Museumsteater- fiksjon eller kunnskapsformidling*, masteroppgave ved universitetet i Bergen:2011

Ibsen, Henrik: *Et dukkehjem*. Tekst 1897, UIO-Oslo <http://ibsen.uio.no>

Ilsaas, Tove: *Teaterhistorie bind 1*. Asker, Tell Forlag: 1996

Ilsaas, Tove: *Teaterhistorie bind 2*. Asker, Tell Forlag: 1997

Jakobsen, Rolv Nøtvik: Teater og gudstjeneste-Frå kyrkjelege og kulturelle fordommar til skjebnefellesskap i *Tidsskrift for kirke og kultur* nr 02 (2008) s 94-105

Kirkeloven: §15: lovdata.no/dokument/NL/lov/1996-06-07-31#kapittel_1

Kirkerådet: *Gudstjenester for Den Norske Kirke- ordning for hovedgudstjenesten*. Stavanger, Eide Forlag: 2011

Kirkerådet: *Norsk Salmebok- for kirke og hjem*. Stavanger, Eide Forlag: 2013

Kværne, Per: *Ritual*. Store Norske leksikon på nett, www.snl.no: 15.02.2009

Lien, Marius: *Elg og Jesus*, anmeldelse/ gudstjeneste. Morgenbladet, Oslo: 20.11.2015

Lien, Marius: *Kamelskinn i Bamble*, anmeldelse/gudstjeneste. Morgenbladet, Oslo: 19.12.2014

Lien, Marius: *God forteller, gammelt nytt*, anmeldelse /gudstjeneste. Morgenbladet, Oslo: 05.12.2014

Lien, Marius: *Korinterne på Lilleborg*, anmeldelse/gudstjeneste. Morgenbladet, Oslo: 12.12.2014

Lien, Marius: *Formtopp for de minste*, anmeldelse/gudstjeneste. Morgenbladet, Oslo: 02.01. 2015

Lugt, Wesley Vander: *Church beyond the fourth wall* , <http://www.transpositions.co.uk/church-beyond-the-fourth-wall/>: 2010

Michelsen, Jaran Ree: *Kvinner er mer religiøse enn menn*, avisartikkel i avisen Vårt land, Oslo: 22.03.2016

NDS <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/meldeplikttest>

Nygaard, Jon: *Teaterets historie i Europa, bind 3: teateret i vårt århundre-teater og samfunn*. Os i Østerdalen, Spillerom:1993

Ramsdal, Per: *Ungdomskirke-ideer og inspirasjon fra Brorsons Kirken*. Fredriksberg, Unitas Forlag: 2005

Reistad, Helge: Regi. Tell Forlag, Asker: 1991

Risum, Janne: *Verden vil berdages- at forske i at se opført fiksjon-teatervitenskapelige grunnlagsproblemer*. Universitetet i Oslo, institutt for musikk og teater:1997

Rygg, Maja Lise Rønneberg: *All verden er en scene 1, vestens teaterhistorie fra antikken til 1900*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag:1995

Rygg, Maja Lise Rønneberg: *All verden er en scene 2, vår tids teater*. Oslo, Gyldendal Norsk Forlag: 1996

Samset, Helga: *Bibelforteller boka- kino i hodet til barn og unge*. Oslo, Verbum Forlag: 2010

Ssb.no/kulturog fritid/statistikk/kirke_kost

Stanislavskij, Konstantin: *Skuespillerens ytre teknikk-skuespillerens arbeid med sig selv*. København, Nyt Nordisk forlag: 1940

Sæther, Arne: *Kirken som bygg og bilde, rom og liturgi ved et tusenårsskifte*, Asker, Sæthers forlag:2001

www.teaternet.no/leksikon/f/fjerdevegg.htm, 01.01.2006

Thorin, Ingemar: Kyrkospel som öppen kulturhålling, *Tidsskrift for Kirke og kultur* nr 03(2005) s 390-400

Tirchendorf, Joakim: *En indre revolusjon*, avisinnlegg. Oslo, Morgenbladet: 02.01.2015

Tjenesteordning og kvalifikasjonskrav for kateketer § 2 *Tjenestenes*
formål. Lovdata.no/dokument/SF/forskrift/2004-11-20-1894

Tveit, Norvald: *Med flatbrød attåt- ei bok om vestlands-humor*, Oslo, Gyldendal Norsk Forlag:1990

Utnem, Jan Oskar: *Tilbedelsens ansikt-om kroppen, sansene og bevegelsens plass i gudstjenesten*.
Trondheim, Liturgisk senter og Tapir Forlag :1998

Veiteberg, Kari: *Kunsten å fremføre gudstjenester- dåp i Den Norske Kyrkja*. Oslo, Det Teologiske
Fakultet Universitetet: 2006

Veiteberg , Kari: *Gudstjenesta som performativ praksis i Tidsskrift for kirke og kultur nr 02 (2008) s*
105-117

Walgermo, Alf Kjetil: *Naiv i trua*, intervju. Vårt Land, Oslo: 08.12.2011

Winther, Truls Olav, *absurd teater* snl.net, 29.01.2013